

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научно-практический журнал

**№ 4 (12)
2018**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ№ 4 (12)
2018

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти № 0249 / МЧ аз 20 январи соли 2016 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:

Муовини сармуҳаррир:

Котиби масъул:

Азиззода У.А. – д. и. х., профессор

Диноршоев А.М. – д. и. х., профессор

Салоҳидинова С.М. – н. и. х.

Ҳайати таҳририя:

Имомзода М.С.

Маҳмудзода М.А.

Тоҳиров Ф.Т.

Насриддинзода Э.С.

Авакян С.А.

Ализода З.М.

Зоиров Қ.М.

Нуриддинов Р.

Сотиволдиев Р.Ш.

Золотухин А.

Сафарзода Б.А.

Раҳмон Д.С.

Ҷамшедов Қ.Н.

Камолзода И.И.

Павленко Е.М.

академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. ф., профессор

академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. х., профессор

академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. х., профессор

д. и. х., профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои ҚТ

д. и. х., профессор

д. и. х., профессор

д. и. х., профессор

д. и. с., профессор

д. и. х., профессор

д. и. х., дотсент

д. и. х., профессор

н. и. х., дотсент

н. и. х., дотсент

н. и. х., дотсент

н. и. х., дотсент

Мухаррирони илмӣ ва мусаххехон:
Сафарзода Н.Р., Саъдизода Қ., Шоев Ф.М., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал4 (12) выпуск
2018

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 0249 / МЧ от 20 января 2016 года

Журнал выходит с 2016 года. Издается 4 раза в год

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор:	Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора:	Диноршоев А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь:	Салохидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Академии наук РТ, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Академии наук РТ, д. ю. н., профессор
Тахиров Ф.Т.	академик Академии наук РТ, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Академии наук РТ
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоиров Дж.М.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Сативалдыев Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	к. ю. н., доцент
Джамshedов Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Сафарзода Н.Р., Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 9217

Мундариҷа – Содержание

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ –
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

Сативалдыев Р.Ш.	Модернизация государственной политики Республики Таджикистан в сфере правового воспитания и образования в свете Послания Основателя мира и национального согласия – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года	6
-------------------------	--	----------

БАХШИ ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ – СТРАНИЦЫ ПРАВОВОЙ ИСТОРИИ

Сафарзода Н.Ф.	Исторические предпосылки зарождения международного права в период зороастризма	16
Умедов М.Х.	Справедливость один из источников формирования идеи гуманизма у восточных перипатетиков	23

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ. СОҲТОРИ
ДАВЛАТӢ – АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ КОНСТИТУЦИОННОГО
СТРОЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО**

Момбекова Д.М.	Некоторые проблемы стабильности Конституции Кыргызской Республики и ее правовой охраны	31
Муминов У.К.	Конституционно-правовое регулирование статуса иностранных граждан в Республике Таджикистан	37
Ойев Х.	Омилҳои асосии таъмини речаи қонуният ва интизом дар идоракунии давлатӣ	43

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҲОИ ҲАМҶАВОР –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА**

Искандаров З.Х., Шокулова С.	Оид ба нишонаҳои ҳос ва мафҳуми даъвогари граждани дар муҳофизати ҳақуқоти	52
Раҷабов М.Н.	Табақабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ	60
Абдуллоев П.С.	Таълимот оид ба далел ва исбот дар муҳофизати ҳақуқоти	72
Мирзоев Б.З.	Объект самовольного оставления воинской части или места службы	87
Миралиев Э.Б., Мирзоев Қ.Х.	Таснифи ҳақуқоти ба муқобили моликияти	94

Давлатов Д.Д.	Проблемы определения способов совершения мошенничества: понятие, классификация и виды	100
Кодиров Н.А.	Право на национальные обряды	109
Шабонов Ш.С.	Танзими ҳуқуқи роҳҳои автомобилгарди пулакӣ дар Тоҷикистон ва ҷаҳон	113

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ҶАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Сангканова Т.	Мафҳум ва моҳияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ	118
Отабоева М.Х.	Худкушӣ – мушкилоти ҷомеаи муосир ва роҳҳои пешгирии он	122
Холиқова О.А.	Нақши Конститутсия дар таҳкими ҳуқуқи модар ва кӯдак	127

ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

Маркунин Р.С.	Рецензия на монографию: Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций	134
Бобочонзода И.Х.	Тақризи муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Саъдизода Ҷаҳонгир дар мавзӯи «Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон»	136
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»		143

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ –
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА****МОДЕРНИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН В СФЕРЕ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ В
СВЕТЕ ПОСЛАНИЯ ОСНОВАТЕЛЯ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ –
ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
УВАЖАЕМОГО ЭМОМАЛИ РАХМОНА МАДЖЛИСИ ОЛИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН ОТ 26 ДЕКАБРЯ 2018 ГОДА**

Сативалдыев Р.Ш.,
заведующий кафедрой теории и истории
государства и права юридического факультета
Таджикского национального университета,
профессор
Тел.: (+992) 901000770
E-mail: www-rustam-tj@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история
учений о праве и государстве

Аннотация. В статье «Модернизация государственной политики Республики Таджикистан в сфере правового воспитания и образования в свете Послания Основателя мира и национального согласия – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года» анализируются понятие, научные основы, цели и задачи правовоспитательной и правообразовательной политики Республики Таджикистан. Исследуются условия и факторы, требующие качественной модернизации правовоспитательной и правообразовательной политики Республики Таджикистан. Главное внимание уделяется задачам, поставленным в Послании Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года, особенно в сфере воспитания и обучения.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовое обучение, юридическое образование, правовая политика, правовоспитательная политика, правообразовательная политика.

**НАВКУНОНИИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР
СОҲАИ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ ВА МАОРИФ ДАР ИРОАИ ПАЁМИ АСОСГУЗОРИ
СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ – ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН БА МАҶЛИСИ ОЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН АЗ 26-УМИ ДЕКАБРИ СОЛИ 2018**

Сотиволдиев Р.Ш.,
мудири кафедраи назария ва таърихи ҳуқуқ ва
давлати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, профессор
Тел.: (+992) 901000770
E-mail: www-rustam-tj@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти
ҳуқуқӣ сиёсӣ

Ғишурда: Дар мақолаи «Такмили сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тарбия ва таҳсилоти ҳуқуқӣ дар ҳошияи Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2018» мафҳум, заминаи илмӣ, ҳадафҳо ва вазифаҳои сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тарбия ва таҳсилоти ҳуқуқӣ таҳлил карда мешаванд. Шароити омилҳои, ки тақмили сифатии сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи тарбия ва таҳсилоти ҳуқуқӣ талаб мекунад, таҳқиқ карда мешаванд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба вазифаҳои, ки дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2018, алалхусус дар соҳаи тарбия ва таълим гузошта шудаанд дода мешавад.

Калидвожаҳо: тарбияи ҳуқуқӣ, таълими ҳуқуқӣ, таҳсилоти ҳуқуқӣ, сиёсати ҳуқуқӣ, сиёсати соҳаи тарбияи ҳуқуқӣ, сиёсати соҳаи таҳсилоти ҳуқуқӣ.

**MODERNIZATION OF THE STATE POLICY OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN IN THE FIELD OF LEGAL EDUCATION IN THE LIGHT OF THE
MESSAGE OF THE FOUNDER OF THE WORLD AND NATIONAL CONSENSUS OF
THE – LEADER OF THE NATION, THE PRESIDENTIAL REPRESENTATIVE OF THE
REPUBLIC OF THE TAJIKISTAN, RESPECTED EMOMALI RAKHMON
PARLIAMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DATED DECEMBER 26, 2018**

Sotivoldiev R.SH.,

managing pulpit to theories and histories state and right of the law Faculty of the Tajik national university, professor

Phone: (+992) 901000770

E-mail: www-rustam-tj@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – theory and history of the right and state; history of the teachings about right and stat

Annotation. In article "Modernization state politicians Republics Tadzhikistan in sphere of the legal education and formation in light of the Message of the Founder of the world and national consent - a Leader to nations, President of the Republic Tadzhikistan dear Emomali Rahmona Madzhlisi Oli Republics Tadzhikistan from december 26 2018" are analysed notion, scientific bases, purposes and problems legal education and legal formation politicians Republics Tadzhikistan. They Are Researched condition and factors, requiring qualitative modernization legal education and legal formation politicians Republics Tadzhikistan. The Main attention is spared problem, put(deliver)ed in Message of the Leader to nations, President of the Republic Tadzhikistan Madzhlisi Oli Republics Tadzhikistan from December 26 2018, particularly in sphere of the education and education.

Key words: legal education, legal education, legal formation, legal policy, legal education politicians, legal formation politicians.

Правовое воспитание служит неперменным условием повышения правовой грамотности населения, уровня профессионального правосознания, обеспечения эффективности юридического образования, упрочения правовой культуры общества. Оно находится в поле зрения государства, выступает его актуальной задачей, осуществляется в рамках

целенаправленной государственной политики. Причем правовоспитательная и образовательная политика имеет национальный, региональный и международный уровень. Она реализуется в рамках национального государства, региональных межгосударственных образований и международным сообществом в целом. Это служит подтверждением

актуальности и социальной значимости правовоспитательной и правообразовательной политики.

Разумеется, без активных научных исследований правового воспитания, правовоспитательной и правообразовательной политики невозможно достичь научного обеспечения данной политики. Правовоспитательная и правообразовательная политика, реализуемая отдельными государствами, межгосударственными объединениями, международными организациями, должна иметь прочную, методологически выверенную научную основу.

Правовоспитательная и правообразовательная политика так же как и правовая политика в целом должна иметь доктринальную основу. Доктринальный уровень указанной политики обеспечивается посредством активных научных исследований. В связи с этим в последние годы уделяется пристальное внимание разработке научных основ правовой политики в рамках научного анализа различных аспектов правовой политики [4; 6; 12; 13; 16; 22].

Научные основы правовой политики – это система методологически обоснованных научных знаний о государственно-правовой действительности. Научные основы правовоспитательной и образовательной политики – это система научных знаний, принципов и рекомендаций, способствующих выстраиванию и реализации эффективной системы правового воспитания и образования, ее развитию, совершенствованию и модернизации [21].

Правовоспитательная политика представляет собой целенаправленную, организованную, регулируемую, управляемую и систематическую деятельность государства и институтов гражданского общества по правовому воздействию на правовоспитательной процесс в целях повышения правосознания и правовой культуры на основе комплекса юридических,

организационных, информационных, технологических мер [23]. Она реализуется на основе комплекса юридических, организационных, информационных, технологических, образовательных, финансовых, материально-технических мер. Средствами ее реализации служат акты правотворческой, правореализационной, правоприменительной, правоинтерпретационной деятельности, а также государственные стратегии, программы и концепции. Данный арсенал включает также средства массовой информации, информационно-коммуникационные технологии, разнообразные формы и методы агитационной, учебно-образовательной (лекционной, методической и др.), наглядной, информационной деятельности, юридическую и иную литературу, учебно-методический материал, различные формы юридического образования. На этапе перехода к многоступенчатой системе образования содержание правовоспитательной и правообразовательной политики наполняется новыми формами образовательного, в частности, юридического образования.

Центральной идеей всех без исключения международных, региональных и национальных документов в сфере воспитания является неразрывность воспитания и образования. Абсолютное большинство исследователей (философы, социологи, педагоги, юристы и др.) исходят из того, что правовое воспитание и юридическое образование тесно взаимосвязаны. Например, в социальной философии образование трактуется как процесс, включающий обучение, воспитание, самовоспитание [3, с. 55; 17, с. 68], в педагогической и социологической науке подчеркивается нераздельность образования и воспитательного процесса [2, с. 36]. Поэтому правовоспитательная политика неразрывно связана с правовым обучением, просвещением, профессиональным юридическим образованием.

Такое же мнение высказывают ученые-юристы. Например, А.П. Семитко утверждает, что воспитание не может происходить без обучения [25, с. 219]. Е.И. Ермакова также убеждена, что правовое воспитание возможно в рамках правового обучения [8, с. 194]. В литературе часто используется также понятие «воспитывающее обучение» [5, с. 273]. Многие авторы подчеркивают значение правового воспитания для формирования правовой культуры [1, с. 39; 20, с. 34-41]. В то же время ряд авторов указывает на разную смысловую нагрузку терминов «правовое воспитание» и «образование» [26, с. 9]. Однако следует констатировать, что воспитание и образование тесно взаимосвязаны.

Значение юридического образования, нераздельного от воспитания, подчеркивается в ряде национальных и международных документов. К ним, например, относятся «Основные принципы, касающиеся роли юристов», принятые на Восьмом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (1990 г.), «Стандарты независимости юридической профессии», принятые на Конференции Международной ассоциации юристов (1990 г.) и др.

Целям выстраивания единой воспитательно-образовательной политики в странах СНГ могут способствовать принятые Межпарламентской Ассамблеей государств СНГ модельные нормативные документы в сфере воспитания и образования. Например, понятие «образование», изложенное в ст. 1 Модельного образовательного кодекса для государств-участников СНГ (2006 г.), основано на идее нераздельности воспитания и обучения. Нераздельность антикоррупционного образования и воспитания подчеркивается в Модельном законе «Основы законодательства об антикоррупционной политике», принятом Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ 15 ноября 2003 г. Тесная связь

воспитания и образования молодежи в странах СНГ подчеркивается в следующих документах: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ от 14 мая 2009 г. «О формировании законодательных основ современной молодежной политики в государствах-участниках СНГ»; Декларация «О приоритетных направлениях современной молодежной политики в государствах-участниках СНГ»; Модельный закон «О воспитании детей и молодежи».

Вопросам выработки научных основ, принципов, форм и методов правовой политики в сфере правового воспитания и образования уделяется повышенное внимание в постсоветских государствах. Так, Указом Президента Российской Федерации от 28 апреля 2011 г. утверждены «Основы государственной политики Российской Федерации в сфере развития правовой грамотности и правосознания граждан» [15]. В Проекте концепции правовой политики в Российской Федерации до 2020 г. формирование развитого правосознания и правовой культуры граждан и государственных служащих посредством информационно-воспитательной деятельности обозначена в качестве стратегической цели правовой политики [19, с. 27].

Постановлением Министерства образования Республики Беларусь от 14 декабря 2006 г. утверждена Концепция непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь [9]. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 г., утвержденная Указом Президента от 24 августа 2009 г. [10], нацелена на сочетание юридического образования и правового воспитания [7; 27; 29].

В Республике Узбекистан 25 июня 1997 г. принят Указ Президента «Об улучшении правового воспитания, повышении уровня правовой культуры населения, совершенствовании системы подготовки кадров-правоведов, улучшению работы по изучению

общественного мнения» [28]. Указ предусматривает учреждение Центра изучения общественного мнения, Центра пропаганды правового просвещения при Ташкентском государственном юридическом институте, Центра повышения квалификации юристов при Министерстве юстиции Республики Узбекистан. В рамках Концепции дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране от 2012 г. разработан проект новой редакции Национальной программы повышения правовой культуры в обществе.

В Таджикистане также поэтапно реализуется государственная политика в сфере правового обучения и воспитания. Так, 9 апреля 1997 г. был издан Указ Президента Республики Таджикистан «О правовой политике и правовом воспитании граждан Республики Таджикистан». Во исполнение данного Указа Правительством республики приняты следующие Постановления:

- «О некоторых мерах по улучшению правового воспитания граждан и правовой работы в республике» (от 22 августа 1997 г.);

- «О плане мероприятий по выполнению указаний, содержащихся в Послании Президента Республики Таджикистан» (от 25 апреля 2008 г.) [24].

Постановлениями Правительства Республики Таджикистан утверждены также следующие программные документы, имеющие основополагающее значение и для проведения политики по воспитанию и образованию в сфере прав человека: Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан; Концепция национальной школы; Национальная концепция образования в Республике Таджикистан; Государственная программа патриотического воспитания молодёжи Таджикистана; Национальная концепция развития физической культуры и спорта.

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 июня 2012 г. утверждена «Национальная стратегия развития образования

Республики Таджикистан до 2020 г.». На ее основе приняты следующие нормативные и программные документы: Закон Республики Таджикистан «Об образовании»; Закон Республики Таджикистан «О высшем и послевузовском профессиональном образовании»; «Национальная концепция образования в Республике Таджикистан»; «Национальная концепция инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями»; Концепция перехода на новую систему общего среднего образования; «Государственная программа развития образования Республики Таджикистан»; «Государственная программа развития профессионального образования»; «Государственная программа изучения и обучения русскому и английскому языкам в Республике Таджикистан» и др.

Постановлением Правительства от 30 июня 2012 г. утверждена Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 г. На ее основе приняты новые законы «Об образовании», «О высшем и послевузовском профессиональном образовании», «Национальная Концепция образования в Республике Таджикистан», «Национальная концепция инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями», Концепция перехода на новую систему общего среднего образования, «Государственная программа развития образования Республики Таджикистан», «Государственная программа развития профессионального образования», «Государственная программа компьютеризации образовательных учреждений общего среднего образования», «Государственная программа изучения и обучения русскому и английскому языкам в Республике Таджикистан» и др.

В целях осуществления эффективной и системной правовоспитательной политики в Таджикистане принята Программа правового обучения и воспитания

граждан на 2009-2019 годы. Она нацелена на решение следующих задач: воспитание патриотизма; воспитание чувства ответственности, уважения к Конституции и действующему законодательству республики; пропаганда демократических ценностей, идеи единства прав, свобод и обязанностей человека и гражданина; обеспечение политической активности населения; повышение уровня правовой грамотности детей, несовершеннолетних, молодежи, студентов и граждан, состоящих на государственной службе; воспитание гуманистических правовых идей, общечеловеческих и национальных правовых ценностей, высоких моральных принципов. При Министерстве юстиции Республики Таджикистан создан республиканский координационно-методический совет по правовому обучению и воспитанию.

Основой правовой политики в сфере правового воспитания и образования служит «Государственная система образования в области прав человека в Республике Таджикистан». Первый подобный документ был разработан во исполнение Указа Президента Республики Таджикистан от 1 декабря 1999 г. «Об углублении процесса демократизации общественно-политической жизни в республике». Документ был направлен на поэтапное расширение и совершенствование системы информирования, просвещения и обучения населения в области прав человека.

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 декабря 2012 года была учреждена новая «Программа образования в области прав человека на 2013-2020 годы».

В Послании Основателя мира и национального согласия – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года подчеркивается, что «повышение уровня правовой грамотности населения является основным фактором создания правового государства и гражданского общества, а

также обеспечения верховенства закона» [18]. С учетом того, что завершается Программа правового обучения и воспитания граждан на 2009-2019 годы, Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном поставлена задача по разработке и принятию новой подобной программы на последующее десятилетие.

Эффективность правовоспитательной и образовательной политики зависит от активной деятельности институтов гражданского общества, прежде всего, объединяющих молодежь. Так, в Таджикистане функционируют Независимый союз «Объединение молодежных организаций Таджикистана», объединяющий молодежные движения, Молодежная общественная организация «Молодое поколение Таджикистана», многочисленные неправительственные молодежные организации – «Инициативная Молодежь Таджикистана», «Молодое поколение Таджикистана», «Национальная ассоциация волонтеров Таджикистана», «Планета надежд», «Мумтоз», «Сафинаи Рушд» и др. Ныне функционируют более сорока молодежных центров, различные молодежные организации – Союз молодежи Таджикистана, Ассоциация молодых юристов, Республиканский совет молодых ученых и специалистов Таджикистана, Ассоциация студентов-медиков Таджикистана и другие, более 150 молодежных и подростковых общественных объединений, которые вносят весомый вклад в реализацию молодежной политики. Создана Национальная ассоциация молодежных и детских общественных объединений Таджикистана, учредителями которой являются Союз молодежи Таджикистана, Фонд «Джавони», Ассоциация «Авесто», неправительственная организация «Насли наврас», благотворительный фонд «Техинвест». Союз Молодежи Таджикистана, Ассоциация молодых юристов Таджикистана, Эстетический и духовный фонд подростков и юношества Таджикистана «Джавони», Национальный фонд Шохрохи Абрешим

и Шохрохи Вахдат и другие провели такие мероприятия, как «Караван Мира» на путях Единства, Фестиваль дружбы молодёжи Таджикистана, Караван единства молодёжи.

Такого рода молодежные организации функционируют в других странах СНГ. В Казахстане многочисленной является организация «Жас Отан» («Молодая Родина») - молодежное крыло политической партии Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева «Отан». Целью созданной в Узбекистане в апреле 2001 г. молодежного движения «Камолот» («Совершенство») является воспитание нового поколения в духе здорового образа жизни, защита интересов молодежи. Одним из крупнейших общественных объединений Туркмении является Молодежная организация им. Махтумкули, созданная в 1991 г. и входящая в состав Общенационального движения «Галкыныш» («Возрождение»). «Гражданское молодежное движение «Кел-Кел» («Возрождение») функционирует в Кыргызстане.

Основатель мира и национального согласия – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмона в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26 декабря 2018 года дал высокую оценку молодёжи Таджикистана за поддержку политики государства и Правительства, обратил внимание на такие качества молодого поколения республики, как высокое чувство национальной гордости, самосознание, патриотизм, верность Родине. При этом Глава государства призвал молодёжь быть всегда бдительной, дальновидной и готовой защищать интересы своего народа и государства. А это, в свою очередь, требует существенной модернизации политики государства в сфере правового воспитания, обучения и юридического образования в контексте задач и приоритетов, которые обозначены в Послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона.

Поэтому на данном этапе ощущается потребность в модернизации

правовоспитательной и правообразовательной политики Республики Таджикистан. Она предполагает принятие комплекса мер, направленных на формирование толерантного правосознания, повышение качества профессионального юридического образования, использование информационных технологий, мультимедийных средств и др. Правовоспитательная и образовательная политика должна быть подчинена целям построения правового государства и формирования гражданского общества, воспитания в сознании индивидов чувства уважения к закону, правам человека, позитивных правовых убеждений, мотиваций, установок, привычки правомерного поведения, стимулировать активную правовую деятельность индивида в условиях свободы экономической, научной, художественной, культурной деятельности.

Социальная значимость правовоспитательной и правообразовательной политики Республики Таджикистан повышается на фоне реализации стратегических целей государства в сфере энергетической независимости и рационального использования энергетических ресурсов, выхода республики из коммуникационного тупика и ее превращения в транзитную страну, обеспечения продовольственной безопасности и доступности населению безопасного и качественного продовольствия, ускоренной индустриализации страны. Даная политика в ближайшие годы должна быть нацелена на гарантирование прав человека, воспитание в сознании граждан правовых ценностей, позитивных убеждений, мотивов и установок, стимулирование правовой активности граждан и их организаций, создание необходимого правового поля для свободного функционирования гражданского общества. Следует констатировать, что данная политика призвана содействовать процессу приобщения человека к системе

правовых, моральных, нравственных, религиозных, эстетических и иных ценностей.

Модернизация правовоспитательной и правообразовательной политики Республики Таджикистан обусловлена также новейшими социальными явлениями и процессами. Они связаны, главным образом, с переоценкой традиционных социальных ценностей, интенсивностью проводимых реформ, изменением социального статуса человека по мере экономических преобразований, влиянием идеологии рынка, воздействием глобализации, проникновением чуждых элементов инородной культуры, правовым нигилизмом, коррупцией, злоупотреблениями правом.

Среди различных слоев населения именно молодежь больше всего подвержена влиянию деструктивных процессов. С учетом данного обстоятельства правовоспитательная и правообразовательная политика Республики Таджикистан призвана способствовать воспитанию и образованию молодого поколения в духе защиты национальных интересов.

Как подчеркнул Основатель мира и национального согласия – Лидера нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмона в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года: «Высокое чувство национальной гордости, самосознания, патриотизм и верность Родине, что отличает нашу молодежь, являются гарантом безопасности и спокойствия общества, дальнейшего развития нашего государства и благоустройства суверенного Таджикистана в будущем» [18].

В этих условиях государство выступает главным субъектом данной политики, поскольку ее реализация связана с привлечением

интеллектуальных, научных, кадровых, финансовых, экономических, материальных, информационных ресурсов, с выработкой неотложных государственных мер, стратегических программных документов, реформированием законодательной системы. В рамках реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года социально-экономические реформы будут осуществляться интенсивно. Так, в Послании Основателя мира и национального согласия – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года поставлена задача по разработке новой Программы судебной и правовой реформы на 2019-2021 годы.

На фоне продолжающихся реформ и интенсивности общественных преобразований правовоспитательная и правообразовательная политика Республики Таджикистан должна выстраиваться на основе новой Программы правового обучения и воспитания граждан на последующее десятилетие. Она должна быть нацеленной на достижение стратегических целей государства. С учетом активизации глобализационных процессов, глобальных вызовов и угроз правовое воспитание и образование граждан в ближайшее десятилетие должно осуществляться в рамках защиты национальных интересов, сохранения традиционных социально-правовых ценностей, идей, убеждений, созвучных стратегии развития нашего общества. При этом приоритетные направления данной политики должны учитывать интересы молодого поколения Таджикистана, от которого зависит будущее страны, ее благополучие и процветание.

Литература:

1. Александров В.А. Формирование законопослушного гражданина – приоритетное направление правовой политики современной России // Правоведение. – 1998. – № 1. – С. 39.

2. Андреев А.Л. Общество, образование, культура: социологические очерки. – М.: Изд-во МЭИ, 2004.
3. Гершунский Б.С. Философия образования: учебное пособие. – М.: Флинта. 1998.
4. Гуляихин В.Н. Правовое воспитание человека как процесс формирования ценностно-смыслового компонента правосознания // Вопросы права и политики. – 2014. – № 8. – С. 60-99.
5. Джанибекова Н.А., Зарипов Ш.А. Место правового воспитания в формировании правосознания молодежи // Молодой ученый. – 2013. – № 7. – С. 271-274.
6. Долгов А.И. Эффективность правового воспитания и проблемы ее оценки // Вопросы борьбы с преступностью. – Выпуск 28. – М., 1978. – С. 50 – 54.
7. Донаков Т. Концепция правовой политики – новый этап строительства правового государства // Казахстанская правда. – 2009. – от 2 сентября.
8. Ермакова Е.И. Правовое воспитание студентов колледжа в процессе профессионального образования: дис. ... канд. пед. наук. – М., 2007.
9. Концепция непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь. Утверждена Постановлением Министерства образования Республики Беларусь от 14 декабря 2006 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 30 декабря 2006 г. – 8/15613.
10. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 гг. // Казахстанская правда. – 2009. – от 27 августа.
11. Коробова А.П. Об особых свойствах правовых идей стратегического характера // Правовая политика и правовая жизнь. – 2003. – С. 19 – 25.
12. Малько А.В. Современная российская правовая политика и правовая жизнь // Правовая политика и правовая жизнь. – 2000. Ноябрь. – С. 9-15.
13. Малько А.В., Шундикова К.В. Правовая политика современной России: цели и средства // Государство и право. – 2001. – № 7. – С. 9-17.
14. Матузов Н.И. Общая концепция и основные приоритеты российской правовой политики // Правовая политика и правовая жизнь. – 2000. – № 1. – С. 32-34.
15. «Основы государственной политики Российской Федерации в сфере развития правовой грамотности и правосознания граждан». Утверждены Указом Президента Российской Федерации от 28 апреля 2011 г. // Российская газета. – 2011. – от 14 июля.
16. Пузиков Р.В. Доктринальное направление правовой политики субъектов РФ // Правовая политика в Российской Федерации: региональный уровень / под ред. А.В. Малько. – Тамбов, 2008. – С. 128-136.
17. Пищулин Н. П. Общество и образование: вчера, сегодня, завтра: Учебное пособие. – М.: Жизнь и мысль, 2004.
18. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года: [электронный ресурс]: <http://www.president.tj/ru/node/19089#kushoniyon> (дата обращения 22 января 2018 г.).
19. Проект концепции правовой политики в Российской Федерации до 2020 г. – 32 с.
20. Саакян М.В. Правовое воспитание и обучение как средство формирования правовой культуры // Вестник Адыгейского государственного университета. – Выпуск 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2009. – Вып. № 3. – С. 34-41.
21. Сативалдыев Р.Ш. Научные основы правовой политики. – Lam Lambert Academic Publishing ru, 2017. – 124 с.
22. Сативалдыев Р.Ш. Правовая политика как общетеоретическая категория: анализ концептуальных подходов // Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. – 2013. – № 108 (3/2). – С. 68-74.
23. Сативалдыев Р.Ш. Правовое воспитание и образование как интегративное направление правовой политики: опыт Таджикистана и стран СНГ // Евразийский юридический журнал. – 2016 – № 1(92). – С. 359-364.

24. Свод законов Республики Таджикистан. – 1999. – Т.1. – С. 56-57.
25. Семитко А.П. Правосознание и правовая культура // Теория государства и права: учебник / под ред. В.Д. Перевалова. – М., 2006. – С. 216-219.
26. Стреляева В.В. Правовое воспитание в условиях становления правового государства: дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.01. – М., 2006.
27. Ударцев С.Ф. Конституционная реформа 2007 г. в Казахстане в контексте эволюции формы государства // Парламентаризм в Казахстане: состояние и перспективы развития. Материалы международной научно-практической конференции. – Астана, 22 ноября 2007 г. – Астана, 2008.
28. Указ Президента Республики Узбекистан от 25 июня 1997 года «Об улучшении правового воспитания, повышении уровня правовой культуры населения, совершенствовании системы подготовки кадров-правоведов, улучшению работы по изучению общественного мнения» // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. – 1997. – № 7. – С. 179.
29. Фоменко Ю., Ударцев С.Ф. Нужны ли юридической науке страны Фламарионы? // Казахстанская правда. – 2009. – от 21 апреля.

БАҲШИ ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ – СТРАНИЦЫ ПРАВОВОЙ ИСТОРИИ

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ЗАРОЖДЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ПЕРИОД ЗОРОАСТРИЗМА

Сафарзода Н.Ф.,

ассистент кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 939259828

E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений**Научный руководитель:** Саъдизода Дж., кандидат юридических наук**Рецензент:** Сафарзода Б.А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В данной статье автор рассматривает возникновение международного права и его признаки во времена Зороастра. В зороастрийской культуре ангел Мехр (Митра) известен, как исполнитель и защитник договоров, мирных отношений, добрых взаимных деяний и братских отношений. Во времена Зороастра было известно о шести типах соглашений. После всестороннего анализа автор предполагает, что во время изучения истории международного права необходимо изучить историю международного права и его признаки на исторической территории Таджикистана и посвятить отдельное исследование вопросам международного права в истории таджикского государства.

Ключевые слова: Зороастр, Авеста, ангел Мехр (Митра), соглашение, слово-соглашение, рукой-соглашение, Совет старейшин, история таджикского народа, история международного права.

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ БАВУЧУДОИИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
ДАР АҲДИ ЗАРДУШТ**Сафарзода Н.Ф.,**

ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 939259828

E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ**Рохбари илмӣ:** Саъдизода Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ**Муқарриз:** Сафарзода Б.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда. Дар мақолаи мазкур муаллиф пайдоиши ҳуқуқи байналхалқӣ ва нишонаҳои онро дар аҳди Зардушт мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар тамаддуни зардуштӣ олиҳа Мехр ба сифати нигоҳдорандаи паймонҳо ва баамалбарорандаи муносибатҳои байналхалқӣ шинохта мешуд ва шаш намуди паймон ҷой дошт. Пас аз таҳлили мавзӯи мазкур муаллиф пешниҳод менамояд, ки хангоми омӯзиши таърихи

ҳуқуқи байналхалқӣ мавзӯи алоҳида ба «Масоили ҳуқуқи байналхалқӣ дар таърихи давлатдории тоҷикон» бахшида шавад.

Калидвожаҳо: Зардушт, Авесто, олиҳа Меҳр, паймон, гуфтор-паймон, даст-паймон, Шӯрои куҳансолон, таърихи давлатдории тоҷикон, таърихи ҳуқуқи байналхалқӣ.

HISTORICAL BACKGROUND OF THE BIRTH OF INTERNATIONAL LAW IN THE PERIOD OF ZOROASTRIANISM

Safarzoda N.F.,

Junior lecturer of the Department of human rights and comparative law of the Law Faculty, Tajik National University

Phone: (+992) 939259828

E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – theory and history of law and state; history of legal and political doctrines

Research supervisor: Sadizoda J., Candidate of Legal Sciences

Reviewer: Safarzoda B.A., Doctor of Legal Sciences, Professor

Annotation. In this article, the author examines the emergence of international law and its signs in the time of Zoroaster. In the Zoroastrian culture, the angel Mehr is known as the performer and protector of treaties, peaceful relations, good mutual deeds and fraternal relations. At the time of Zoroaster was known about the pole-type agreements. After a comprehensive analysis, the author suggests that while studying the history of international law, it is necessary to study the history of international law and its signs in the historical territory of Tajikistan and devote a separate topic “Questions of international law in the history of the Tajik state”.

Keywords: Zoroaster, Avesta, Angel Mehr, agreement, word-agreement, hand-agreement, Council of Elders, history of the Tajik people, history of international law.

В настоящее время создаётся всё больше возможностей, чтобы исследовать историю происхождения и развития международного права во времена Зороастра, а также изучить его позитивные стороны и на этом фоне внести весомый вклад в развитие современных международно-правовых отношений. На фоне происходящего в мире, когда международные отношения испытывают сложный процесс своего развития, а террористические и экстремистские движения пронизывают всё больше политическую среду, изучение и анализ истории международного права являются своевременными и важными в решении существующих проблем.

Важно отметить, что история международного права недостаточно исследована и нуждается в более

глубоком изучении. Однако в целом история международного права рассматривалась рядом ученых, таких как Колеман Филиппсон, М. Ростовцев, Ю.Я. Баксин, Д.И. Фельдман, И.И. Лукашук [19; 10, с. 67-84; 3; 6] и другие, но до сих пор многие аспекты данной проблемы остаются неисследованными.

История таджикского народа является доказательством того, что предки таджиков, как мудрые и богатые опытом, всегда уделяли должное внимание проблемам свободы, справедливости и гуманности. Взвесив все существующие проблемы на весах разума, для их решения они выбирали путь братства и дружбы и таким образом создавали справедливость.

Изучение международного права в истории таджикского народа способствует современному

продвижению на пути создания национального самосознания. Таджики в своей многовековой истории оставили много точных доказательств и глубоких исследований о правах человека, которые делают его великим, и придают ему особое значение в области международного права. Наряду с исследованием права таких стран, как Китай, Индия, Греция и Рим, исследование права исторического Таджикистана даёт возможность восполнить недостающее звено в истории права таджиков на пути достижения национальных стратегических целей.

В качестве первого правового, этического, политического и религиозного источника права предков таджиков выступает Авеста, которая была написана в первом тысячелетии до н.э. пророком Зардуштом (Зороастром) от имени Ахура Мазды.

Содержание человеческой деятельности в зороастрийской триаде определено как: «хумата, хухта, хваршта» – «добрые помыслы, добрые речи, добрые дела», что является противопоставлением «злым помыслам, злым речам и злым делам» дурного человека [8, с. 236].

Время жизни Зороастра не было точно определено, и в этой области между учеными, изучающими Авесту, есть разные мнения. В частности, известный британский ученый Мэри Бойс историю жизни Зороастра относит к 1500-1200 годам до н.э. [11, с. 27]. Дж.М. Оштиёни, который проанализировал большинство идей и мыслей в области знаний по Авесте, период жизни Зороастра относит к 1700-1400 годам до н.э. [13, с. 19]. Русский знаток Авесты И.М. Стеблин-Каменский период жизни Зороастра относит к II тысячелетиям до н.э. [15, с. 17]. Эмомали Рахмон в своём произведении «Таджики в зеркале истории», изучая историю времен жизни Зороастра, период его жизни относит к II тысячелетию до н.э. [18, с. 32]. Вышеуказанные факты свидетельствуют о том, что Зороастр и его книга «Авеста» имеют историю более

чем 3500-4000 – летней давности.

Вопросы права относительно времён Зороастра были изучены отечественными учеными [16], но международно-правовые вопросы этого периода не исследованы и нуждаются в изучении.

В Авесте, помимо того, что содержится много правовых отношений, также содержатся и нормы относительно международного права, которые имеют сходство с нынешними международно-правовыми отношениями. В священной книге зороастрийцев «Авеста» ангел Мехр (Солнце) или Митра известен в качестве хранителя обязанностей и владельца обширной земли, который и защищает всю эту землю, и способствует мирной жизни людей в разных регионах. Ангел Мехр, наряду с другими известными ангелами, как Рашн (Рашан) и Суруш, входит в триаду самых высокочтимых и справедливых ангелов, которые всегда боролись за правое дело. «Мехр-яшт», который является десятым яштом Авесты, также известен как один из высочайших и наиболее элегантных яштов, которые являются песней хвалы и вдохновением его символов. Кроме того, молитва «Мехр», которая считается второй молитвой из пяти молитв зороастрийцев в «Хорда-Авесте», посвящена похвале ангелу Мехру и состоит из 17 параграфов, которые читались три раза – утром, днем и вечером после молитвы «Хуршед» (Солнце).

Впоследствии поклонение ангелу Мехру (Митре) широко распространилось в Римской империи и некоторых странах Азии и Европы под названием «мехроини» или «митраизм». Великий памятник, связанный с культом ангела Мехра, можно увидеть в церкви Святого Петра в Ватикане в Риме, и в десятках других церквей и музеев, в научно-творческих центрах [12, с. 13; 2, с. 703].

В исторических источниках, а также в научных и исследовательских работах ангел Мехр описывается по-разному, краткое описание его приводим следующим образом: «Мехр (в Авесте

Митра и в пехлевийском языке Митра или Михр), в новой Авесте – ангел рассвета, света и соблюдения обязанностей, самый великий из ангелов в индийском и иранском эпосе, что в последующих главах Авесты приобретает особое значение. Мехр в индийском и иранском эпосе является благословителем и главным в правлении миром и хранителем обязанностей и обещаний, а позднее, по причине социальных перемен, трансформируется в защитника и поддерживающего все социальные группы общества, помимо этого – стремится к защите правдивых и честных людей, и борется против «обманщика Мехра» (нарушителя соглашения) («Мехрдурдж» или «Мехрфиреб» или «Мехрозор») [2, с. 702-703; 9, с. 665-666; 5, с. 97-98].

В книге «История Древнего Востока», написанной учеными Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова, ангел Мехр, с одной стороны, признается как Бог Солнца, а с другой стороны, как исполнитель и защитник договоров, мирных отношений, добрых взаимных деяний и братских отношений. Он также признается в качестве создателя социальной среды, хранителя человеческих норм и стандартов, и благословителя человеческой жизни [7, с. 440].

Из всего вышесказанного можно сделать заключение, что ангел Мехр является одним из величайших ангелов времен Зороастра, который всегда стремился к миру и процветанию жизни людей, правил всей страной, развивал дружбу между городами, регионами и странами, и призывал их к дружбе и братству на основе взаимопонимания и соблюдения интересов обеих сторон, создавал мирные отношения между ними и контролировал их договоры, с тем чтобы стороны смогли их реализовать, а в случае неисполнения или разрыва договора ангел Мехр начинал борьбу против нарушителя соглашения, и наказывал его.

Сторона, которая нарушила соглашение, в «Авесте» именуется как

«Дурдж»¹, «Митрадурдж», «Мехрдурдж», «Мехрфиреб» и «Мехрозор», что означает «обманщик Мехра», т.е. обманщиками признаются те лица, которые являются нарушителями соглашения и сошли с правильного пути, и действуют против своих обязанностей по соглашению.

Во времена Зороастра было известно о шести типах соглашений², первые два типа аналогичны современным контрактам (соглашениям). В этот период, в первую очередь, стороны устно договаривались о подписании договора, а затем рукопожатием подписывали (формально) соглашение. В IV главе второй части (Б) «Вендидада» вышесказанные слова подтверждаются следующим образом: «Любой, кто слово – соглашение, считает только речью, должен изменить его рукой – соглашением и дать оценку руки – договора» [4, с. 320]. Данные действия в те времена означали, что после заключения договора стороны берут на себя обязательство и приложат все усилия для его реализации. В настоящее время так же, до заключения договора, стороны рассматривают его на своих двусторонних или многосторонних встречах в устной форме, а после их официальные представители подписывают его и рукопожатием подтверждают его подписание, и на основе этого они приобретают ряд прав и обязанностей. Данное обстоятельство и условие заключения аналогичны вышеупомянутым действиям, которые существовали в Авесте.

Следует отметить, что четвертый раздел «Вендидада» посвящен типам соглашений, обязательствам и

¹ В Авесте слова «Дурдж» или «Друг» на среднеперсидском «Дурѳг» (ложь) в переводе означает «расторжение договора».

² В Авесте было известно о шести типах договоров: 1. договор словами (устное); 2. договор руками (рукопожатием); 3. договор овцой; 4. договор коровой (большим рогатым скотом); 5. договор человеком (народом); 6. договор плодотворной землей. См.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – С. 109.

ответственности при их нарушении. В четвертой главе второй части (В) «Вендидада» говорится, что в случае если лицо нарушает слово – соглашение, его близкие родственники будут выполнять работу в 600 раз больше, чем установленная в нарушенном договоре [4, с. 321]. Наказание лиц, совершивших нарушение договора, в то же время предусматривается в XI Мехр яште Авесты следующим образом:

«...Когда стремится Митра
К войскам тем кровожадным
Между рядов сомкнутых
Сражающихся стран,
Людей, неверных слову,
За лапы держит сзади,
Глаза им закрывает
И оглушает уши,
И ноги их не держат,
И сил нет дать отпор.
Со странами, с врагами,
Нарушившими слово,
Так поступает Митра,
Чьи пастбища просторны...» [15; 1, с. 229].

Другой вопрос, обсуждаемый в Авесте, это призыв к правителям регионов, городов и стран решить конкретные вопросы. В 8-ом главе (ч.7) ясне Авесты говорится: «Итак, я – Зороастр – призываю глав регионов, областей и государств уважать религию Ахурамазды и зороастризма, подчиняться, говорить о нем и поступать по нему» [1, с. 105]. Этот вопрос, в то же время, находит свое отражение в 9-й статье (ч. 41) Мехр-яшта Авесты [1, с. 229].

В 19-й главе «Вендидада», посвященной вопросу о поддержке странников и мигрантов, упоминается: «Лучшее правительство – которое защищает странников и угнетенных»³, что в определенной степени приравнивается к международным правам человека и правам беженцев. В настоящее время в качестве его субъектов выступают беженцы и трудящиеся-мигранты, которые являются одной из острых современных

проблем.

Дж. Саъдизода и Н.Ф. Сафарзода в своей монографии рассматривают права человека времен Зороастра, одним из которых является следующее право: «Не вмешиваться в границы других». На основе оригинального текста из Авесты приводят следующее доказательство: «Это относится к тем людям, последователям лжи, которые силой вторглись в чужое жизненное пространство и присвоили его себе» [14, с. 19; 17, с. 21]. Это право отражено в ряде международных документов и принципов международного права, в которых говорится об уникальности правотворческой деятельности предков таджиков в период зороастризма.

Во времена Зороастра дипломатические отношения имели народный характер, и в случае возникновения спора, вытекающего из подписанного договора, их решал Совет старейшин [12, с.13].

В целом можно сказать, что ещё три-четыре тысячи лет назад на земле таджиков практиковались международные отношения, которые реализовались в различной форме. Наиболее распространенной формой сотрудничества и развития отношений между регионами, городами и странами считалось заключение договоров (соглашений). Хранителем и надзирателем за исполнением договоров выступал ангел Мехр. В случае невыполнения или прекращения договора одной из сторон в отношении лица или стороны, нарушившего соглашение, было предусмотрено наказание. Перечень конкретных наказаний можно увидеть в четвертой части Вендидата. Наказание производилось по отношению к лицу или стороне, нарушившему соглашение, ангелом Мехром. Кроме того, руководителям регионов, городов и стран предлагалось рассмотреть конкретные вопросы, большинство из которых носило религиозный характер, т.е. это исходило из обрядов и ритуалов зороастрийской религии. Исходя из выше изложенного, можно прийти к

³ Имеет значение «нуждается»

выводу, что дипломатия времен Зороастра являлась народной дипломатией, а спорные вопросы обсуждались и решались Советом старейшин, что определенно схоже с современной системой международных организаций.

Другими словами, если в наше время спорные проблемы решаются на региональном и международном уровнях различными органами, то такие вопросы во II тысячелетии до н.э. решались Советом старейшин.

В действительности, признаки международного права можно найти в исторических источниках времен Зороастра, Кира, Сасанидов, Саманидов и других государств, существовавших на территории исторического

Таджикистана, что требует отдельного исследования, которое невозможно в рамках одной нашей статьи, включая всё вышеупомянутое. Поэтому необходимо изучить историю международного права и его признаки на исторической территории Таджикистана и посвятить отдельное исследование «вопросам роли международного права в истории таджикского государства», чтобы его читатель более подробно познакомился с историей права предков таджикского народа, особенно международного права во времена зороастризма, и чтобы шире использовать большой опыт наших предков сейчас, во времена больших перемен в мировой политике и экономике и расширения международных отношений.

Литература:

1. Авасто // Ганчинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқи тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) / муҳаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. Китоби 1. Ҳуқуқ дар аҳди бостон. Қисми 1. Авасто; Қисми 2. Вандидод. – Душанбе: ЭР-граф, 2016.
2. Авасто. Китоби I. – Душанбе: Бухоро, 2014.
3. Баксин Ю.Я., Фельдман Д.И. История международного права. – М., 1990.
4. Вандидод // Ганчинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқи тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) / муҳаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. Китоби 1. Ҳуқуқ дар аҳди бостон. Қисми 1. Авасто; Қисми 2. Вандидод. – Душанбе: ЭР-граф, 2016.
5. Ганчинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқи тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) / муҳаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. Китоби 1. Ҳуқуқ дар аҳди бостон. Қисми 1. Авасто; Қисми 2. Вандидод. – Душанбе: ЭР-граф, 2016.
6. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник. – М., 2005. – 432 с.
7. История Древнего Востока: учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «История» / А.А. Вигасин, М.А. Дандамаев, М.В. Крюков и др.; под ред. В.И. Кузищина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2005.
8. История Таджикского народа. Том I. Древнейшая и древняя история. – Душанбе, 1998.
9. Чалили Дӯстхоҳ. Авасто. – Душанбе, 2001.
10. Ростовцев М. Международные отношения и международное право в древнем мире // Вестник СПбГУ. Вып.4. Сер.14. – 2013. – С. 67-84.
11. Бойс Мэри. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – М., 1988.
12. Каримов О., Холджураев Х., Мирбабаев А. История таджикской дипломатии (введение в учебный курс). Выпуск 1-й. – Худжанд, 2008.
13. Оштиёнӣ Ҷ.М. Зардушт. (Маздоясно ва ҳуқумат). – Техрон, 1979.
14. Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳмандрӯд, 2016. – 164 с.
15. Стеблин-Каменский И.М. Авеста. – М., 1993.
16. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: маориф ва фарханг, 2005. – 488 с.
17. Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография. – Душанбе: ТАЙАРОН, 2018. – 176 с.

18. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби аввал. Аз Ориён то Сомониён. – Лондон, 1999.

19. Phillipson Coleman. The International Law and Custom of Ancient Greece and Rome. – London, 1911.

СПРАВЕДЛИВОСТЬ ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕИ ГУМАНИЗМА У ВОСТОЧНЫХ ПЕРИПАТЕТИКОВ**Умедов М.Х.,**

докторант кафедры истории философии и социальной философии философского факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 933013100**E-mail:** komron-j@mail.ru

Аннотация: В статье анализируется теория справедливости как одного источника идеи гуманизма и толерантного поведения человека в обществе. На каждом этапе развития общества и формирования государства представления людей о справедливости менялись. Феномен справедливости, без сомнения, сложное, многоуровневое явление, характеризующее всю систему общественных отношений во всем многообразии ее конкретных проявлений.

По мнению автора в категории справедливости во всей полноте отражен социально-этический идеал мыслителей средневековья, выражена мечта о добродетельном обществе. Автор утверждает, что справедливость в общественной жизни человека сопровождалась потребностями общества в различных сферах — социальной, политической, этической и правовой.

«Справедливость» как категория социального процесса имеет уникальные характеристики. Автор утверждает, что представители средневековой философии внесли неоценимый вклад в развитие представлений о справедливости. Будучи крайне актуальным для человека феноменом представления справедливости в средневековье отражает все разнообразие теологической мысли, раскрывая свою социальную сущность во взаимосвязи с понятиями «истина», «благо», «право», «мораль». Делается заключение о том, что справедливость больше всего в философских воззрениях прошлого выступала как нравственное чувство.

Ключевые слова: справедливость, толерантность, Декларации принципов толерантности, международно-правовые акты в области прав человека, дружба, нравственное сознание, социальные политические правовые нравственные воззрения, мораль, уважение, культурные ценности, Конституция, закон, царство закона, представители восточного перипатетизма, средневековые персидско-таджикские мыслители.

АДОЛАТ ЧУН ЯКЕ АЗ САРЧАШМАҶОИ ТАШАККУЛИ АНДЕШАИ ИНСОНГАРОӢ ДАР ҲИҚМАТИ МАШШОИЯИ ШАРҚӢ**Умедов М.Х.,**

докторанти кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 933013100**E-mail:** komron-j@mail.ru

Физиурда: Дар мақола назарияи адолат ҳамчун як манбаи ғоявии инсондустӣ ва рафтори таҳаммулпазиронаи инсон дар ҷомеа таҳлил карда мешавад. Дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи ҷомеа ва ташаккули давлат фикру ақидаи одамон дар бораи адолат ва адолатпарварӣ мутафовит аст. Хирқаи (феномени) адолат дар ҳақиқат як падидаи бисёрҷабҳа буда, тамоми равандҳои муносибатҳои иҷтимоиро дар шаклҳои мушаххаси зухуроти он ифода менамояд. Ба андешаи муаллиф дар категорияи адолат ба таври

комил ормонҳои иҷтимоӣ-ахлоқии мутафаккирони Шарқ инъикос ёфта, орзуи ҷомеаи адолатпеша баён гардидааст. Муаллиф ба он назар аст, ки ҷамоҳангии мафҳуми адолат бо назардошти эҳтиёҷоти ҷомеа ба соҳаҳои гуногун – иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷамъиятии инсон ифода меёбад.

«Адолат» ҳамчун категорияи ифодакунандаи раванди иҷтимоии ҷомеа хусусиятҳои беназирро доро мебошад. Ба андешаи муаллиф намояндагони фалсафаи асрҳои миёна дар рушди фаҳмиши ғояи адолатпарварӣ сахми беназир гузоштаанд. Ҳамчун мафҳуми ниҳоят мубрам барои инсоният фаҳмиши адолат дар асрҳои миёна гуногунрангии назариёти диниро инъикос намуда, моҳияти иҷтимоии худро бо ҳамбастагии мафҳумҳои "ҳақиқат", "хайрхоҳӣ" "ҳуқуқ" ва "ахлоқ" ифода менамояд. Аз таҳлили масъалаи мазкур, муаллиф ба хулосае меояд, ки мафҳуми адолат дар ҷаҳонбинии фалсафии гузаштагонамон бештар ба ҳайси эҳсосоти ахлоқӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: адолат, таҳаммулпазирӣ, Эълумияи принципҳои таҳаммулпазирӣ, санадҳои байналхалқии ҳуқуқи инсон, дустӣ, эҳсосоти маънавӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, назариёт, ахлоқ, эҳтиром, арзишҳои фарҳангӣ, Конститутсия, қонун, волюяти қонун, намояндагони ҳикмати машшоияи шарқӣ, мутафаккирони асримиёнагии форс-тоҷик.

JUSTICE IS ONE OF THE SOURCES FOR THE FORMATION OF THE IDEA OF HUMANISM AMONG THE EASTERN PERIPATETICS

Umedov M.H.,

doctoral candidate of the Department of History of Philosophy and Social Philosophy of the Faculty of Philosophy Tajik National University

Phone: (+992) 933013100

E-mail: komron-j@mail.ru

Annotation: The article analyzes the theory of justice as one source of the idea of humanism and tolerant human behavior in society. At every stage of the development of society and the formation of the state, people's ideas about justice changed. The phenomenon of justice is undoubtedly a complex, multi-level phenomenon, which characterizes the entire system of social relations in all the diversity of its concrete manifestations.

According to the author, the social and ethical ideal of medieval thinkers is fully reflected in the category of justice, the dream of a virtuous society is expressed. The author argues that justice in the public life of a person was accompanied by the needs of society in various fields - social, political, ethical and legal.

"Justice" as a category of social process has unique characteristics. The author claims that representatives of medieval philosophy made an invaluable contribution to the development of ideas of justice. Being extremely relevant for a person, the phenomenon of justice in the Middle Ages reflects the diversity of theological thought, revealing its social essence in conjunction with the concepts of "truth", "good", "right", "morality". It is concluded that justice most of all in the philosophical views of the past acted as a moral sense.

Keywords: justice, tolerance, Declaration of principles of tolerance, international legal acts in the field of human rights, friendship, moral consciousness, social, political, legal, moral, opinion, moral, respect, cultural values, Constitution, law, kingdom of law, representatives eastern peripatetism, medieval Persian-Tajik thinkers.

Хорасан и Мавераннахр, которые находились на переплетении основных торговых дорог, были тем местом, где исторически происходил культурный и цивилизационный обмен. Поэтому

именно здесь формируются ценнейшие понятия толерантности, которые вошли в сокровищницу мировой этики и стали ее основой, приобрели обоснованные особенности, отражающие характер и

аспекты локальных культур и цивилизаций. Этот обмен проходил со времени Шелкового пути и продолжился вплоть до сегодняшних дней. Великий Шелковый путь, проходящий по всей современной Центральной Азии, связывал между собой страны Востока и Запада.

Наследие Фороби и Абу Али ибн Сины многогранно, богато и интересно. Оно охватывает все области знания средневековья. Оно является связывающим звеном между средневековьем и античностью, показывает возможности человека стремящегося к достойной и благородной жизни, под которой они понимали толерантное отношение к другим взглядам и идеям. Одной из ключевых источников толерантности понимали справедливость.

Толерантность – ключевая проблема для всего мира, существенная составляющая свободного общества и стабильного государственного устройства. Толерантность выражает способность установить и сохранить общность с людьми, отличающимися от нас в каком-либо отношении. Существуют определенные границы терпимости, т.е. наличие неких моральных пределов, позволяющих не смешивать толерантные отношения со вседозволенностью, безразличием к миру, отречённости от бытия и т.д. Существует международное определение этого важного этического понятия, как в Декларации принципов толерантности, принятой Генеральной Конференцией ЮНЕСКО в 1995 году: «Толерантность – означает уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявлений человеческой индивидуальности. Ей способствуют знания, открытость, общение и свобода мысли, совести и убеждений. Толерантность (терпимость) – это гармония в многообразии. Это не только моральный долг, но и политическая и правовая потребность. Толерантность (терпимость) – это добродетель, которая делает возможным достижение мира и

способствует замене культуры войны культурой мира». В Декларации объясняется толерантность как: – уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, форм самовыражения и проявления человеческой индивидуальности; – отказ от догматизма, от абсолютизации истины и утверждение норм, установленных в международно-правовых актах в области прав человека [9].

Между тем, утверждать, что гуманистические идеи потеряли свою актуальность в Средней Азии и в ее философской мысли, было бы ошибочным. Персидско-таджикские мыслители не упускали из поля зрения проблему насилия и следует отметить, что именно насилие в различных его проявлениях, а также его несоответствие с буквами откровения, вынуждало их выступить против его основы. На деле обращение к проблемам ненасилия чаще всего использовалось средневековыми авторами-моралистами не только для искоренения насилия, распространения идей любви и дружбы, но и с целью обуздания произвола тиранической власти правителей и их приближенных, как источников беды и насилия, относительно которых у большинства мыслителей сложилась стойкая отрицательная оценка.

Несомненно, справедливость является одним из основных понятий нравственного сознания и важнейшей категорией этических и социальных учений наших мыслителей, в свете которой рассматривались концепции гуманизма и ненасилия. В категории справедливости во всей полноте отражен социально-этический идеал мыслителей средневековья, выражена мечта о добродетельном обществе. Все наши мыслители считали справедливость основой социальной и нравственной жизни людей.

Преимуществом справедливости с одного этапа развития на другой всегда сопровождалась потребностями общества в различных сферах –

социальной, политической, этической и правовой. Важно подчеркнуть, что единственно разумная, более того, единственно допустимая в современных условиях политика должна быть направлена на поиски точек соприкосновения, на диалог эпох. В Конституции Республики Таджикистан отмечается, что «Мы, народ Таджикистана, ... признавая незыблемыми свободу и права человека, уважая равноправие и дружбу всех наций и народностей, ставя задачей создание справедливого общества, принимаем и провозглашаем настоящую Конституцию» [7].

В философско-энциклопедическом словаре понятия справедливости определено таким образом: «В современной этике ценностей справедливость является предварительным условием осуществления остальных ценностей и состоит в том, чтобы быть справедливым по отношению к чужой личности как таковой, уважать ее и не вторгаться в сферу ее свободы, чтобы сохранить ее свободу действий и не препятствовать созданию культурных ценностей» [10, с. 278]. Таким образом, в понятии справедливости скрыты нравственные и правовые стороны субъекта общества.

Справедливость в учении представителей восточного перипатетизма заимствована от древнегреческих мыслителей и решается в рамках «Добродетельного города» и «Добродетельного Града». По мнению Ибн Сины «справедливость – это середина между жестоким произволом и униженностью» [6, с. 170] и ее смысл заключается в том, «чтобы душа устанавливала срединное положение между противоположными нравами, в частности, в том, что ее привлекает и что отвращает, что вызывает у нее гнев и что побуждает в ней интерес к жизни или, наоборот, не побуждает» [6, с. 174].

Как вытекает из определения справедливости, Ибн Сина под влиянием Аристотеля, верно обратил внимание на то, что справедливость выражает не

какую-то одну добродетель, а охватывает их все. По мнению Ибн Сины и других мыслителей, справедливость составляет основу социальной и моральной жизни людей.

В интерпретации наших мыслителей справедливость – очень широкая категория, она включает в себя очень много других добродетелей, к которым относятся преданность, объективность, сострадание, взаимопомощь, взаимоуважение, награда и наказание, равноправие, твердость, терпимость и т.д. Согласно ал-Фараби, Ибн Сины, Абубакра Рази, Низам ал-Мулка и др., объединение людей в обществе обусловлено, с одной стороны, естественной необходимостью, которая проистекает с одной стороны, от симпатии, связывающей людей между собой, а с другой – социальной необходимости вводить в жизнь понятие справедливости. Исходя из этого, наши мыслители считали, что социальная солидарность должна сглаживать недостатки естественной солидарности. Ал-Фараби, Ибн Сина, Низам ал-Мулк и другие наши мыслители настойчиво требовали соблюдения справедливости при определении меры поощрения и наказания. Социальная солидарность обеспечивается справедливостью, которая должна лежать в основе закона распределения. В целом, по мнению наших мыслителей, справедливость возникла и существует как социальная необходимость. Только жизнь по законам справедливости и справедливость законов могут обеспечить истинную солидарность, взаимопомощь людей. Только справедливость может обеспечить совершенство и счастье людей.

Ибн Сина пишет: «Человек по природе наделен силой, благодаря которой он совершает как хорошие, так и плохие поступки. Все нравы – и хорошие, и плохие – являются приобретёнными» [5, с. 171].

В научно-философском наследии Сины немало произведений этико-дидактического характера, содержащих наставления царям и другим власть

имущим об управлении государством и подвластными территориями, об упорядочении системы податей и налогов, регулировании доходов и расходов в масштабах государства и домашнего хозяйства, совершенствовании деятельности диванов (визирей) о финансовых средствах на содержание почтовой службы, армии и эмирской стражи, поддержание связей с другими странами, много других трактатов, тематически и содержательно раскрывающих проблемы гражданской и государственной политики.

Ибн Сина отмечает, что если общество является плодом сотрудничества и согласия его членов, у людей возникает потребность установить царство закона и справедливости и тогда любой человек может обратиться к народу и призвать его к соблюдению закона. Ученый считает необходимым наличие мудрого и сознательного главы государства, который должен направлять народ на истинный путь и отстаивать справедливость, ибо формы рационального познания (понятия, суждения, умозаключения – У.М.) доминируют в процессе практического освоения действительности [1, с. 776-777].

Абу Али ибн Сина в «Указаниях и наставлениях» при определении природы справедливости особое внимание уделяет практической стороне этой категории. Справедливость возникает тогда, когда завершается намеченная цель субъекта на основе общепринятых этических норм в обществе или сообществе. По Ибн Сине, человек, предпринявший какую-либо цель, должен разумно поступать с окружающими. Чтобы быть справедливым, человеку необходимо очищение от вредных привычек. [2, с. 739].

По мнению мыслителя, человек сам должен определить для себя наказание и воздаяние. Наказание заключается в том, что он мог сдерживать и ограничивать себя от негативных поступков. И в дальнейшем воспитать в себе четыре основных

добродетели как воздержанность, смелость, мудрость и справедливость.

Эти выводы Ибн Сины и других наших мыслителей помогают осознать иллюзии поверхностного оптимизма относительно природы человека и опасности ложного идеализма. Оценивая человеческие поступки через добро и зло, они не предлагают моралистически тенденциозных «рецептов» общественного исправления, а лишь дают свой анализ и комментарий добра – как способа исторического самоосуществления человечества в целом, и мусульманской общины в частности, смысла его существования в телеологической гармонии универсума. Более того, они говорили вовсе не о защите добра и его идеализации, а о его предзаданности и предпосланности человеку.

В своих «Афоризмах государственного деятеля» ал-Фараби, особо останавливаясь на этой проблеме, указывает, что «как больным телам при расстройстве их чувственного восприятия сладкое кажется горьким, а горькое – сладким, благоприятный предмет в каком – то образе представляется неблагоприятным, а неблагоприятный предмет в каком – то образе представляется благоприятным, точно также злым и порочным людям, когда они больны душой, злые дела кажутся добрыми, а добрые – злыми. Добродетельный человек, обладающий этическими добродетелями, всегда желает и жаждет целей, которые действительно являются благом, и делает их предметом благого стремления. Злой человек всегда устремляется к целям, которые являются действительно злом, но представляются ему добром в силу болезни его души» [3, с. 208-209].

Как видим, добродетельный человек, обладающий нравственно-положительными качествами, которые не просто даны ему, а воспитаны в нем, не стремится ко злу, а старается делать людям полезное. Он не прибегает к насилию, а старается приобрести большее количество добродетелей. Мысль о том, что рассудительный,

разумный человек должен быть добродетельным, высокоморальным, была основой этики не только ал-Фараби, Ибн Сины, но и других персидско-таджикских мыслителей средневековья.

Определенный интерес представляют идеи персидско-таджикских мыслителей по поводу обозначения сущности справедливого человека. По их мнению, этот принцип требует социальной активности индивида и соблюдения определенного морального кодекса. По их убеждению справедливый человек должен на деле быть защитником прав и интересов своих сограждан, везде и всегда уважительно относиться к старшим, честно исполнять доверенные ему поручения, выполнять свой долг перед родителями и другими членами семьи, всегда и при всех обстоятельствах быть правдивым, верным данному слову.

Персидско-таджикские мыслители средневековья считали добродетель справедливости одной из высших ступеней совершенства человека. Они полагали, что справедливость возвышает человека, наделяет его добродетельной красотой, тогда как несправедливость воплощает в себе безобразное.

По мнению большинства таджикских мыслителей средневековья, несправедливость становится причиной клонирования несправедливости, она приводит к совершению насилия по отношению к людям. Исходя из этого, не следует избегать несправедливости, а во взаимоотношениях с людьми бороться за справедливость.

Персидско-таджикские мыслители средневековья придавали большое значение правильному воспитанию и прививанию справедливости с ранних лет жизни. Такое воспитание, по их мнению, является воспитанием человечности в людях. Подобно другим формам воспитания оно является некоторой способностью и приобретается в результате непрерывного углубления познания и опыта. По их мнению, в воспитании справедливости главенствующая роль

принадлежит самовоспитанию и самосовершенствованию.

Средневековые персидско-таджикские мыслители, считая справедливость одной из основных божественных качеств, которая дарована им как частица творца в душе человека, доказывали, что только справедливость может создать и упрочить равенство, порядок и мир между людьми. Поэтому самым совершенным человеком они считали того, кто отвечал всем требованиям справедливости. Негармоничное соотношение справедливости в обществе приводит к насилию и несправедливости.

Средневековые таджикские мыслители постулируют понятие середины в понимании справедливости, где («адл») справедливость и означает середину, а несправедливость («джаур») всегда выражает крайность. Именно несправедливость во власти приводит к деградации государственных форм и насилию. По мнению Низам ал-Мулька «царство существует и при неверии, но не существует при насилии; значение этого таково: царство держится при неверии и не держится при притеснении и насилии [8, с. 14-15].

Несправедливость («джаур») правителей, их отход от религии и нравственных основ, по мнению наших мыслителей» приводит не только к деградации государства, но и деградации общества и нравственности членов общины. Именно отход от божественной справедливости, несправедливость по отношению к подданным, зло, насилие и жестокость вместо справедливости и добра, неспособность управлять государством, пренебрежение делами государства и общества, создают благодатную почву для беззакония и распространения насилия и жестокости.

Вместе с тем в средневековой этической мысли существует понятие «справедливого насилия», как противостояния насилию. Об этом говорится и в Коране, где объясняется карающая сила Бога. Большинство мыслителей X-XII вв. были сторонниками «справедливого насилия»

и считали право на справедливое насилие неоспоримым, ибо оно есть высшее выражение правильной мощи справедливого правителя. Это насилие, можно объяснить как ответное насилие, как реакция на социальную несправедливость.

Справедливое насилие, осуществляемое во имя богоугодного дела, трактуется благом и применяется с целью изменения существующего порядка вещей в интересах мусульманской общины. Оно даже может иметь характер ответа большинства на насилие, которое руководствуется нравственным сознанием в ответ на прямое насилие аморальных правителей.

Библия, и Коран совершенно определенно характеризуют понятие насилия. Во-первых, есть такое насилие, которое угодно Богу. Каждый человек сам совершает его над собой, следуя заповедям добра и отказываясь от зла, вследствие страха перед Богом. Такое насилие находит оправдание в том, что человек своей жизнью должен доказывать свое богоподобие добрым делам и любовью к другим людям.

Во-вторых, есть такое насилие, которое не угодно Богу, поскольку направлено против другого человека и против главного закона жизни – любви к ближнему и природе. В целом, в основе и христианской, и мусульманской религии на уровне догматики есть как минимум две центральные объединяющие идеи: первая – признание единства и уникальности Бога в его различных проявлениях; вторая – вера в особое предназначение и богоподобие человека как сущего, имеющего в себе от Бога особые духовные субстанции. Эти две идеи являются достаточным основанием для объединения усилий христиан, мусульман, представителей других религий против насилия как явления, убивающего образ Бога в человеке и нарушающего основной закон Бытия – жизнь в любви и согласии с собой и миром.

Добро для персидско-таджикских мыслителей средневековья не знаменуется складыванием особого

механизма регуляции поведения людей, а представляет собой специфический ценностный ориентир, призванный направить активность человека на внимание к другим людям, заботу о них.

Добро есть не только способ организации отношений между людьми, форма социальной регуляции, а является определённым стандартом и идеалом взаимоотношений между людьми. Ибн Сина, считает, что «наглость, скряжничество, коварство, вероломство, пренебрежительность, заносчивость, высокомерие, насилие противоположены справедливости» [4, с. 170-171].

Он противопоставляет насилие с разумностью, называя тех, кто совершенен в насилии, не могут быть названы добродетельными и разумными. Ведь мы называем добрым того человека, который несёт добро, понятие как любовь, помощь, благоволение. Добрый не бывает коварным, хитрым, агрессивным и никогда насильно не навязывает блага, давая другим возможность свободного решения. Доброта – качество, выражающее себя в практической жизни в поведении людей, она характеризует целостность личности. Поэтому нельзя быть «добрым в душе», но жестким, грубым, авторитарным и насильственным в поведении.

Известные нам нормативные формы морали, нашедшие свои отражения в учениях персидско-таджикских мыслителей средневековья, как: «Поступай по отношению к другим, как ты желал бы, чтобы они поступали по отношению к тебе» отражают именно ту направленность их учения, которое является как бы заслоном на пути насилия, зла.

Как Фороби так и Ибн Сино считали, что справедливость начинается от отношения человека ко всему, а особенно к ближнему. Мыслители утверждали, что человек способен через силу справедливости и человеколюбия может достичь многого. Таким образом считали, что справедливость является источником формирования гуманизма, основой которой является

толерантность.

Литература:

1. Абу Али ибн Сина (Авиценна) Сочинение, в 2-х томах. – Душанбе, 2005. – С. 776-777.
2. Абу Али ибн Сина (Авиценна). Сочинение, т.1. – Душанбе: Дониш, 2005. – С.739.
3. Ал-Фараби. Социально-этические трактаты. – Алма-Ата, 1973. – С.208-209.
4. Абу Али ибн Сина. Трактат об этике. – С.170-171.
5. Абу Али ибн Сина. Трактат об этике // Абу Али ибн Сина. Избранное.Т.2. – Душанбе-Ашгабад, 2003. – С.171.
6. Абуали ибн Сина. Ар-рисола фи-л-ахлак. – С.170.
7. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2003.
8. Низом-ул-мулк. Сиёсатнома. – С. 14-15.
9. Декларация о принципах толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года.
10. Философско-энциклопедический словарь. – М.:Инфра-М, 1999. – С.278 .

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОХТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ. СОХТОРИ
ДАВЛАТӢ – АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ КОНСТИТУЦИОННОГО
СТРОЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО****НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТАБИЛЬНОСТИ КОНСТИТУЦИИ КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ И ЕЕ ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ****Момбекова Д.М.,**

доцент кафедры государственно-правовых дисциплин Академии МВД Кыргызской Республики, к.ю.н.

Научная специальность: 12.00.02. – конституционное право; муниципальное право; конституционное судопроизводство**Рецензент:** Диноршоев А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье рассматриваются: понятие, содержание и составные элементы правовой охраны конституционных норм, проблемы нормативно-правового регулирования правовой охраны Конституции Кыргызской Республики.

Ключевые слова: нормативно-правовое регулирование, конституционно-правовая ответственность, Конституционная палата Верховного Суда Кыргызской Республики, механизм реализации охранительной функции права, правовая охрана, правовая система.

**БАЪЗЕ MASЪАЛАҲОИ УСТУВОРИИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ
ҚИРҒИЗИСТОН ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚИИ ОН****Момбекова Д.М.,**

доценти кафедраи илмҳои давлатӣ-ҳуқуқии Академияи ВКД Ҷумҳурии Қирғизистон

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02. – ҳуқуқи конститусионӣ; ҳуқуқи муниципалӣ; муҳофизати судии конститусионӣ**Муқарриз:** Диноршоев А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фиишурда. Дар мақолаи мазкур мафҳум, маҳият ва қисмҳои таркибии мақомотҳои ҳифзкунандаи меъёрҳои конститусионӣ, масъалаҳои мубраи ҷойдошта вобаста ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар ин самт, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: танзими меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ҷавобгарии конститусионӣ-ҳуқуқӣ, Палатаи конститусионии Суди Олии Ҷумҳурии Қирғизистон, ҳифзи ҳуқуқӣ, системаи ҳуқуқӣ.

**SOME ISSUES OF STABILITY OF THE CONSTITUTION OF THE KYRGYZ
REPUBLIC AND ITS LEGAL PROTECTION****Mombekova D.M.,**

associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines of the Academy of the

Ministry of Internal Affairs of the Kyrgyz Republic

Scientific specialit: 12.00.02. – constitutional law, municipal law, constitutional legal proceedings

Reviewer: Dinorshoev A.M., Doctor of Law, Professor

Annotation. The article examines: the concept, content and components of the legal protection of constitutional norms, the problems of the regulatory legal regulation of the legal protection of the Constitution of the Kyrgyz Republic.

Keywords: Regulatory and legal regulation, constitutional and legal responsibility, the Constitutional Chamber of the Armed Forces of the Kyrgyz Republic, the mechanism for exercising the protective function of law, legal protection, and the legal system.

Принятие в 2010 году новой Конституции Кыргызской Республики, после имевших место революционных событий апреля и июня 2010 г., предполагало иной, чем прежде, арсенал средств обеспечения и защиты правовой системы страны и, прежде всего, впервые среди государств Средней Азии – новой парламентской формы правления.

«Так получилось, что в бывших советских республиках Центральной Азии конституционное законодательство с провозглашенной там приверженностью демократическим ценностям и прописанными демократическими институтами, да и право в целом, изначально имели подчиненное значение и служили, в основном, задаче сакрализации и правовой легитимации власти, а также реализации конкретных политических задач» [1].

Из анализа политических и социальных событий тех лет в Кыргызской Республике следовал вполне очевидный вывод, что в отечественном нормативно-правовом регулировании механизма реализации охранительной функции права имелись существенные перекосы.

Указанные события показали, что кризис государственной власти, имевший место в стране в реальной действительности, был напрямую связан с нарушением конституционно-правовых норм и ненадлежащим осуществлением государственными органами и высшими должностными лицами своих

полномочий, что в свою очередь, настоятельно потребовало ужесточения соответствующих мер правового ограничения властных институтов.

Главным из таких действенных средств должно было стать укрепление конституционно-правовой ответственности, это безусловно повысило бы эффективность действия конституционно-правовых норм и способствовало решению одной из самых актуальных проблем, а именно обеспечению верховенства права, возврату к режиму законности и правопорядка.

Без действенного механизма реализации охранительной функции права в Кыргызстане невозможно вести речь о конституционном правопорядке, обеспечении законности, прав и свобод граждан, поступательном развитии гражданского общества на пути построения демократического правового государства. **В свете изложенного,** исследование проблематики правовой охраны Конституции КР имеет важное значение, поскольку является первостепенной задачей в условиях развития правовой системы государства.

Конституция любого государства является важнейшим элементом его правовой системы, необходимым для его нормального функционирования и прогрессивного развития. Как отмечал М. Краснов, «По большому счету, Конституция в демократическом государстве – это "клетка для власти", установленная обществом. От того,

насколько хорошо сбалансированы сдержки и противовесы между разными властными институтами, настолько защищены и реально гарантированы права и свободы человека» [2].

Бесспорно, социальная стабильность в обществе – это важнейший фактор в реализации основных прав и свобод человека и гражданина, главным элементом при котором выступает режим соблюдения законности. Особую роль Конституции придают такие ее свойства, как: «...признание конституции Основным законом государства; верховенство; юридическая база текущего законодательства; стабильность; особый порядок принятия и изменения, прямое действие» [3, с. 117].

Одним из необходимых условий предотвращения конфликтов, возникающих в поле разделения властей, в особенности в странах с отсутствием прочных традиций конституционализма, является стабильность Конституции и конкретизация в ней принципа разделения властей. Речь идет о закреплении статуса и полномочий органов законодательной, исполнительной и судебной власти, системы сдержек и противовесов, а также мер конституционной ответственности.

Нормальное конституционное развитие должно обладать такими чертами, как осознанность, планомерность, аналитическая и прогностическая обеспеченность, предвидение вариантов развития с их возможными последствиями, легитимность, соответствие предпринимаемых шагов законно полученному мандату народного доверия; конституционность, т. е. соответствие рамкам и возможностям действующей Конституции; преемственность основных начал и свойств общественного строя; поэтапность и последовательность преобразования; опора на согласие основных социально-политических сил [4].

Современная конституционная государственность предполагает

достаточно высокий уровень развитости и эффективности формально-юридических гарантий свободы, самостоятельности и собственности, реальные механизмы ограничения публичной политической власти правами человека и гражданина [5, с. 101].

Правовая охрана Конституции подразумевает создание необходимых условий и развитие соответствующих гарантий совершенствования государственно-правовых средств и методов обеспечения действия конституционных норм. В специальном же значении правовая охрана Конституции предполагает применение специфических конституционно-правовых средств в целях обеспечения верховенства Конституции в правовой системе.

Верховенство права, как признак правового государства, в первую очередь, означает связанность государства правом, ограниченность его правом. Вся деятельность государства, и правотворческая и правоприменительная, должна основываться на правовых требованиях, не выходить за рамки права, не противоречить ему. Принимаемые в государстве законы должны быть основаны на праве и не противоречить ему. Особое главенствующее значение среди законов должна иметь Конституция.

Конституционность государства, рассматриваемая через призму организации и функционирования власти в ее отношениях с индивидами, предполагает наличие особого судебного института, основная функция которого состоит в рассмотрении споров между гражданами и органами государственной власти по поводу конституционности актов, издаваемых последними, т. е. по поводу нарушения прав, которые имеют фундаментальный характер и не могут быть нарушены даже законодателем.

Эта функция возложена на Конституционную палату (до 13 июня 2011 года – Конституционный Суд КР) в составе Верховного суда КР, которая вправе рассматривать вопросы о

конституционности законодательства (ст. 97. Конституции КР, ст.1 Конституционного Закона КР «О Конституционной палате Верховного суда КР от 13 июня 2011 года).

Особая необходимость и возрастающее значение конституционного контроля на современном этапе вытекают из все большего расширения и усложнения национальной правовой системы Кыргызской Республики. Это связано с тем, что сегодня разрабатывается и принимается значительно больше нормативно-правовых актов, чем раньше. Кроме того, не всегда такие акты принимаются взвешенно, с предварительной серьезной юридической экспертизой. Также, в процессе разработки и принятия законов различные политические силы оказывают влияние на их содержание и процедуру принятия, нередко приводящее к отклонению от норм конституции, в т.ч. от закреплённого в ней принципа разделения властей. И, наконец – наличие «человеческого фактора», ведь, как и в любом другом деле, человеку при принятии законов и других правовых решений свойственно ошибаться.

Охрана и защита Конституции КР относятся к важнейшим задачам Конституционной палаты, являющейся высшим судебным органом конституционного контроля и призванной осуществлять защиту основ конституционного строя, обеспечивать и утверждать верховенство и прямое действие Конституции КР.

Сущность конституционного контроля заключается в определении конституционности правовых актов органов государственной власти, т.е. соответствии юридических актов и действий органов государства действующей Конституции и в лишении не конституционного акта юридической силы, т.е. признании такого акта и не действительным.

Конституционное судопроизводство представляет собой самостоятельный вид судопроизводства,

существующий наряду с гражданским, уголовным, административным. Одноименные принципы, сложившиеся изначально в гражданском процессе, в сфере конституционного судопроизводства отличаются значительными особенностями своего нормативного содержания и сферой распространения. В статье 93 Конституции КР специально указано, что «судебная власть осуществляется посредством конституционного, гражданского, уголовного, административного и иных форм судопроизводства».

Для Кыргызстана однозначно необходимо повысить качество принимаемых законов с целью исключить их противоречие праву, и прежде всего, конституционному. Незыблемость основополагающих принципов призвана возвышать их над текущей политикой. Они нуждаются в особой защите, ибо обладают более высокой юридической силой. Если в любой правовой норме закрепляются устойчивые варианты поведения, то к конституционной норме, устанавливающей и регулирующей принципы общественных отношений, это относится вдвойне.

Практика деятельности Конституционной палаты КР, особенно с учетом недавних попыток превратить ее из судебного в рекомендательный орган, свидетельствует о необходимости введения соответствующих законодательных мер, которые исключили или максимально затруднили бы ее использование как инструмента политики. В этой связи, необходимо предусмотреть комплекс норм, последовательное применение которых способно обеспечить стабильную и политически нейтральную ее деятельность в сфере конституционного судопроизводства и ее позитивную роль в сохранении общественного спокойствия.

Кыргызстан нуждается в более совершенных правовых механизмах защиты конституционного строя и всей

системы права от изменений политической конъюнктуры.

Необходимо разработать и внедрить этику госслужбы для высших государственных должностей. Надо максимально использовать возможности морального осуждения и моральной ответственности государственных чиновников любого уровня.

По всем законопроектам, вызывающим широкий общественный резонанс, необходимо обеспечить прозрачность их разработки, общественной и международной экспертизы, обсуждения и принятия, вплоть до обязательного опубликования результатов поименного голосования в Жогорку Кенеше КР.

Любые значительные правовые инициативы законодательной и исполнительной властей должны иметь конкретных авторов и гражданское общество должно их знать, в противном случае никогда не найдешь виноватого, все будут кивать друг на друга.

Государство и заинтересованные общественные организации должны обеспечить реальное право населения страны на доступ к правовой информации, в т.ч. на стадиях разработки, обсуждения и принятия. Необходимо повысить активность и широкое участие гражданского общества в предварительных обсуждениях.

11 декабря 2016 г. состоялся референдум по принятию Закона Кыргызской Республики «О внесении изменений в Конституцию Кыргызской Республики». По итогам референдума 28 декабря 2016 года Президентом КР был подписан Закон КР «О внесении изменений в Конституцию Кыргызской Республики».

Не вдаваясь в содержание большинства принятых изменений, процедуру инициирования данных изменений и проведения референдума хотелось бы остановиться на отмене действовавшего положения Конституции КР о том, что нормы международных договоров по правам человека имеют прямое действие и приоритет над нормами других международных

договоров.

Изменение было внесено в виде следующей поправки:

«2) абзац второй части 3 статьи 6 изложить в следующей редакции:

"Порядок и условия применения международных договоров и общепризнанных принципов и норм международного права определяются законами". [6].

По данному изменению сомнение вызывает, то обстоятельство, что в данном случае на правотворческий процесс повлияли субъективные факторы при полном отсутствии объективных.

Вполне очевидно, что на принятие данной нормы повлиял резко набравший обороты в сентябре 2016 года конфликт руководства Кыргызской Республики с основными международными институтами по охране прав человека (ОБСЕ, комитет по правам человека ООН) по поводу осуждения правозащитника А. Аскарлова и предоставления международной трибуны для выступления бывшему лидеру узбекской общины КР К. Батырову, заочно осужденному к пожизненному лишению свободы и находящемуся в международном розыске за тяжкие преступления по организации и разжиганию межэтнической розни в 2010 году.

В ходе данного конфликта на Кыргызстан оказывалось неприкрытое давление со стороны ОБСЕ с целью оправдания указанных фигурантов и изменения судебных вердиктов. Официальный Кыргызстан оценил предоставление Батырову К. возможности публичного выступления 20-23 сентября 2016 года на заседании ОБСЕ как вмешательство во внутренние дела суверенного Кыргызстана.

В своем выступлении на общих дебатах 71-сессии Генеральной Ассамблеи ООН министр иностранных дел Кыргызстана Э. Абдылдаев отметил, что «...Кыргызская Республика полностью разделяет демократические ценности ОБСЕ и на деле реализует их. Однако Кыргызстан решительно против

двойных стандартов и превращения этой организации в институт провокаций и вмешательства во внутренние дела суверенных государств...» [7].

С 1 мая 2017 года статус Центра ОБСЕ в Бишкеке был понижен до уровня Программного офиса ОБСЕ со всеми вытекающими последствиями, в соответствии с решением об утверждении его нового мандата принятым 27 апреля 2017 года на заседании Постоянного Совета ОБСЕ в Вене. Данное решение было вынужденным и принято по инициативе кыргызской стороны.

Для объективности необходимо отметить, что на аналогичное понижение

статуса центров ОБСЕ в своих странах были вынуждены пойти власти Казахстана и Узбекистана. Азербайджан в 2013 году понизил статус офиса ОБСЕ, а в 2015 году вовсе отказался от его услуг.

Автор считает, что отмена прямого действия и приоритета норм международных договоров по правам человека, будет иметь негативные последствия уже в недалеком будущем, как для всего государства в виде снижения его престижа на мировом уровне, так и для любого гражданина Кыргызстана в вопросах защиты его личных прав и свобод.

Литература:

1. М. Калишевский. Конституционные декорации Центральной Азии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fergananews.com>
2. Краснов М. Основной закон. О чем нельзя упоминать накануне Дня Конституции // Российская газета – № 8. 2002. – от 11 декабря.
3. Васильева С.В., Виноградов В.А., Мазаев В.Д. «Конституционное право России» / –М., 2010. – 559 с.
4. Румянцев О.Г. Основы конституционного строя России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: old.rumiantsev.ru/book/660/.
5. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. М., – 2007. – 585 с.
6. Закон КР №218 «О внесении изменений в Конституцию Кыргызской Республики от 28/12/2016г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111484?cl=ru-ru
7. Кыргызстан против двойных стандартов и превращения ОБСЕ в институт провокаций и вмешательства во внутренние дела суверенных государств. Э. Абдылдаев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kg.akipress.org/news:1331862>.

**КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТАТУСА
ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН****Муминов У.К.,**

адъюнкт кафедры государственно-правовых
дисциплин Академии управления МВД
Российской Федерации, майор милиции
Тел.: (+992) 93 922 51 25
E-mail: Muminov-U85@mail.ru

Научная специальность: 12.00.02. – конституционное право; муниципальное право;
конституционное судопроизводство

Аннотация. В статье рассматривается конституционно-правовое положение иностранных граждан и особенности обеспечения прав и свобод иностранных граждан в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: иностранный гражданин, правовое положение, права и свободы, ограничения, Республика Таджикистан.

**ТАНЗИМИ ВАЗӢИ ҲУҚУҚӢ-КОНСТИТУТСИОНИИ ШАҲРВАНДОНИ
ХОРИҶӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН****Муминов У.К.,**

адъюнкти кафедраи илмҳои давлатӣ-ҳуқуқии
Академияи идоракунии ВКД Федератсияи
Россия, майори милитсия
Тел.: (+992) 93 922 51 25
E-mail: Muminov-U85@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02. – ҳуқуқи конститусионӣ; ҳуқуқи муниципалӣ; муҳофизат
судии конститусионӣ

Фашурда. Дар мақолаи мазкур вазъи конститусионӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва хусусиятҳои фарқкунандаи таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барраси гардидааст.

Калидвожаҳо: шаҳрванди хориҷӣ, вазъи ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва озодӣ, маҳдудият, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

**CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF FOREIGN
CITIZENS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN****Muminov W.K.,**

adjunct of the Department of State and Legal
Disciplines of the Academy of Management of the
Ministry of Internal Affairs of the Russian
Federation, police major
Phone: (+992) 93 922 51 25
E-mail: Muminov-U85@mail.ru

Scientific specialit: 12.00.02. – constitutional law; municipal law; constitutional legal
proceedings

Annotation. The article deals with the constitutional and legal status of foreign citizens and specifics of ensuring the rights and freedoms of foreign citizens in the Republic of Tajikistan.

Key words: foreign citizen, legal status, rights and freedoms, restrictions, Republic of Tajikistan.

Индикатором приобретения Республикой Таджикистан статуса правового демократического государства является реально ценностное отношение государства к человеку, его правам и свободам с учетом специфики различных групп и категорий граждан, среди которых особое положение занимают иностранные граждане.

Для Республики Таджикистан на современном этапе развития проблема определения правового статуса иностранных граждан имеет особую значимость по нескольким причинам:

Во-первых, выход Республики Таджикистан на новый уровень развития, ее стремление стать полноправным членом мирового сообщества, и в частности ведущих международных торговых и финансово-экономических организаций, объективно требовали приведения всей системы политических и правовых подходов к обеспечению прав и свобод личности, включая иностранных граждан, в соответствие с общепринятыми международными стандартами.

Во-вторых, с изменением социально-экономической ситуации внутри страны, активизацией культурных и экономических связей с зарубежными государствами и повсеместным проведением политики открытости, Таджикистан стал объектом притяжения и развития иностранных инвестиций, туризма, создания совместных предприятий и ведения совместной хозяйственной деятельности с участием иностранных граждан. В этой связи важным является обновление соответствующей нормативно-правовой базы.

В-третьих, продолжающиеся многочисленные вооруженные конфликты как вблизи границ Республики Таджикистан – в соседнем государстве Афганистан, так и на

Ближнем Востоке способствовали, с одной стороны, нарастанию потока беженцев и вынужденных переселенцев, чей правовой статус не всегда поддавался определению, а с другой стороны – проникновению в Таджикистан враждебно настроенных элементов, террористических групп и боевых формирований, подрывающих основы безопасности государства.

Вышеизложенное обуславливает принятие кардинальных мер для обеспечения прав человека их защиты в случае нарушения, независимо от его гражданской принадлежности.

Правовое положение иностранных граждан в Республике Таджикистан определяется не только внутренним законодательством, но и актами международного права, такими как Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Международный пакт о гражданских и политических правах, факультативные протоколы к ним и др.

Основное место среди нормативных правовых актов, регулирующих правовое положение иностранных граждан, принадлежит Конституции Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года. Конституция Таджикистана содержит основополагающие нормы и правила, направленные на определение правового статуса иностранных граждан в различных сферах общественной жизни.

Основы правового положения иностранных граждан определены в ч. 2 ст. 16 Конституции Республики Таджикистан: «Иностранные граждане и лица без гражданства пользуются провозглашенными правами и свободами и имеют равные с гражданами Таджикистана обязанности и ответственность, за исключением случаев, предусмотренных законом» [1].

В подгруппу общих норм

Конституции Республики Таджикистан в области правового регулирования статуса иностранных граждан в Республике Таджикистан можно отнести нормы, в которых отмечается, что Республика Таджикистан является социальным государством и государство гарантирует нормальную и достойную жизнь каждому (ст. 1). Эта статья в полной мере распространяется и на иностранных граждан, ибо государство, принимая иностранных граждан, тем самым гарантирует им нормальную и достойную жизнь. В ст. 5 Конституции РТ отмечается, что «человек, его права и свободы являются высшей ценностью». Данная норма важна тем, что она распространяется на всех вне зависимости от гражданства, языка, вероисповедания, политических убеждений и т. д. Она касается человека независимо от того, кто он. Иностранцы граждане, согласно этим правилам в полной мере пользуются конституционными правами и свободами.

Кроме вышеперечисленного, в Конституции РТ также содержатся нормы, касающиеся иных компонентов правового статуса иностранных граждан, носящие общий характер. К ним можно отнести те нормы, которые отражены в гл. 2 Конституции РТ – «Права, свободы, основные обязанности человека и гражданина» [1]. В ней предусматриваются основные права, свободы и обязанности всех, включая иностранных граждан и лиц без гражданства. В этой главе закреплены те права, свободы и обязанности, которыми иностранные граждане могут пользоваться в РТ: право на жизнь (ст. 18), право на судебную защиту (ст. 19), право на жилищную неприкосновенность (ст. 22), право на тайну переписки, телефонных переговоров и т. д. (ст. 23), право на вероисповедание (ст. 26), право на свободу слова и печати (ст. 30), право на собственность и право наследования (ст. 32), право на семью (ст. 33), право на труд, выбор профессии, работы, охрану труда и социальную защиту от безработицы (ст. 35), право на жилище

(ст. 36), право на отдых (ст. 37), на охрану здоровья (ст. 38), право на образование и т. д. В данном разделе Конституции РТ закреплены также и обязанности каждого, и в том числе иностранных граждан. К ним относятся: обязанность соблюдать Конституцию и законы РТ, уважать права, свободы, честь и достоинство других людей (ст. 42), обязанность охранять природу, исторические и культурные памятники (ст. 44), обязанность платить налоги и сборы, определенные законом (ст. 45). Эти права и обязанности касаются всех лиц вне зависимости от гражданства.

В тоже время правовой статус иностранных граждан, находящихся на территории Республики Таджикистан имеет некоторые отличительные особенности и ограничения.

Так, иностранные граждане существенно ограничены в осуществлении политических прав и свобод. Данные ограничения вытекают из природы гражданства, которое подразумевает стойкую правовую связь лица с государством, гражданином которого он является. По своей природе и сути политические права неразрывно связаны с управлением государственными делами, с участием в политической жизни государства, следовательно, на обладание ими могут претендовать только граждане государства [6, с. 126]. Из ст. 25 Международного пакта о гражданских и политических правах следует, что лишь гражданин вправе принимать участие в ведении государственных дел как непосредственно, так и через легитимно выбранных представителей, допускаться в своей стране к государственной службе [3]. Согласно закону «О правовом положении иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Таджикистан» иностранные граждане в Республике Таджикистан не могут избирать и быть избранными в законодательные органы и органы местного самоуправления, а также принимать участие во всенародных голосованиях (референдумах). Однако отдельные государства наделяют

иностранных граждан некоторыми избирательными правами. Например, в Российской Федерации, постоянно проживающие иностранные граждане в случаях и порядке, предусмотренных федеральными законами, имеют право избирать и быть избранными в органы местного самоуправления, а также участвовать в местном референдуме [4].

Рассмотрим право иностранных граждан, находящихся на территории Республики Таджикистан, участвовать в собраниях, митингах, демонстрациях и мирных шествиях. В ст. 29 Конституции Республики Таджикистан указано: «Гражданин вправе участвовать в установленных законом собраниях, митингах, демонстрациях и мирных шествиях». Из данной формулировки следует, что указанное право принадлежит исключительно лицам, обладающим гражданством Республики Таджикистан. В то же время ряд ученых неоднозначно трактует принадлежность данного права только гражданам. Так, С.А. Авакьян утверждает, что, хотя в Конституции это право закреплено за гражданами, «на самом деле можно, конечно, говорить и об осуществлении данного права также иностранцами» [5, с. 173]. По мнению С.А. Авакьяна, иностранцы также могут собираться мирно, и не только в помещении, но и под открытым небом. Например, иностранцы, обучающиеся в вузах, создают землячества, проводят собрания. «Что касается митингов, демонстраций и пикетирования как акций протеста, то нельзя ограничивать иностранцев в их проведении, если они направлены не против конституционного строя ..., а против дискриминационных мер по отношению к иностранцам либо в защиту их прав» [5, с. 173].

Разрешение данного вопроса подобным образом происходит и в актах международного уровня. В частности, в ч. 1 ст. 20 Всеобщей декларации прав человека сказано: «Каждый человек имеет право на свободу мирных собраний и ассоциаций» [2]. То есть право на мирные собрания не связывается с обладанием гражданством.

В связи с указанным выше, представляется целесообразным признать за иностранными гражданами, находящимися на территории Республики Таджикистан, право участвовать в мирных собраниях, но с ограничением, касающимся участия в запрещенных публичных мероприятиях, преследующих политические цели.

В Конституции Республики Таджикистан закреплено право на жилье. Хотя право на жилье касается каждого, но в отношении иностранных граждан существует достаточное количество ограничений. К примеру, иностранные граждане и лица без гражданства в Республике Таджикистан имеют право на получение жилья во временное пользование в порядке, установленном законодательством. Иностранцы не имеют права на получение в собственность зданий и жилых домов, а также других помещений, которые входят в жилищный фонд (за исключением получения по наследству законными наследниками). Таким образом, ограничения в жилищной сфере для иностранных граждан в значительной мере затрудняют их нахождение на территории Республики Таджикистан.

Одним из основных конституционных прав иностранных граждан является право на создание семьи. Согласно Конституции Республики Таджикистан каждый имеет право на создание семьи. В семейных отношениях и при расторжении брака супруги являются равноправными. Но согласно Семейному кодексу Республики Таджикистан иностранные граждане и лица без гражданства имеют право жениться или выходить замуж за граждан Таджикистана, прожив на территории Республики Таджикистан в течение не менее одного последнего года. При регистрации брака стороны обязаны заключить брачный договор. К тому же в брачном договоре, в котором одной из вступающих в брак сторон является иностранный гражданин, обязательно предусматриваются условия обеспечения

супруга и детей собственным жильем. Эти требования в значительной мере ограничивают право иностранных граждан и лиц без гражданства на создание семьи в Республике Таджикистан, учитывая, что иностранные граждане, как было отмечено выше, не имеют права на получение в собственность зданий и жилых домов, а также других помещений, которые входят в жилищный фонд.

В Конституции Республики Таджикистан гарантируется конституционное право на судебную защиту для каждого. Данное право используется иностранными гражданами, находящимися на территории Республики Таджикистан. Необходимо отметить значение этого права для человека, которое выражается в отстаивании собственных интересов, нарушенных кем-либо. В законе «О правовом положении иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Таджикистан» помимо судебной защиты иностранцам предоставляются и иные формы государственной защиты. Такого рода дополнительная гарантия закреплена и на международном уровне. В соответствии со ст. 10 Декларации о правах человека в отношении лиц, не являющихся гражданами страны, в которой они проживают (1985), любому иностранцу должна быть предоставлена свобода в любое время связаться с консульством или дипломатическим представительством государства, гражданином которого он является, или дипломатическим представительством любого другого государства, которому поручено защищать интересы государства, гражданином которого он является, в государстве, где он проживает [7, с. 255-259]. Такое право на защиту есть у каждого гражданина своей страны, однако оно приобретает особое значение, когда речь идет о человеке, находящемся за пределами государства, с которым имеет правовую связь, то есть имеет гражданство.

Право на свободное передвижение

и выбор места жительства является одним из основных прав человека. Со свободой передвижения и выбора места жительства тесно связана реализация многих других конституционных прав и свобод человека и гражданина. Ст. 24 Конституции Таджикистана такое право предоставляет только гражданам Республики Таджикистан. Аналогичная статья Конституции Российской Федерации дает такое право не только гражданину своего государства, а каждому, кто законно находится на ее территории [4]. Использование формулировки «каждый» подчеркивает признание рассматриваемого права за любым человеком - гражданином, иностранным гражданином или лицом без гражданства. Такое добавление свидетельствует о конституционном закреплении широкой возможности, которая в советскую эпоху практически не реализовывалась по идеологическим соображениям. Представляется необоснованным предоставление права свободного передвижения и выбора места жительства, предусмотренного международными правовыми актами толка гражданам Республики Таджикистан [11]. Можно согласиться с мнением Б.А. Сафарова, предлагающего предоставлять такое право «каждому», и изложить ст. 24 Конституции Таджикистана в новой редакции: «Каждый, кто законно находится на территории Республики Таджикистан, имеет право на свободное передвижение и выбор места жительства, выезд за пределы республики и возвращение в нее» [10, с. 68].

Было бы оптимальным несколько расширить объем прав и свобод, представляемых иностранным гражданам на территории Республики Таджикистан, наделив их теми же правами, которыми обладают граждане Таджикистана, за исключением некоторых ограничений, продиктованных исключительно мерами государственной и общественной безопасности, обоснованных в рамках признанного государством национального режима.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 мая 2016 гг.) // Электронный ресурс: <http://base.mmk.tj/> (дата обращения 26.11.2017).
2. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. // <http://www.mmk.tj/> (дата обращения 11.01.2018).
3. Международный пакт о гражданских и политических правах Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Вступил в силу 23 марта 1976 года // <http://www.mmk.tj/> (дата обращения 11.01.2018).
4. Федеральный закон от 25 июля 2002 г. N 115-ФЗ «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации» // <http://ivo.garant.ru/#/> (дата обращения 17.01.2018).
5. Авакьян С.А. Россия: гражданство, иностранцы, внешняя миграция / С.А. Авакьян. – СПб., 2003. – 643 с.
6. Галушкин А.А., Каса И. Актуальные вопросы правового положения иностранных граждан в Российской Федерации. Вестник РУДН. Серия Юридических наук. – 2013. – №4. – С.126.
7. Декларация о правах человека в отношении лиц, не являющихся гражданами страны, в которой они проживают 1985 г. // Действующее собрание международного права. – М.: Московский независимый институт международного права, 1996. – Т. 1. – С. 255–259.
8. Имомов А.И. Возникновение законодательства Таджикистана о гражданстве и его развитие. // Законодательство. Издательство: Государственное учреждение «Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан». №2 (22), – С.22.
9. Раджабов М.Н. Гражданско-правовой статус иностранцев в Республике Таджикистан. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 178 с.
10. Сафаров Б.А. Закрепление основных прав и свобод человека в Конституции Республики Таджикистан и их соотношение с международными стандартами // Правовая жизнь. – Душанбе. 2013. – № 1 (01). – С. 68.
11. Юсуфов А.Х. Конституционно-правовые основы прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан в условиях чрезвычайного положения: дис.... канд. юрид. наук. – М., 2014. – 224 с.

**ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РЕҶАИ ҚОНУНИЯТ ВА ИНТИЗОМ ДАР
ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ****Ойев Х.,**дотсенти кафедраи ҳуқуқи конституционии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.14 – ҳуқуқи маъмурӣ ва муҳофизати маъмурӣ

Фишурда. Дар мақола контроли давлатӣ ҳамчун тарзи асосии таъмини реҷаи қонуният ва интизом дар идоракунии давлатӣ баррасӣ карда шуда, дар он мафҳум, моҳият хусусиятҳои хоси қонуният ва тарзҳои таъмини он дар идоракунии давлатӣ арзёбӣ шудаанд. Аз ҷумла, мафҳум, моҳияти контроли давлатӣ, тарзҳои асосии таъмини реҷаи қонуният ва интизом ба амсоли: 1) амалисозии фаъолияти контролӣ, 2) амалисозии фаъолияти назоратӣ ва 3) анҷом додани фаъолияти расмиёти маъмурӣ ва муҳофизати маъмурӣ ҷиҳати баррасии аризаю шикоятҳо баррасӣ шудаанд. Дар он намудҳои асосии контролӣ давлатӣ – контроли президентӣ, контроли мақомоти қонунгузорӣ (намояндагӣ), контроли мақомоти ҳокимияти иҷроия ва контроли судӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: контрол, назорат, мақомоти давлатӣ, парламон, президент, ҳокимият, суд, прокуратура, ҳокимият, иҷроия, ҳуқуқ, қонуният, функсия, задача, мушоҳида, ревизия, юрисдиксия, давлат, шаҳрванд.

**ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАКОННОСТИ И ПРАВОПОРЯДКА В
ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ****Ойев Х.,**дотсент кафедры конституционного права
юридического факультета Таджикского
национального университета, к.ю.н.**Научная специальность:** 12.00.14 – административное право и административные
процедуры

Аннотация. В статье рассмотрены государственный контроль как главный способ обеспечения режима законности и дисциплины в государственном управлении. В нем раскрыты понятие, сущность и основные специфические особенности обеспечения законности в сфере государственного управления. В частности, выделены основные способы обеспечения законности и дисциплины такие как осуществление: 1) контрольной, 2) надзорной и 3) административно-процедурной и административно-процессуальной деятельности по рассмотрению заявления и жалоб. В нем проанализированы главные виды государственного контроля такие как: президентский контроль, парламентский контроль, контроль исполнительных судебных органов.

Ключевые слова: контроль, надзор, государственный орган, парламент, президент, правительство, суд, прокуратура, власть, исполнительный, законодатель, право, законность, функция, задача, наблюдение, ревизия, юрисдикция, государство, гражданин.

**MAJOR FACTORS FOR LEGAL PROTECTION AND LAW-ORDER IN PUBLIC
ADMINISTRATION**

Oyev H.,

candidate of Law constitutional law Faculty of Law Tajik National University

Scientific specialty: 12.00.14 – administrative law and administrative procedures

Summary. In article providing a mode of legality and discipline in government management are considered the state control as main away. In it are opened concept, essence and the main specific features of law enforcement of the sphere a state administration. In particular, the main ways law enforcement and disciplines in state management such as implementation are allocated: 1) control, 2) supervising and 3) it is administrative – procedural and administrative and procedural activities for consideration of the statement and complaints. In it are analyzed types of the state control such as are main: presidential control, parliamentary control, control of executive bodies and judicial authorities.

Keywords: control, supervision, state authority, parliament, president, government, court, prosecutor's office, power, executive, legislator, right, legality, function, task, supervision, audit, jurisdiction, state, citizen

1. Тарзҳои асосии таъмини речаи қонуният ва интизом дар идоракунии давлатӣ ин амалсозии фаъолияти контролӣ ва назоратӣ мебошад, ки масъалаи баррсишаванда яке аз масъалаи мурраи серҷабҳо ва мураккаби ҳуқуқӣ ба шумор рафта, дар адабиёти ҳуқуқии ватанию хориҷӣ ва қонунгузори амалкунандаи ҷумҳурӣ он яқсон баррсӣ карда намешавад. Бе амалсозии ин фаъолиятҳо речаи қонуният ва интизом талаботи моддаи 10 Конститутсия дар амал татбиқ карда шуданаш амри маҳол аст. Зеро ин модда муқаррар намудааст, ки Конститутсия он санади меъёрии ҳуқуқӣ эътибори олии ҳуқуқӣ дошта меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки бар хилофи Конститутсия мебошанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

2. Моддаи 10 Конститутсия се ҷавҳари асосиро муқаррар намудааст: а) волоияти Конститутсия, б) ба Конститутсия мутобиқат намудани санадҳои ҳуқуқие, ки мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори он қабул менамоянд собит шудааст, вагарна бар хилофи он бошанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд, в) давлат, мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳоро

риоя ва иҷро намоянд.

3. Конститутсияи принсипи қонуниятро ҳамчун асоси фаъолияти ҳамаи мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдори он ва шахрвандон муқаррар намуда, дар ин ҷода нақши назаррасеро ба волоияти ҳуди Конститутсия ва қонунҳо додааст.

4. Моҳияти қонуният ҳамчун принсипҳои асосӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ аз аз якхела, бемайлон, аниқ ва букаму кост иҷро намудани қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби давлат, ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо иборат мебошад. Қонуният дар соҳаи идоракунии давлатӣ дорои як қатор хусусиятҳои хос мебошад:

Яқум, қонуният характери умумихатмӣ ва эътибори воло доштани қонунҳоро бе истисно барои ҳамаи шахрвандон, ташкилоту муассасаҳо ва шахсони мансабдор тақозо карда, мутобиқати иерархии низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар низоми ҳуқуқӣ аз ҷиҳати эътиборнокӣ, аҳамият ва мақомотеро санади ҳуқуқиро қабул менамояд, талаб менамояд. Ин нуқта ба ягон кас имтиёзу афзалият намедихад, ки қонунро сарфи назар карда, қонунро нодида гирад;

Дуюм, қонуният ягонагии қонунро тақозо менамояд, ки тибқи он қонун дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ бояд якхела иҷро карда шавад. Ягонагии қонун, аз як тараф баробарии ҳамаро дар назди қонун

тақозо кунад, аз тарафи дигар паҳншавии амали онро барои ҳама фароҳам меоварад, то ки тавонанд аз имконот ва муқаррароти дар қонун муқарраршуда якхелла истифода ва ё иҷро намоянд.

Сеюм, қонуниятро бо мақсаднокӣ муқобил гузоштан ҷоиз намебошад. Қабули ин ё он санади идорақунӣ ба баҳонаи ноил шудан ба ягон мақсад ба вайрон кардани талаботи қонун иҷозат дода намешавад. Зеро ҳуди қонун дараҷаи олии мақсаднокӣ мебошад. Фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки асосан характерӣ иҷроқунандагӣ дошта, дар доираи он қонунҳо бояд ба ҳаёт татбиқ карда шаванд, инчунин ин фаъолиятро варианти ҳаллу фасли аз тариқи санади ҳуқуқтатбиқсозии худ бояд дида тавонанд. Пас санадҳои идорақунии батасвиб расонаданда онҳо бояд хусусияти зерқонунунӣ дошта, дар заминаи қонун эҷодқорона бояд қабул карда шаванд.

Чаҳорум, қонуният бо фарҳанги ҳуқуқии аҳоли алоқаи ногузастанӣ (чудонопазир) дорад. Ин алоқа, аз як тараф, ба сатҳи ташаккули фарҳангии аҳоли таъсири мусбӣ расонад, аз тарафи дигар фарҳанги ҳуқуқии иҷрои қонунро ба одати маъмулии мардум табдил медиҳад.

Панҷум, қонуният дар идорақунӣ ҳамеша дар қатори адолатнокӣ меистад. Танҳо риояи қонуниятро адолатнокӣ ба мақсадҳои ниҳонии идорақунии давлатӣ оварда расониданаш мумкин аст. Яке дигареро пурра намуда, ба ҳамон як ҳадаф хизмат мекунад. Агар дар идорақунӣ адолатноки вучуд надошта бошад, он ҳамзамон қонуниятро аз байн мебарад.

Шашум, қонуният дар соҳаи идорақунии давлатӣ дар сурате тантана мекунад, ки агар барногузирии ҷавобгарӣ ва ё дигар воқуниши давлат бар муқобили кирдори зиддиқонунӣ дуруст ба роҳ монда шавад. Албатта барногузирии ҷазо бояд ба принсипи ҷавобгарии инфиродӣ мувофиқат намояд.

5. Самти дигари самаранокии идорақунии давлатӣ ин *интизомнокӣ* иштирокчиёни раванди идорақунӣ ба шумор меравад. Интизоми давлатӣ ин итлоати бошуурона ва риояи қатъии қоидаҳои рафтор, мувофиқати амалҳо ва иҷроиши

вазифаҳо ва амрҳои роҳбарони мақомоти давлатӣ мебошад. Интизоми давлатӣ ин нишондиҳандаи сатҳи иҷроқунандагии субектон ва иштирокчиёни муносибатҳои идорақунӣ мебошад.

Мустаҳкам намудани қонуният ва интизом дар идорақунии давлатӣ анҷом додани як қатор корҳои ташкилию ҳуқуқиро тақозо мекунад, аз ҷумла, такмил додани низом ва сохтори мақомоти ҳокимияти иҷроия, муқаррар намудани вазъи ҳуқуқии онҳо, тафриқа намудани ҳуқуқҳо, вазифаҳо ва салоҳиятҳои хидматчиёни давлатӣ, тадбирандешӣ баҳри эҳтиром гузоштан ба талаботи қонун, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ, якҷоя ва ҷудо намудани вазифаҳо ва функсияҳои субъектони идорақунӣ ва ғайра.

6. Вале аз таҳлили низоми ҳуқуқии Тоҷикистон, қонунҳои соҳавӣ ва махсус, аз ҷумла Қонуни ҚТ «Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» аз 23 июли соли 2016, №1339 [4], Қонуни ҚТ «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2 декабри соли 2002, №66 [5], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 марти соли 2008, №374 [6], Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми мақомоти идорақунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 16 апрели соли 2012, №828 [7], Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 13 июни соли 2013, №964 [8] ва ғ., кодексҳои ҚТ аз ҷумла, Кодекси расмиёти маъмурии ҚТ аз 5 марти соли 2007 [9], Кодекси мурофиаи ҳуқуқвайронқунии маъмури ҚТ аз 22 июли соли 2013 [10], Кодекси мурофиаи граждании ҚТ [11], Кодекси мурофиаи иқтисодии ҚТ аз 5 январи соли 2008 [12], Кодекси гумруки ҚТ аз 3 декабри соли 2004 [13], Кодекси андози ҚТ аз 17 сентябри соли 2012 [14], низомномаҳои вазорату кумитаҳо ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо имкон медиҳанд, ки тарзҳои асосии таъмини речаи қонуният ва интизомро фарқ кунем, ки онҳо инҳоянд:

- А) амалисозии фаъолияти контролӣ;
- Б) амалисозии фаъолияти назоратӣ;
- В) анҷом додани фаъолияти расмиётӣ

ва муурофиавии маъмурӣ чиҳати баррсии аризаю шикоятҳо.

Қайд кардан бомаврид аст, ки чиҳати гуруҳбандӣ намудани фишангҳои асосии таъмини қонуният ва интизом дар идоракунии давлатӣ миёни олимони соҳавии ватанию хоричӣ усули назари ягона ҷой надорад.

Як гуруҳ олимони ба мисли профессор Ю.М. Козлова, Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.А. Стариков, Ю.А. Дмитриев, И.А. Полянский, Е.В. Трафимов ва ғайра чунин мепиндоранд, ки фишангҳои асосии тамини речаи қонуният ва интизом дар идоракунии давлатӣ ин контроли давлатӣ ва назорати давлатӣ мебошад [1, с. 211-213].

Гуруҳи дигари олимони профессорон Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.А. Стариков, Ю.А. (баъдтар) чунин ҳисоб карданд, ки фишанги асосии таъмини речаи қонуният ин назорати давлатӣ мебошад, ки он шакли махсусгардонидашудаи контроли давлатӣ аз болои ғаъолияти идораҳо, шаҳрвандон ва ғайра ба шумор меравад. Ҳамзамон назоратро контроли маҳдудкардашудаи судӣ, прокуратура ва маъмурӣ эътироф кардаанд [2, с. 437-438].

Зимнан ёдрас менамоем, ки мафҳумҳои контрол ва назорат дар қонунгузории амалкунандаи ҚТ ҳамчун мафҳумҳои баробарвазн ифода шуда, дар як радиғ гузошта шудаанд, вале ин ду мафҳум аз лиҳози моҳият, таинот, мақсадҳо, шаклҳо ва намудҳо аз ҳамдигар фарқи кулӣ доранд.

7. Барои чуқуртар ва амиқтар фарқ намудани фишангҳои алоҳидаи таъмини речаи қонуният ва интизом зарур аст, ки ба мафҳум ва мазмуни ин фишангҳо назар афганем, ки байни онҳо ҷӣ гуна умумият ва фарқияте мавҷуд мебошад. Умумияти онҳо дар он ифода мегардад, ки ҳар ду унсур функцияи алоҳадаи идоракунии давлатӣ маҳсуб мешаванд, вале контроли давлатӣ мазмунан яке аз функцияи идоракунии давлатӣ, шакл ва усули ташкили ғаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ маҳсуб шуда, он на танҳо фишанги асосии тарзи таъмини қонуният ва интизом, инчунин усули таъмини риоя ва ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва

шаҳрванд дар низоми идоракунии давлатӣ ба шумор меравад.

Контрол ин низом ва силсилаи мушоҳида ва санҷишҳои раванди ғаъолияти объекти идоракунии бо мақсади берун (дур) нарафтани он аз доираи вазиғаҳо, салоҳиятҳо ва нақшаҳои худ мебошад, ки ҳангоми берун баромадани мақомоти идоракунии давлатӣ аз доираи вазиғаояш ҳуқуқҳои шаҳрвандонро мумкин аст поймол кунад ва ё ҳодисаҳои коррупсиониро тавлид намояд.

Моҳияти контрол аз болои ғаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ дар он ифода мегардад, ки мақомоти барои он салоҳиятдоркардашуда (мақомоти ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ) ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ бо истифода аз *воситаҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ метавонанд маълум ё ошкор намоянд, ки оё аз ҷониби мақомот ва шахсони мансабдори зерин контрол қарордошта ба ягон амали вайронкунии қонуният ва поймолкунии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд роҳ дода шудааст ё не*. Агар ки чунин бошад, ҳуқуқвайронкуниҳоро бояд сари вақт барқанор созанд, ҳуқуқҳои вайронкардашударо барқарор намоянд, гунаҳкоронро ба ҷавобгарӣ кашанд, тадбирҳои зарурӣ баҳри мустақкам намудани қонуният ва интизом, барқарор намудани ҳуқуқҳои вайронкурдашуда, инчунин барои барҳамдиҳии шароити омилҳое, ки барои ҳуқуқвайронкуниҳое мусоидат намуданд, андешанд.

Мақсадҳои контрол ин риоя намудани қонунгузорӣ, таъмини сарфаҷӯенаи воситаҳои молию пулӣ, баланд бардоштани сатҳи самаранокии идоракунии аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шахсони мансабдори он мебошад. Контрол бояд аз рӯи принципҳои асосии зерин анҷом дода шавад: қонуният, объективӣ, мустақилият, ошкоро, самаранок, маҳфуз доштани сирри давлатӣ, тичоратӣ ва дигар сирре, ки қонун ҳифз менамояд.

Контрол яке аз фишангҳои асосии таъмини речаи қонуният ва интизоми давлатӣ дар идоракунии давлатӣ мебошад, ки он аз назорати давлатӣ куллан фарқ мекунад.

Контрол ин воситаи асосии:

а) бурдани мушоҳидаи доимӣ аз болои фаъолияти ва амалҳои объекти зери контрол қарордошта мебошад;

б) ба даст овардани маълумоти воқеӣ ва боэътимод дар бораи вазъи қонуният ва интизом аст;

в) тадбирандешӣ дар бораи пешгирӣ ва бартараф намудани вайронкунии қонуният ва интизом аст;

г) ошкор кардани сабаб ва шароитҳое, ки барои содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо мусоидат намудаанд;

д) тадбирандешии чораҳои ҷазои интизомӣ нисбат ба онҳое, ки дар содир намудани қонуният ва интизом гунаҳкоранд, муайян карда мешавад ва ғайра. Яъне контрол ба субъектоне он имконият медиҳад, ки то чӣ андоза амалу фаъолияти мақомот ва шахсони мансабдори вазифадор ба талаботи санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои идоракунии мақомоти болоӣ мутобиқат менамояд, маълум намоянд. Мафҳуми «назорат» нуқтаҳои зикршударо дар бар гирифта наметавонад, бинобар он ҳамчун яке аз унсурҳои ҷузъии контрол маҳсуб мешавад.

8. Мафҳуми «контрол» дорои як қатор хусусиятҳои хос мебошад, ки аз мафҳуми «назорат» бо бояд фарқ карда шавад:

- **яқум**, контрол байни мақомоти контролӣ (ё шахси мансабдори болоӣ) ва объекти зерини аз лиҳози ташкилӣ-ҳуқуқӣ итоаткунанда ё ба он мансуб ҷой дошта метавонад. Дар назорат бошад, чунин алоқамандӣ дида намешавад. Он новобаста аз мансубияти идорӣ ва шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ бурда мешавад;

- **дуҷум**, объекти контрол дар фаъолияти объекти зерини (итоаткунанда) ҳам масъалаи қонуният ва ҳам мақсаднокиро дар бар мегирад, ки тарафи контролкунанда ихтиёр дорад ба фаъолияти маъмурию хоҷагии охирон даҳлат кунад ва самти фаъолияти онро тағйир диҳад. Дар фаъолияти назоратӣ бошад субъекти назорат чунин ҳуқуқҳоро надорад ва он метавонад танҳо дар назди мақомоти зери назорат қарордошта ё мақомоти болоии он масъала гузорад;

- **сеҷум**, ба тарафи контролкунанда, ҳамчун қоида, салоҳияти бекор кардани қарорҳои контролшаванда (итоаткунанда) дода шудааст, ки метавонад ба ҷои охирон қарор қабул намояд, ё ба ӯ вазифаи бекор кардан ва аз нав қабул намудани қарори дигарро вогузор намояд.

- **чаҳорум**, дар ҳолатҳои зарурӣ тарафи контролкунанда ҳуқуқ дорад нисбат ба тарафи контролшаванда (итоаткунанда) чораҳои таъсиррасонии интизомӣ то сабукдуш намудан аз вазифаро татбиқ намояд. Чунин ҳуқуқро мақомоти назораткунанда дошта наметавонад, танҳо дар он хусус масъала гузошта метавонад.

- **панҷум**, дар контрол тарафи контролкунанда ҳақ дорад, ки тадбирҳои баҳри бартараф кардани сабабҳо ва шароитҳое, ки ба вайрон кардани қонуният ва интизом боис шудаанд, таҳия ва қабул намояд. Яъне сохтори низоми идоракунии объекти контролиро таҷдиди назар кунад: якҷоя намояд, барҳам диҳад, муттаҳид созад, ихтисор намояд, маблағгузорино қатъ намояд ё тағйир диҳад ва ғайра, ки ин хусусиятҳо ба назорати давлатӣ хос намебошад. Дар назорат мақомоти назораткунанда бо истифода аз воситаҳои салоҳиятии дар ихтиёр доштааш танҳо дар назди мақомоти марбута ё мақомоти болоии он дар хусуси нуқтаҳои зикршуда масъала гузошта метавонад ва ҳуқуқи мустақилона ҳаллу фасл кардани онҳоро надорад. Дар доираи фаъолияти назоратӣ мақомоти ваколатдор дар доираи салоҳияташ метавонад чораҳои ҷазои маъмуриро татбиқ намояд.

Шаклҳои фаъолияти контролӣ гуногун мешавад: шунидани ҳисоботҳо, маълумотҳо, дархостҳо, гузаронидани санҷишҳо, ташхисҳо (экспертиза), мушоҳидаҳо, омӯхтани фаъолияти корӣ, касбӣ номзадҳо ба мансабҳои давлатӣ, баррасии аризаҳо, шикоятҳо, ҷамоҳангсозӣ ва ғ.

Вобаста дар қадом ҳолат ё вазъ қарор доштани фаъолияти объекти зери он қарордошта чунин *намудҳои контроли давлатӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ* фарқ карда мешавад: *пешакӣ, ҷорӣ ва минбаъда*.

Вобаста ба оне, ки контрол аз чониби кадом мақомоти салоҳиятдор амалӣ карда мешавад, чунин намудҳо фарқ карда мешаванд: *контроли берунӣ ва дохилӣ низомӣ*.

Контроли берунӣ аз чониби мақомоти ваколатори давлатӣ ё ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад, ки он аз лиҳози ташкилӣ-ҳуқуқӣ ба низоми объекти контролшаванда дохил намешавад.

Масалан, тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 марти соли 2008, №374Агентии мазкур мақомоти ваколатдори назорати давлатии молиявӣ ва ҳифзи ҳуқуқ буда, назорати давлатии молиявиро оид ба истифодаи самарабахши маблағҳои давлатӣ ва молу мулки давлатӣ барои таъмини амнияти иқтисодии давлат, бо роҳи огоҳсозӣ, пешгирӣ, ошкорсозӣ, рафъи ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ, фošнамоӣ, таҳқиқ ва тафтишоти пешакии ҷиноятҳои коррупсионӣ, иқтисодии хусусияти коррупсионидошта ва ҷиноятҳои ба андоз алоқаманд, инчунин дигар вазифаҳоеро, ки ҳамин Қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ пешбинӣ кардаанд, иҷро менамояд (м.1).

Контроли дохилинизомӣ аз чониби дастгоҳҳо, раёсатҳо, шуъбаҳо, комиссияҳо ва шахсони мансабдори алоҳидаи соҳа амалӣ карда мешавад.

Контроли давлатӣ вобаста ба таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба шохаҳои мустақил, инчунин тафриқа намудани мабдаи ғайриҷиноятӣ ва салоҳияти онҳо ба намудҳои зерин ҷудо карда мешавад:

- контроли президентӣ;
- контроли мақомоти қонунгузорӣ (намояндагӣ);
- контроли мақомоти ҳокимияти иҷроия;
- контроли судӣ.

9. **Контроли президентӣ** яке аз намудҳои контроли давлатӣ маҳсуб шуда, фишангии асосии тарзи таъмини қонуният ва интизом дар низоми идоракунии давлатӣ мебошад, ки онро Президент ҷӣ бевосита ва ҷӣ бавосита тавассути Дастгоҳ, сохторҳои таъсисдода ва намояндагони таъинкардаи худ амалӣ

менамояд. Президент ҷихати амалисозии ин ҳуқуқҳо аз механизму тарзҳои гуногун истифода бурда метавонад: *яқум*, бевосита ҳангоми истифодаи ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории худ (м. 58 Конституция); *дулом*, бевосита дар вақти ба қонун ё қисми он розӣ набудан, ки агар чунин шуморад, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандонро поймол мекунад, Президент метавонад аз имзои он даст кашада, дар муддати понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо қонунро ба Маҷлиси намоёндогон баргардонад; *сеюм*, бо воситаи намоёндои худ дар Парлумон ҳангоми баррасии қонунҳо ва ҳаллу фасли масъалаҳои ҳаётан муҳими сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ғайра мавқеи худро оид ба ҳамоҳангсозии ғайриҷиноятӣ Маҷлиси Олӣ бо сиёсати дохилию хориҷии кишвар, ки онро Президенти ҚТ муайян менамояд, равшану возеҳ мегардонад. Албатта ин тарзҳои тарзҳои истисноӣ набуда, вобаста ба ҳалли масъалаҳои муҳим ва вазъияти объективӣ ба миён омада, Президенти ҚТ ҳақ дорад дигар тарзу воситаҳои ҳуқуқиро истифода намояд. Масалан, ташаббуси қонунгузорӣ, паёмҳои ҳарсолаи ӯ ба Маҷлиси Олӣ, таъсис додани комиссияи ҳамоҳангсоз, гурӯҳҳои таҳлилӣ ва ғайра. Барои дар амал татбиқ намудани ин вазифаҳо Президенти ҚТ низоми мақомоти марказӣ ва маҳалли ҳокимияти иҷроия, Дастгоҳи иҷроия худ ва сохторҳои марбутаи онро таъсис медиҳад.

10. **Контроли мақомоти қонунгузорӣ (намояндагӣ)** – яке аз намудҳои контроли давлатӣ дар самти идоракунии давлатӣ ва мебошад, ки онро палатаҳои МО ҚТ ҷӣ дар якҷоягӣ ва ҷӣ дар алоҳидагӣ амалӣ менамоянд ва он аз талаботи м.м. 55-57, 69, 70-72, 75 ва дигар моддаҳои Конституцияи ҚТ ва дигар қонунҳо бармеояд.

Салоҳияти контролиро палатаҳои МО ҚТ ҳангоми гузаронидани ҷаласаҳои якҷоя дар бобати тасдиқи фармонҳои Президент дар бораи таъин намудан ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат, дар бораи ҷорӣ намудани ҳолати ҷангӣ ва вазъияти ғайриҷиноятӣ, додани ризоият ба истифодаи Қувваҳои

мусаллаҳи ҚТ берун аз ҳудуди он барои иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ Тоҷикистон, баррасии масъалаи дахлнопазирии Президент ва ғайра амалӣ менамоянд. Дар ин бора қарори дахлдор қабул мекунад.

Маҷлиси вакилони халқи ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия тибқи Қонуни конституционӣ ҚТ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17 майи соли 2004 салоҳиятҳои контролиро ҳангоми амалӣ намудани вақолаҳои худ анҷом медиҳад. Аз ҷумла, онҳо ин салоҳиятро ҳангоми қабули бучети маҳаллӣ, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба он, инчунин, иҷрои назорати он ва тасдиқи ҳисоботи он амалӣ менамояд ва ғайра (м.8).

11. Контроли мақомоти ҳокимияти иҷроия - яке аз намудҳои контроли давлатӣ мебошад, ки ин функсия аз ҷониби Ҳукумати ҚТ, вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ҚТ, дигар мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳукумати ҚТ ҳамчун мақоми салоҳиятдори умумии марказии ҳокимияти иҷроия аз рӯи Конститутсия (м.м.73-75) ва Қонуни конституционӣ ҚТ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001 дорой салоҳияти васеъ дар бобати амалисозии функцияҳои контролӣ мебошад. Ҳукумати ҚТ ба кори вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунии давлатӣ роҳбарӣ менамояд ва фаъолияти онҳоро назорат мекунад, низомнома ва сохтори дастгоҳи марказии онҳоро мувофиқи тартиби муқарраргардида тасдиқ мекунад, инчунин Ҳукумат аъзои ҳайати мушовараи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунии давлатиро тасдиқ мекунад, мақомоти назди ҳудро метавонад ба тариқи муқаррагардида таъсис диҳад ва низомномаи онҳоро низ тасдиқ намояд (м.12).

Ҳукумати ҚТ ҳисобот ва гузоришҳои роҳбарони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро дар бораи татбиқи Конститутсия ва қонунҳои ҚТ, қарорҳои палатаҳои МО ҚТ, фармонҳо ва амрҳои Президенти ҚТ, қарорҳо ва фармоишҳои

Ҳукумати ҚТ мешунавад, низомнома ва сохтори намунавии дастгоҳи райсони мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва лимити шумораи ниҳии хизматчиёни давлатии онҳоро тасдиқ менамояд, санадҳои ҳуқуқии мақомоти зикршударо, ки ба Конститутсия ва қонунҳои ҚТ муҳолифатдоранд, бекор мекунад ва ғайра.

Шаклҳои фаъолияти контроли мақомоти ҳокимияти иҷроия гуногун шуда метавонад. Ба монанди усулҳои гузаронидани ревизия, санҷиши ҳолати кор, шунидани ҳособотҳо, гузаронидани сачишҳо, ташхисҳо аз рӯи аризаҳои шикоятҳо, талаботи стандартҳо ва қоидаҳои соҳа, санҷиши санадҳои ҳуқуқии мақомоти зернизом, маводҳои ҷопии рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, ахборҳои омма ва ғайра.

12. Контроли судӣ яке аз намуди контроли давлатӣ мебошад, ки онро бо роҳи ба амал баровардани адолати судӣ ҳангоми баррасӣ намудани парвандаҳои конституционӣ, граждонӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ ва иқтисодӣ аз ҷониби низомии мақомоти судӣ - Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди ВМКБ, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии ВМКБ, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе амалӣ карда мешавад.

Суди конституционӣ муайян намудани мувофиқати қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии яқояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси миллий, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, қарордодҳои ба қувваи қонун надаромадаи Тоҷикистон ба Конститутсия; ҳалли баҳсҳои байни мақомоти давлатӣ доир ба салоҳияти онҳо ва дигар масъалаҳои марбут ба салоҳияти ҳудро ҳаллу фасл менамояд.

Судҳои юрисдиксияи умумӣ ва иқтисодӣ низ дар доираи вақолаташон баҳсҳои маъмуриро оид ба қонунҳо мутобиқати қардани санадҳои ҳуқуқии маъмурии мақомоти идоракунии давлатӣ ва шахсонӣ мансабдорро ба ҳаллу фасл менамоянд, дар сурати ба қонун мутобиқат нақардани онҳо ин санадҳоро

бекор мекунад, инчунин баҳсҳои оммавие, ки вобаста ба мавриди баҳс қарор амали (беамалии) мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, шахсони мансабдор ва хизматчиёни давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқи интихоботи шаҳрвандон, ба мақомоти маъмури вогузор кардани уҳдадориҳо оид ба ҷаброни зарар ва қабули санади маъмури, ё анҷомдиҳии ягон амали дигар тибқи расмиёти маъмуриро барасӣ намуда, содир намудани уҳдадори мувофиқро ба онҳо бо қабул намудани ҳалномаи судӣ вогузор менамоянд, ки пас аз эътибор пайдо намуданаш ҳукми қонунро мегирад ва ба ҳамин васила контроли судиро амалӣ менамоянд.

Судҳо ҳангоми баррасӣ намудани парвандаҳои ҷиноятӣ, ба хусус парвандаҳои ҷиноятҳои мансабӣ на танҳо ба судшаванда дар бораи ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидани онҳо ҳукм мебароранд, инчунин суд таъиноти хусусӣ дар бораи дар бораи рафъи ҳолатҳои, ки ба содир намудани ҷиноят мусоидат намудаанд, мебароранд ва тавассути он мақомоти марбутаи ҳокимияти иҷроияро водор мезозад, ки барои минбаъда руҳ надодани ҷунин ҷиноятҳо тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Тибқи қ.2. м.35 Кодекси муҳофизатии ҷиноятии ҚТ суд салоҳият дорад, агар ҳангоми баррасии судии парвандаи ҷиноятӣ риоя накардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд, инчунин риоя накардани муқаррароти қонун, ки зимни пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ, баррасии судӣ ошкор карда мешаванд, суд, судя ҳуқуқ доранд нисбат ба онҳое, ки ба камбудӣ роҳ додаанд, таъиноти (қарори) хусусӣ бароранд. Дар ин ҳолат, нисбат ба кадом субъект таъиноти хусусӣ бароварда шудааст, санади судиро дар муддатӣ на дертар аз як моҳ ба иҷро расонида, дар ин бора бояд ба таври хаттӣ ба суд хабар диҳад.

Судҳои иқтисодӣ баҳсҳои иқтисодиеро, ки аз муносибатҳои ҳуқуқи маъмури ва дигари оммавӣ бармеоянд, инчунин дигар парвандаҳои ташкилотҳо ва шаҳрвандонро, ки бо фаъолияти

соҳифабкорӣ ва дигар парвандаҳои фаъолияти иқтисодӣ алоқаманданд, бо тартиби истехсолоти судии маъмури баррасӣ менамоянд.

13. Назорати давлатӣ низ яке аз усулҳои таъмини қонуният ва интизом дар идоракунии давлатӣ маҳсуб мешавад, ки моҳияти он аз бурдани мушоҳидаи доимӣ ва мунтазам аз ҷониби мақомоти махсусгардонидашуда салоҳиятдор ё шахси мансабдор аз болои фаъолияти мақомот ва шахсоне ҳуқуқӣ ва воқеъие, ки ба он иттиҳоди намекунад, иборат мебошад, ки мақсади он аз ошкорсозии қонуният, на мақсаднокӣ аст. Амалисозии назорати давлатӣ дар идоракунии давлатӣ аз тариқи анҷом додани *назорати маъмури ва назорати прокурорӣ* роҳандозӣ карда мешавад

Назорати маъмури – намуди махсуси фаъолияти идоракунии давлатии аз ҷониби мақомоти махсусгардонидашудаи ҳокимияти иҷроия нисбат ба мақомот, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шаҳрвандоне, ки ба онҳо аз лиҳози ташкилӣ-ҳуқуқи иттиҳоди намекунад, дар бораи риоя ва иҷрои намудани қоидаҳои умумихатмӣ, қоидаҳо, стандартҳо, талаботҳо бо истифода аз маҷмуи чораҳои маҷбурсозии маъмури бо мақсади огоҳсозӣ, ошкор ва пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ, барқарор намудани тартиботи муқаррашуда ва ба ҷавобгари маъмури кашидани гунаҳкорон равона карда шудааст.

Назорати прокурорӣ яке аз намудҳои назорати давлатӣ мебошад, ки тибқи Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июли соли 2005 аз ҷониби мақомоти прокуратураи ҚТ - Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он ҳамчун мақоми ягонаи марказонидашуда дар доираи ваколати худ оид ба риояи дақиқ ва иҷрои яххелаи қонунҳоро аз ҷониби ҳамаи мақомоти ҳокимияти иҷроия, намояндагӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъ дар қаламрави ҚТ татбиқ карда мешавад.

Адабиёт:

1. Административное право / Под. ред. проф. Ю.М. Козлова. – М., 2003. – С. 211-213.
2. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.А. Административное право. 2-изд. – М., 2006. – С. 437-438, 743-745.
3. Дмитриев Ю.А., Полянский И.А., Графимов Е.В. Административное право: учебник. – М., 2009. – С. 289-290.
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» аз 23 июли соли 2016, №1339 // АМО ҚТ. 2016. №7. М.617.
5. Қонуни ҚТ «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2 декабри соли 2002, №66 // АМО ҚТ. 2002. №11. м.681; 2007. №7. м.686; 2010. №1. м.58.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 марти соли 2008, №374 // АМО ҚТ. 2008, №3, м.193; 2009, №5, м.323; ... с. 2016, №3, м.137; ҚҚТ аз 30.05.2017, №1441.
7. Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 16 апрели соли 2012, №828 // АМО ҚТ. 2012. №4 м.278;
8. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 13 июни соли 2013, №964 // <http://adlia.tj>.
9. Кодекси расмиёти маъмурии ҚТ аз 5 марти соли 2007 // АМО ҚТ. 2007. №3. м.165.
10. Кодекси мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмури ҚТ аз 22 июли соли 2013 // Ҷумҳурият. аз 25 июли соли 2013.
11. Кодекси мурофиаи граждании ҚТ // АМО ҚТ. 2008. №1. қ.-1. м 6. м.7; 2010. №1. м.6.
12. Кодекси мурофиаи иқтисодии ҚТ аз 5 январи соли 2008 // АМО ҚТ. 2008. №1, Қ.1. м.4.
13. Кодекси гумруки ҚТ аз 3 декабри соли 2004 // АМО ҚТ. 2004. №12. қ.-2. м. 704; 2006. №3. м.159; 2007. №7. м.681; ...ҚҚТ аз 21.02.2018 №1512.
14. Кодекси андози ҚТ аз 17 сентябри соли 2012 // АМО ҚТ. 2012. №9. м.838; 2013. №12. м. 889, 890; ... ҚҚТ аз 21.02.2018 № 1510, № 1511.

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҲОИ ҲАМҶАВОР –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА****ОИД БА НИШОНАҲОИ ҲОС ВА МАФҲУМИ ДАЪВОГАРИ ГРАЖДАНӢ ДАР
МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ****Искандаров Зайниддин,**

профессори кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурории факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 918614075
E-mail: ziskan@mail.ru

Шокулова Сафаргул,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурории факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 900720089

Ихтисоси илмӣ: 12.00.09 – муурофияи чиноятӣ, криминалистика, фаъолияти
оперативӣ-чустучӯӣ

Физиурда: Мавзӯи таҳқиқи мақолаи мазкур нишонаҳои ҳос ва мафҳуми даъвогари
гражданӣ дар муурофияи чиноятӣ мебошад. Муаллиф дар пояи таҳлили қонуни
муурофиявии чиноятӣ қаблӣ ва амалқунанда, таҷрибаи баъзе мамлакатҳои хориҷӣ,
ҳамзамон, назарияи ҳуқуқи муурофиявии чиноятӣ бо дар назар доштани нишонаҳои
муайянгардидаи даъвогари гражданӣ дар муурофияи чиноятӣ кӯшиш кардааст, таърифи
онро пешниҳод намояд. Инчунин пешниҳодоти ӯ оид ба ворид намудани тағйиру
иловаҳо ба Кодекси муурофиявии чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда
мешавад.

Калидвожаҳо: муурофияи чиноятӣ, Кодекси муурофиявӣ-чиноятӣи Ҷумҳурии
Тоҷикистон, даъвои гражданӣ дар муурофияи чиноятӣ, тарафҳои даъвои гражданӣ дар
муурофияи чиноятӣ, нишонаҳои даъвогари гражданӣ дар муурофияи чиноятӣ, принсипи
эҳтимолияти бегуноҳӣ, мафҳуми даъвогари гражданӣ дар муурофияи чиноятӣ.

**К ВОПРОСУ О ПРИЗНАКАХ И ПОНЯТИИ ГРАЖДАНСКОГО ИСТЦА В
УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ****Искандаров Зайниддин,**

профессор кафедры судебного право и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского национального
университета
Тел.: (+992) 918614075
E-mail: ziskan@mail.ru

Шокулова Сафаргул,

ассистент кафедры судебного право и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского национального
университета
Тел.: (+992) 900720089

Научная специальность: 12.00.09 – уголовный процесс; криминалистика; оперативно-розыскная деятельность

Аннотация: В данной статье исследуются признаки и понятие гражданского истца в уголовном процессе. Автор на основании изучения предыдущего и действующего уголовного процессуального закона, опыта некоторых зарубежных стран, а также теории уголовного процессуального права с учетом признаков, присущих гражданскому истцу в уголовном процессе попыталась сформулировать определение его понятия. Вместе с тем, предложены научно обоснованные предложения о внесении изменений и дополнений в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан в указанном аспекте.

Ключевые слова: уголовный процесс, Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан, гражданский иск в уголовном процессе, стороны гражданского иска в уголовном процессе, признаки гражданского истца в уголовном процессе, принцип презумпции невиновности, понятие гражданского истца в уголовном процессе.

TO THE QUESTION OF THE SIGNS AND CONCEPT OF THE CIVIL GIFT IN THE CRIMINAL PROCESS

Iskandarov Zainiddin,

professor of the Department of Judicial Law and prosecutor's su pervizion Faculty of Law Tajik National University

Phone: (+992) 918614075

E-mail: ziskan@mail.ru

Shokulova Safargul,

assistant of the Department of Judicial Law and prosecutor's su pervizion Faculty of Law Tajik National University

Phone: (+992) 900720089

Scientific specialiti: 12.00.09 – criminal process; criminalistics; operatively-search activity

Annotation: This article examines the signs and concept of a civil plaintiff in a criminal process. The author, on the basis of studying the previous and current criminal procedure law, the experience of some foreign countries, as well as the theory of criminal procedural law, taking into account the characteristics inherent in a civil plaintiff in criminal proceedings, tried to formulate a definition of his concept. At the same time, scientifically grounded proposals on the introduction of amendments and additions to the Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan in this aspect were proposed.

Keywords: criminal procedure, Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan, civil lawsuit in a criminal process, parties to a civil lawsuit in a criminal process, signs of a civil plaintiff in a criminal process, principle of presumption of innocence, concept of a civil plaintiff in a criminal process.

Дар асоси қонуни муҳофизати ҷиноятӣ (м.м. 44, 54, 132 ва дигар моддаҳои Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон) [2] ба ҳуҷҷаҳи омадан мумкин аст, ки унсурҳои сеюми даъвои ҷаҳданӣ дар муҳофизати ҷиноятӣ тарафҳои он мебошад. Масалан,

дар қ. 4 м. 132 КМҶ ҚТ қабули дасткашидан аз даъво боиси қатъ намудани пешбурди он гардида, даъвогарии ҷаҳданӣ дар муҳофизати ҷиноятӣ ё ҷаҳданӣ аз ҳуҷҷаҳи такроран пешниҳод кардани даъво ба ҳамаи шахс ва бо ҳамаи асос маҳрум месозад. Зери

истилоҳи “ҳамон шахс” ҷавобгари граждани дар назар дошта мешавад. Мувофиқан тарафҳои даъвои граждани дар муурофияи ҷинояти даъвогари граждани ва ҷавобгари граждани ба ҳисоб мераванд.

Барои муайян намудани даъвогари граждани дар муурофияи ҷинояти меъёрҳои мухталифи КМҶ ҚТ, пеш аз ҳама м.м. 44 ва 127 қонуни мазкур аҳамияти ҳоса доранд. Мутобиқи қ. 1 м. 44 КМҶ ҚТ даъвогари граждани шахси воқеӣ ё шахси ҳуқуқие эътироф карда мешавад, ки ба ӯ дар натиҷаи содир шудани ҷиноят зарари молумулкӣ расонида шуда, оид ба рӯенидани он даъво пешниҳод кардааст. Даъвогари граждани барои рӯенидани товони зарари маънавӣ низ метавонад даъвои граждани пешниҳод намояд.

Дар қ. 2 м. 44 КМҶ ҚТ пешбинӣ мешавад, ки барои эътироф кардани даъвогари граждани таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор қарор қабул мекунанд ва суд таъинот мебарорад.

Мутобиқи қ. 1 м. 127 КМҶ ҚТ на танҳо шахси аз ҷиноят, балки аз кирдори бо Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [3] манъгардидаи шахси номукаллаф зарар дидааст, метавонад субъекти пешниҳоди даъвои граждани дар муурофияи ҷинояти бошад.

Дар заминаи меъёрҳои болозикр нишонаҳои зерини даъвогари гарждани дар муурофияи ҷиноятиро ҷудо намудан мумкин аст.

Якум, даъвогари граждани шахси воқеӣ ё шахси ҳуқуқӣ мебошад. Бояд зикр намуд, ки қонуни муурофиявии ҷинояти ба инобат намегирад, ки аз ҷиноят давлат (Ҷумҳурии Тоҷикистон) низ метавонад зарар бинад. Вале Ҷумҳурии Тоҷикистон на ба категорияи шахси воқеӣ ва на ба категорияи шахси ҳуқуқӣ мутааллиқ нест.

Дуввум, даъвогари граждани шахсе эътироф карда мешавад, ки ба ӯ дар натиҷаи содир шудани ҷиноят ё кирдори бо КҶ ҚТ манъгардидаи шахси номукаллаф зарари молумулкӣ ва ё маънавӣ расонида шудааст. Чи тавре ки маълум мегардад, дар тафовут аз талаботи санадҳои ҳуқуқии

байналмилалии эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва м. 42 КМҶ ҚТ, ки вазъи ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои ҳоси ҷабридаро муайян менамоянд, нишонаи даъвогари граждани ба ӯ бо ҷиноят расонда шудани зарари ҷисмонӣ намебошад.

Сеюм, даъвогари граждани шахсе ба ҳисоб меравад, ки оид ба рӯенидани зарари молумулкӣ ва ё товони зарари маънавӣ даъвои граждани пешниҳод намудааст.

Чорум, даъвогари граждани шахсест, ки ҷиҳати дар ин мақом эътироф шудани ӯ мақомоти босалоҳият санали мувофиқ қабул кардааст. Яъне дар бораи ба ҳайси даъвогари граждани эътироф намудани ин шахс суд таъинот, таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурор қарор ба тасвиб расонидаанд.

Масъалаи аввале, ки дар асоси таҳлили қ. 1 м. 44 КМҶ ҚТ ба миён меояд, иртибот дорад бо нишонаи дуввуми даъвогари гарждани, ки дар асоси он даъвогари граждани шахсе эътироф карда мешавад, ки ба ӯ дар натиҷаи содир шудани ҷиноят зарари молумулкӣ ва ё маънавӣ расонида шудааст. Инчунин, дар қ. 1 м. 127 КМҶ ҚТ, ки давоми мантиқии қ. 1 м. 44 КМҶ ҚТ мебошад, зикр мешавад, ки маҳз шахси аз ҷиноят ё кирдори бо қонуни ҷинояти манъгардидаи шахси номукаллаф зарардида, метавонад даъвои граждани арз кунад.

Чунин нишонаи даъвогари гражданиро дар муурофияи ҷинояти баъзе мамолики хориҷӣ зимни омӯхтани қонуни муурофиявии ҷинояти мамолики хориҷии зикргардида низ муайян намудан мумкин аст (масалан, тибқи қ. 1 м. 52 Кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Қирғизистон) [6].

Ба назари мо, чунин муқаррарот ба принсипи конституционии эҳтимолияти бегуноҳӣ мувофиқат намекунад [4, с. 144-158]. Чунки мутобиқи принсипи мазкур ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳкор дониста намешавад (қ. 1 м. 20 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [8], қ. 1 м. 15 КМҶ ҚТ). Яъне фактҳои асоси даъвои граждани

дар муурофияи ҷиноятӣ: мавҷудияти ҷиноят дар кирдори судшаванда, бо ин кирдор ба шахс расонидани зарар, инчунин алоқаи сабабии байни кирдори ҷиноятӣ ва оқибати он аз ҷониби суд дар хатми маҷлиси судӣ бо санади ниҳоии судӣ – ҳукми судӣ муқарар карда мешавад. Даъвогари граждани бошад ба муурофияи ҷиноятӣ то қисми хотимавии маҷлиси судӣ, ки дар он ҳукми судӣ қабул мегардад, метавонад ворид шавад. Зеро тибқи қ. 1 м. 127 КМЧ ҚТ шахсе, ки аз ҷиноят ё кирдори бо КЧ ҚТ манъгардидаи шахси номукаллаф зарар дидааст, ҳуқуқ дорад аз лаҳзаи оғози парвандаи ҷиноятӣ, то оғози тафтиши судӣ даъвои граждани пешниҳод намояд.

Аз ин рӯ, то қабули ҳукми судӣ, ки тавассути он факти ба даъвогари граждани бо ҷиноят ё кирдори бо КЧ ҚТ манъгардидаи шахси номукаллаф расонидани зарар муқаррар карда мешавад, ӯро ҳамчун шахси воқеан ҳам аз ҷиноят зарардида ҳисобидан мумкин нест. Чунки ҳангоми оғози парвандаи ҷиноятӣ суҳан дар бораи мавҷуд будани асос барои эҳтимол намудани он ки ба шахс аз ҷинояти мазкур зарар расонида шудааст, меравад. Ба андешаи мо, дар асоси принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо мавҷуд будани асос барои эҳтимол намудани он ки ба шахс аз ҷинояти мазкур зарар расонида шудааст кифоя аст, ки ӯ даъвогари граждани эътироф карда шавад.

Ғайр аз ин, агар мо даъвогари гражданиро ҳанӯз дар лаҳзаи оғози парвандаи ҷиноятӣ, ҳамчун шахси ба ӯ воқеан ҳам аз ҷиноят ё кирдори бо КЧ ҚТ манъгардидаи шахси номукаллаф зарардида муайян намоем, қабули қарор оид ба ин мақом эътироф намудани ӯ аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва таъинот аз ҷониби суд низ аз ин ҳолат вобаста гардида, дар амалия метавонад муаммо эҷод намояд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ низ баъзе муаллифон даъвогари гражданиро ҳамчун шахсе, ки аз ҷиноят зарар дидааст, муаррифӣ менамоянд. Масалан, ба андешаи В.И. Копылова “даъвогари граждани ин шахсест, ки аз ҷиноят ҷабр дида, товони зарари ба ӯ

расонидашударо талаб менамояд” [9, с. 130].

Мувофиқан, ба назари мо, дар қонуни муурофиявии ҷиноятии Федератсияи Россия масъалаи таҳлилшаванда ҳалли бештар дурусти худро ёфтааст. Тибқи қ. 1 м. 44 Кодекси муурофиявии ҷиноятии Федератсияи Россия даъвогари граждани шахси воқеӣ ё шахси ҳуқуқие эътироф карда мешавад, ки талабот оид ба рӯёнидани зарари молумулкӣ ҳангоми мавҷуд будани асос барои эҳтимол намудани он ки ба ӯ зарари мазкур бевосита бо ҷиноят расонида шудааст, пешниҳод намудааст.

Бо назардошти фикру мулоҳизаҳои дар боло зикршуда тақлиф менамоем, ки қ. 1 м. 44 КМЧ ҚТ дар таҳрири зерин дарҷ карда шавад: “даъвогари граждани шахсе эътироф карда мешавад, агар асос барои эҳтимол намудани мавҷуд бошад, ки ба ӯ дар натиҷаи содир шудани ҷиноят зарари молумулкӣ ва ё маънавӣ расонида шуда, оид ба рӯёнидани он даъво пешниҳод кардааст”. Ҳамчунин, ба қ. 1 м. 127 КМЧ ҚТ ворид намудани тағйироти шабех мувофиқи мақсад аст.

Аз нуктаи назари Ю.А. Франсифоров даъвогари граждани дар муурофияи ҷиноятӣ ин шахсест, ки талабот оид ба рӯёнидани товони зарари молумулкӣ бо ҷиноят расонидашударо, пешниҳод намудааст [12, с. 91]. Таърифи монанди мафҳуми мазкурро О.В. Качалова медиҳад: “даъвогари граждани – шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ки талабот оид ба рӯёнидани товони зарари молумулкӣ пешниҳод кардааст, ҳангоми мавҷуд будани асос барои эҳтимол намудани зарари мазкур ба ӯ бевосита бо ҷиноят расонида шудааст” [5, с. 91]. Аз таърифҳои мазкур ба хулоса омадан мумкин аст, ки даъвогари граждани дар муурофияи ҷиноятӣ субъекти анҷомдиҳандаи амали муурофиявӣ, яъне пешниҳодкунандаи даъвои граждани мебошад, ки ба воқеияти ҳуқуқӣ мувофиқат намекунад. Чунки даъвои граждани, агар саривақт товони зарари бо ҷиноят расонидашуда пардохт нашавад, зухуроти тамоми давраҳои муурофияи ҷиноятӣ маҳсуб меёбад, на танҳо як қисмати давраи оғози

парвандаи ҷиноятӣ. Аз ин ҷо, даъвогари граждани низ ҳамчун тарафи даъвои граждани дар муурофияи ҷиноятӣ метавонад субъекти ҳамаи давраҳои муурофияи ҷиноятӣ бошад.

Иштибоҳи монанд ҳангоми таъриф додани мафҳуми даъвогар дар муурофияи граждани низ ба назар мерасад [7, с. 132], ки нисбат ба он дар соҳаи ҳуқуқи муурофиявии граждани Н.Н. Фозилов тавачҷӯҳ зоҳир намудааст [11, с. 162]. Аз нигоҳи ӯ, "... чунин таъриф додани даъвогар иштироки вайро танҳо бо давраи оғоз намудани парвандаи граждани маҳдуд мекунад. Зарурат мавҷуд нест исбот намоем, ки даъвогар на танҳо субъекти давраи оғози парвандаи граждани, балки ҳамаи давраҳои дигари муурофияи судии граждани, аз ҷумла давраи иҷрои санадҳои судӣ мебошад. Иловатан бар ин, таърифи даъвогар ба ҳайси субъекти барои ҷимоя ба суд мууроҷиаткунанда, бо таърифи ӯ ҳамчун субъекти содиркунандаи факти ҳуқуқӣ, яъне шахси содиркунанди ҳаракати муурофиявӣ, ки дар пешниҳоди даъво ифода меёбад, мувофиқат мекунад. Даъвогар на танҳо ҳуқуқи мууроҷиат карданро ба суд бо аризаи даъвогӣ дорад, балки метавонад даъворо дастгирӣ намояд, инчунин ҳаракатҳои дигари муурофиявиро анҷом диҳад, ки ба содир кардани ҳуқуқи мувофиқи субъективии муурофиявӣ дорад" [11, с. 162].

Дар тафовут аз қонуни муурофиявии ҷиноятии баъзе мамолики хориҷӣ (масалан, қ. 1 м. 44 КМҚ ФР) дар КМҚ ҚТ таъкид нагардидааст, ки даъвогари граждани шахси воқеӣ ё шахси ҳуқуқӣ эътироф мешавад, ки ба ӯ бевосита дар натиҷаи содир шудани ҷиноят зарари молумулкӣ расонида шудааст (қ. 1 м. 44).

Бинобар ин, мутобиқи сарҳатти 1 банди 4 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2012, таҳти № 2 "Дар бораи баъзе масъалаҳои татбиқи қонунгузорӣ оид ба рӯғнидани товони зарари моддии бо ҷиноят расонидашуда" ҳангоми тасарруф, зарар расонидан ва ё несту нобуд кардани ашёҳои қиматнок, ки дар

асоси қонун дар соҳибии шахс (борбаранда, кироиягир, посбон ва ғайраҳо) мебошад, на танҳо молик, балки соҳибе, ки молики ашёҳои қиматнок набошад ҳам метавонад ба суд даъвои граждани пешниҳод намояд. Яъне шахсе, ки ба ӯ бо ҷиноят бавосита зарари моддӣ расонида шудааст, низ метавонад ба ҳайси даъвогари граждани дар муурофияи ҷиноятӣ баромад кунад.

Инчунин, дар ҳолате, ки дар натиҷаи ҷиноят ҷабрдида вафот карда бошад шахсони дар м. 1104 ва 1110 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] нишондодашуда ҳуқуқи пешниҳоди даъво оид ба ситонидани зарарро бо сабаби маҳрум шудан аз саробон, инчунин барои дафни ҷабрдида хароҷот кардаанд, доранд (сарҳатти 1 банди 4 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баъзе масъалаҳои татбиқи қонунгузорӣ оид ба рӯғнидани товони зарари моддии бо ҷиноят расонидашуда").

Ҳамин тариқ, дар асоси нишонаҳои зикршудаи даъвогари граждани дар муурофияи ҷиноятӣ таърифи зерини ин субъекти муурофияи ҷиноятиро додан мумкин аст.

Даъвогари граждани дар муурофияи ҷиноятӣ шахси воқеӣ ё ҳуқуқие мебошад, ки ба ӯ эҳтимоли ё воқеан бо ҷиноят ё кирдори бо КҚ ҚТ манъгардидаи шахси номуқаллаф зарари молумулкӣ ва ё маънавӣ расонидашуда, талабаш дар хусуси рӯғнидани товони онҳо аз ҷониби мақомоти ваколатдор баррасӣ ва ҳал карда мешавад, ҳамзамон, мақомоти ваколатдор ҷиҳати ба ин мақом эътироф гардидани ӯ санади мувофиқ қабул кардааст.

Боби 6 КМҚ ҚТ "Иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои худ ё намояндагашонро ҷимоя менамоянд" ном дорад. Вале дар ин боб меъёрҳои танзимкунандаи вазъи ҳуқуқии даъвогари граждани ҷойгир карда нашудаанд, новобаста аз он ки мақсади иштироки ӯ дар муурофияи ҷиноятӣ пеш аз ҳама ҷимояи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва ё ғайримолумулкии бо ҷиноят вайроншуда ба ҳисоб меравад. Моддаи асосии танзимкунандаи вазъи

ҳуқуқии даъвогари граждани дар боби 5 КМҚ ҚТ тахти номи “Иштирокчиёни муурофияи чиноятӣ, ки таъқиботи чиноятиро анҷом медиҳанд” ҷойгир карда шудааст (м. 44). Ба андешаи мо, чунин мавқеи қонунгузор табиати ҳуқуқии даъвогари гражданиро пурра ифода намекунад. Зеро даъвогари граждани таъқиботи чиноятиро анҷом диҳад ҳам ин функцияи дуюмдараҷаи мебошад. Функцияи асосии даъвогари граждани дар муурофияи чиноятӣ функцияи даъво, яъне ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии молумулкӣ ва ғайримолумулкӣи худаш ба ҳисоб меравад. Бояд зикр намуд, ки дар боби 5 кодекси мазкур дигар субъектҳои муурофияи чиноятӣ, аз ҷумла ҷабрдида, айбдоркунандаи хусусӣ низ ҷойгир карда шудаанд, ки мақсади онҳо ҳам дар радифи анҷом додани таъқиботи чиноятӣ ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуниашон мебошад.

Зиёда аз он, дар номи боби 6 КМҚ ҚТ низ ба иштибоҳ роҳ дода шуда, истилоҳи “иштирокчиёни муурофияи чиноятӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои худ ё намояндагашонро ҳимоя менамоянд” истифода мешавад. Яъне сухан дар бораи намуди дар қонунгузорӣ, назария ва амалияи муурофияи чиноятӣи ватанӣ ва хоричӣ номаълум: иштирокчиёни муурофияи чиноятӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои намояндагашонро ҳимоя мекунанд, меравад. Бевосита дар матни боби 6 КМҚ ҚТ ва меъёрҳои дигари қонуни мазкур ин гуна субъект вучуд надорад.

Умуман, дар таҳияи бобҳои 5 ва 6 КМҚ ҚТ ва тақсимбандии онҳо ягон маҳаки маъмули илми ҳуқуқи муурофиявии чиноятӣ ба инобат гирифта намешавад. Аз ин рӯ, тақлиф менамоем, ки вобаста ба маҳаки таснифи тарафҳои муурофияи чиноятӣ, ки дар м. 6 КМҚ ҚТ (мафҳумҳои асосӣ) истифода шудааст, яъне тарафи айбдоркунанда ва ҳимоя, номгузори бобҳои 5 ва 6 КМҚ ҚТ таҷдиди назар карда шавад. Мувофиқан бобҳои 5 ва 6 КМҚ ҚТ давоми мантиқии м. 6 КМҚ ҚТ мегардад.

Бинобар ин, мо наметавонем бо ақидаи зерини Ю.В. Франсифоров оид

ба таснифоти субъектҳои муурофияи чиноятӣ дар КМҚ ҚТ розӣ шавем: “Таснифоти меъёрии иштирокчиёни муурофияи чиноятро қонунгузор дар заминаи ғояи аз ҷиҳати функционалӣ ҷудо намудани фаъолияти шахсони иштирокчиӣ парванда ва истифодаи мафҳуми “тарафҳо” додааст” [12, с. 74-75]. Чи тавре ки таҳлил нишон медиҳад, дар номгузори бобҳои 5 ва 6 КМҚ ҚТ умуман мафҳуми “тарафҳо” истифода намешавад. Зиёда аз он, мазмуни ин бобҳо низ ба ҳайати тарафҳои айбдоркунанда ва ҳимоя, ки дар сарҳатҳои бист ва бисту якуми м. 6 КМҚ ҚТ⁴ номбар шудааст, мутобиқат намекунад. Аз ин рӯ, ақидаи дигари муаллифи болозикр дар бораи он ки қонунгузор айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъаларо ҷиҳати истилоҳот барои ифодаи шахсони дар фаъолияти муурофияи чиноятӣ иштироккунанда аз байн бардоштааст [12, с. 75] низ, ба назари мо, ба воқеияти ҳуқуқӣ мувофиқ нест.

Қобили зикр аст, ки дар иртибот ба ин масъала таҷрибаи қонунгузори Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қирғизистонро ба инобат гирифта мувофиқи мақсад мебуд. Зеро дар КМҚ ФР субъектҳои муурофияи чиноятӣ, ки ба оқибати парванда манфиатдор мебошанд, ба ду гурӯҳ тақсимбандӣ карда шудаанд: 1) иштирокчиёни муурофияи судии чиноятӣ аз тарафи айбдоркунӣ; 2) иштирокчиёни муурофияи судии чиноятӣ аз тарафи ҳимоя. Мутобиқан тахти ҳамин унвонҳо вазъи ҳуқуқии субъектҳои мазкур дар бобҳои 7 ва 8 КМҚ ФР мавриди танзим қарор гирифтааст. Аз ин рӯ, фикру мулоҳизаҳои Ю.В. Франсифоров, ки дар дигар асари ин муаллиф зикр шудааст, маҳз ба чунин ҳалли масъала аз ҷониби

⁴ Тавзеҳи мафҳумҳои асосӣ дар м. 6 КМҚ ҚТ бе рақамгузорӣ сураҷ гирифтааст, ки истифодаи онҳо дар амалия, аз ҷумла ҳангоми истинод овардан дар ҳуҷҷатҳои муурофиявӣ мураккаб намуда, метавонад боиси иштибоҳот гардад. Бинобар ин, тақлиф менамоем, ки тавзеҳи мафҳумҳои асосӣ дар м. 6 КМҚ ҚТ рақамгузорӣ карда шавад.

қонунгузори Федератсияи Россия мувофиқат мекунад. Аз ҷумла муаллифи мазкур менависад, ки ҚМҶ ФР барои таснифоти иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ мафҳуми “тарафхоро” ва маҳаки функсияро, ки иштирокчии муурофия иҷро мекунад, истифода менамояд [10, с.27].

Ҳамин тариқ, дар асоси андешаҳои болозикр даъвогари граждани дар муурофияи ҷиноятӣ шахси воқеӣ ё ҳуқуқие мебошад, ки ба ӯ эҳтимоли ё воқеан бо ҷиноят ё кирдори бо ҚҶ ҚТ манъгардидаи шахси номукаллаф зарари молумулкӣ ва ё маънавӣ расонидашуда, талабаш дар хусуси рӯёнидани товони

онҳо аз ҷониби мақомоти ваколатдор баррасӣ ва ҳал карда мешавад, ҳамзамон, мақомоти ваколатдор ҷиҳати ба ин ҳайс эътироф гардидани ӯ санади мувофиқ қабул кардааст.

Инчунин пешниҳод менамоем, ки қ. 1 м. 44 ҚМҶ ҚТ дар таҳрири зерин дарҷ карда шавад: “даъвогари граждани шахсе эътироф карда мешавад, агар асос барои эҳтимол намудан мавҷуд бошад, ки ба ӯ дар натиҷаи содир гардидани ҷиноят зарари молумулкӣ ва ё маънавӣ расонида шуда, оид ба рӯёнидани он даъво пешниҳод кардааст”. Ба қ. 1 м. 127 ҚМҶ ҚТ ворид намудани тағйироти шабех низ мувофиқи мақсад мебошад.

Адабиёт:

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1999, №12, мод. 323; соли 2002, № 4, қисми 1, мод. 170; соли 2006, №4, мод. 194; соли 2009, №12, мод. 821; с. 2010, №7, мод. 540; Қонуни ҚТ аз 03.07.2012 с., №849; ҚҶТ аз 22.07.2013 с. №977.
2. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2009, №12, мод. 815; мод. 816; с. 2010, №7, мод. 551; с. 2011, №3, мод. 159; №7-8, мод. 609; с. 2012, №4, мод. 259; №7, мод. 714; №8, мод. 815; №12, қ. 1, мод. 1020; мод. 1025; с. 2013, №7, мод. 510; мод. 511; с. 2014, №3, мод. 142; №11, мод. 643; с. 2015, №11, мод. 950; с. 2016, №3, мод. 128; №5, мод. 357, №7, мод. 610, мод. 611; Қонуни ҚТ аз 24.02.2017 с., №1381. Минбаъд – ҚМҶ ҚТ.
3. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1998, №9, мод. 68, мод. 69, №22, мод. 306; с. 1999, №12, мод. 316; с. 2001, №4, мод. 149, мод. 167; с. 2002, №11, мод. 675, мод. 750; с. 2003, №8, мод. 456, мод. 468; с. 2004, №5, мод. 346, №7, мод. 452, мод. 453; с. 2005, №3, мод. 126, №7, мод. 399, №12, мод. 640; с. 2007, №7, мод. 665; с. 2008, №1, қ. 1, мод. 3, №6, мод. 444, мод. 447, №10, мод. 803, №12, қ. 1, мод. 986, №12, қ. 2, мод. 992; с. 2009, №3, мод. 80, №7-8, мод. 501; с. 2010, №3, мод. 155, №7, мод. 550; с. 2011, №3, мод. 161, №7-8, мод. 605; с. 2012, №4, мод. 258, №7, мод. 694, с. 2013, №6, мод. 403, мод. 404, №11, мод. 785, №12, мод. 881; с. 2014, №3, мод. 141, №7, қ. 1, мод. 385, мод. 386; с. 2015, №3, мод. 198, мод. 199, №11, мод. 949, №12, қ. 1, мод. 1107; с. 2016, №3, мод. 127, №5, мод. 355, мод. 356, №7, мод. 608, мод. 609, №11, мод. 874, мод. 875; с. 2017, №1-2, мод. 2, мод. 3, №7-9, мод. 586; Қонунҳои ҚТ аз 02.01.2018 с., №1472; аз 02.01.2018 с., №1473. Минбаъд – ҚҶ ҚТ.
4. Искандаров З.Х. Конституционно-правовые основы защиты прав человека и гражданина в уголовном процессе Республики Таджикистан. – Душанбе: Эҷод, 2008. – С. 144-158.
5. Качалова О.В. Гражданский истец // Уголовное процессуальное право: учебник для бакалавриата и магистратуры / Под общ. ред. В.М. Лебедева. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2014. – С. 198.
6. Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Қирғизистон [Маҳзани электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: [http://online.adviser.kg/Document/\(санаи мурочиат: 09.11.2018\)](http://online.adviser.kg/Document/(санаи мурочиат: 09.11.2018)).
7. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / А.А. Власов, Е.С. Ганичева, Б.А. Горохов и др.; отв. ред. Г.А. Жилин. – М.: ООО «Издательство Проспект», 2003. – С. 100 (муаллифи тафсир ба боби 4 – С.В. Никитин); Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. В.В. Яркова. – М.: 2003. – С.86 (муаллифи тафсир ба м. 38 – Д.Б. Абушенко); Коршунов Н.М., Мареев Ю.Л. Гражданский процесс: учебник для студ. вузов / Н.М. Коршунов, Л.М. Мареев. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2008. – С. 132

(муаллифи боби 6 – Н.М. Коршунов).

8. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе: Ирфон, 2016.

9. Копылова В.И. Гражданский истец как полноправный участник уголовного судопроизводства / В.И. Копылова // Труды Оренбургского института (филиала) Московской государственной юридической академии. – Оренбург: Из-во: Оренбургская областная общественная организация "Попечительский совет Оренбургского института (филиала) Государственного образовательного учреждения высшего профессионального образования "Московская государственная юридическая академия", 2010. – № 12. – С. 130.

10. Манова Н.С., Францифоров Ю. Ф. Уголовный процесс: конспект лекций. – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Юрайт-Издат, 2007. – С. 27.

11. Фозилов Н.Н. К вопросу о понятиях истца и ответчика в гражданском процессе // Вестник Педагогического университета: Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айни. – Душанбе, 2013. – № 6 (55-2). – С. 162.

12. Францифоров Ю.В. Участники уголовного процесса // Уголовное судопроизводство Республики Таджикистан / под ред. Н.С. Мановой, Ю.В. Францифорова, Р.Р. Юлдошева. – Душанбе: ТАДЖПРИНТ, 2017. – С. 91.

ТАБАҚАБАНДИИ ТАЪРИХИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ**Раҷабов М.Н.,**

мудири кафедраи ҳуқуқи байналмилалии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.х., дотсент

Тел.: (+992) 919509193**E-mail:** rajabov.m.1973@mail.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.10 – ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқи Аврупо

Физиурда. Дар мақола марҳилаҳои асосии рушди ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун низоми нави ҳуқуқ дар таърихи башарият баррасӣ шудааст. Маҳакҳои асосии табақабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дар илми ҳуқуқ бо ин ё он сана, ҳодиса, пайдоиши давлат ё ниҳоди байналмилалӣ, инчунин қабули ин ё он санади ҳуқуқи байналмилалӣ ва ғайра вобаста карда мешавад. Низоми ҳуқуқи байналмилалӣ дар ибтидо дар сатҳи минтақа ташаккул ёфта буд, аз ин нигоҳ омилҳои гуногун ба моҳияти ҳуқуқи байналмилалӣ дар таърихи башарият таъсиргузор будаанд.

Калидвожаҳо: Таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ, низоми ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи миллии, давлат.

ПЕРИОДИЗАЦИИ ИСТОРИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА**Раджабов М.Н.,**

заведующий кафедрой международного права юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н., доцент

Тел.: (+992) 919509193**E-mail:** rajabov.m.1973@mail.ru**Научная специальность:** 12.00.10 – международное право; европейское право

Аннотация. В статье рассматриваются основные этапы развития истории международного права как новая система права в истории человечества. Основными критериями периодизации истории международного права в правовой науке считаются события появления новых государств или международных органов, а также принятия каких либо международно-правовых актов и т.д. Система международного права в начале формировалась на региональном уровне, и поэтому влияют разные факторы на сущность международного права в истории человечества.

Ключевые слова: История международного права, система международного права, национального право, государство.

PERIODIZATION OF THE HISTORY OF INTERNATIONAL LAW.**Rajabov M. N.**

The Head of the Department of International Law of the Law faculty of the Tajik National University, candidate of legal science, docent

Phone: (+992) 919509193**E-mail:** rajabov.m.1973@mail.ru**Scientific specialties:** 12.00.10 – International Law; European Law

Annotation. The article discusses the main stages in the development of the history of international law as a new legal system in the history of mankind. The main criteria for the periodization of the history of international law in legal science are the events of the emergence of new states or international bodies, as well as the adoption of any international legal acts, etc. The system of international law in the beginning was formed at the regional level, and therefore various factors influence the essence of international law in the history of mankind.

Keywords: History of international law, system of international law, national law, state.

Масъалаи ба давраҳо тақсим кардани таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дер боз дар илм тавачҷӯх мешавад, вале то имрӯз назари ягона ҳукмфармо нашудааст. Муҳаққиқон дар асоси ченакҳои гуногун ба давраҳо тақсим кардани таърихи ҳуқуқи байналмилалиро пешниҳод кардаанд. Асосан дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ ченакҳои «хронологӣ» (умумитаърихӣ) «минтақавӣ», «шартномавӣ», «илмӣ», «принсипҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ», «форматсияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ», «пайдоиши ин ё он ҳодиса» ва ғайра барои ба давраҳо тақсим кардани таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ истифода шудааст. Бисёртар даврабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ аз нигоҳи ченаки «хронологӣ» ё «умумитаърихӣ» ба ин ё он марҳилаи таърихӣ сурат мегирад.

Воқеият чунин аст, ки дар як давраи таърихӣ ташаккул ва рушди чанд навъи ҳуқуқи байналмилалӣ дар сайёра ба вуҷуд меояд. Масалан, дар аҳди Қадим, навъҳои «ҳуқуқи байналмилалии Шарқи Наздик», «чинӣ-конфутсионӣ», «ҳиндӣ», «буддой» ва дар асрҳои миёна – навъҳои «ҳуқуқи байналмилалии насронӣ-аврупоӣ», «ҳуқуқи байналмилалии исломӣ» (ас-сийяр), «ҳуқуқи байналмилалии чинӣ-конфутсионӣ» ва ғ. [7, с. 37].

Дар қарни XX бо пайдоиши «низомии кишварҳои сотсиалистӣ» дар ҷаҳон, олимони шуравӣ (А.А. Есаян, Е.Б. Пашуканис, Е.А. Корован, И.П. Блищенко) навъи «ҳуқуқи байналмилалии сотсиалистӣ»-ро пешниҳод карданд. Воқеан, дер боз дар илм ба ҳуқуқи байналмилалӣ чомаи «динӣ», «ғоявӣ», «миллӣ» ва «минтақавӣ» пӯшонда мешавад. Вале ҳақиқат ин аст, ки дар замони муосир чунин «чома» аз бар кардани ҳуқуқи байналмилалӣ хилофи мантиқ аст, зеро

таъсири СММ ба ҳайси ниҳоди асосӣ ва муҳимтарин василаи институтсионалии байналмилалӣ дар таъмини сулҳу амнияти байналмилалӣ, арзишҳои умумибашарӣ ва ҷаҳонӣ (универсалӣ)-ро муқаррар кард, ки чунин вазъ побандиро аз кишвару дин ва минтақа истисно сохт. Вале вобаста ба воқеаҳои дар сайёра дар ду даҳсолаи қарни XXI ба вуқӯъомада, зехни мардум аз чунин фаҳмишҳои манфӣ озор мебинанд ва ҳуқуқи байналмилалиро бо дарки «ҳама аз онӣ зӯр аст», яъне «ҳуқуқи мушти пуркудрат» қабулу баҳо медиҳанд. Гарчи ҳуқуқи байналмилалӣ яке аз дастовардҳои арзишманди ҷомеаи инсонӣ аст, зеро дарку қабул ва риояи он хушбахтиро на танҳо дар ин ё он кишвару минтақа, балки дар сайёра таъмин месозад. Вале дар ҷомеаи инсонӣ, дарку қабул ва риояи он дар як сатҳ қарор надорад ва табиист, ки дар чунин вазъ, хушбахтӣ аз инсонҳо «дурӣ» меҷӯяд.

Вале омилҳои динӣ, ғоявӣ, минтақавӣ, абаркудратӣ ё кӯчакии кишвар ба ҳуқуқи байналмилалӣ таъсири гуногун мегузорад. Бо чунини дарк таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дар як сатҳу раванд қарор надорад ва табиист, ки дар чунин вазъ, назари олимони ба таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ гуногун аст.

Масалан, ба андешаи П.В. Савасков таърихи ҳуқуқи байналмилали ба се давра тақсим мешавад: «Давраи аввал, ҳуқуқи байналмилалӣ дар Аҳди қадим ном дорад, ки он дорои моҳият, хусусият ва ҷиҳатҳои фарқкунандаи хеш мебошад. Давраи дуюм, ҳуқуқи байналмилалӣ дар Асрҳои миёна мебошад, ки аз қарни V то сулҳи Вестфал (соли 1648)-ро дарбар мегирад. Даври сеюм, ҳуқуқи байналмилалӣ дар Замони нав мебошад, ки ин давра ба марҳилаҳои зерин ҷудо шудааст: ҳуқуқи байналмилалӣ аз сулҳи

Вестфал то ғалабаи Наполеон (солҳои 1648 то 1815); ҳуқуқи байналмилалӣ аз соли 1815 то Ҷанги Якуми Ҷаҳон ва бастании Шартномаи Сулҳи Версал (солҳои 1919-1923); ҳуқуқи байналмилалӣ аз шартномаи сулҳи Версал то анҷоми Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ва таъсиси СММ; ҳуқуқи байналмилалӣ муосир» [17, с. 50].

Муҳаққиқони таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ Ю.Я. Баскин ва Д.И. Фелдман «таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба чунин давраҳо ҷудо карданд: 1) пайдоиши ҳуқуқи байналмилалӣ – Аҳди Қадим; 2) барқароршавии ҳуқуқи байналмилалӣ, ки аз қарни V то соли 1648 – сулҳи Вестфалро фаро мегирад; 3) рушди ҳуқуқи байналмилалӣ, ки аз соли 1648 – сулҳи Вестфал то соли 1917 Инқилоби Кабири сотсиалистии Октябр; 4) ҳуқуқи байналмилалӣ ҷаҳон аз соли 1917 то имрӯз» [2, с. 205].

Муҳаққиқи шинохтаи таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ, профессор Г.С. Стародубсев вобаста ба муайян кардани тарзи истехсолоту муносибатҳои истехсолӣ, ки ифодагари моҳияти ин давраҳо мавҷудияти рӯбино – давлат, ҳуқуқ, ҳуқуқи байналмилалӣ, ахлоқ, шуур, шуури ҳуқуқӣ, илм, навъи оила, ҳастии ҳеш ва ғайра мебошанд, таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба чор давра тақсим мекунад: 1) аз ҳазорсолаи IV пеш аз милод то солҳои 476-уми мелодӣ – ҳуқуқи байналмилалӣ Аҳди Қадим номида мешавад, ки дар ин давра муносибатҳои ғуломдорӣ ҳукмфармо буд; 2) солҳои 476-1648 – ҳуқуқи байналмилалӣ Асрҳои Миёна, ки дар ин давра дар олам муносибатҳои феодалӣ ҳукмфармо буд; 3) солҳои 1648-1919 – ҳуқуқи байналмилалӣ анъанавӣ (классикӣ), ки ин давра бо барқарор намудани тарзи истехсолоти сармоядорӣ мутобиқат менамояд; 4) Ҳуқуқи байналмилалӣ қарни XX- XXI, ки ин давра аз соли 1919 то оғози қарни XXI-ро фаро мегирад» [20, с. 38-62].

Профессор Г.С. Стародубсев давраи ҳуқуқи байналмилалӣ анъанавиро, ки солҳои 1648-1919-ро фаро мегирад, бо номи «ҳуқуқи

байналмилалӣи Замони нав» ва давраи «ҳуқуқи байналмилалӣи қарни XX–XXI»-ро бо номи «ҳуқуқи байналмилалӣи Замони навтарин» ёд мекунад [20, с. 46-54].

Ба андешаи донишмандони шинохтаи соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ, профессорон В.И. Кузнецов ва О.Н. Хлестов ҳуқуқи байналмилалиро бо назардошти даврабандии таърихи инсоният, давлат ва соҳти ҷамъиятии онҳо ҷудо намудаанд. Бо чунин назардошт, онҳо таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба давраҳои ҷомеаи ибтидоӣ, соҳти ғуломдорӣю феодалӣ, сармоядорӣю империалистӣ ва пас аз Инқилоби Октябр тақсим намуда, иброз доштанд, ки он дорои хусусияту моҳияти ҳеш будааст [21, с. 20].

Н.Н. Федосева таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба чор давра ҷудо кардааст: 1) давраи қабл аз таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ (ҳуқуқи байналмилалӣи аҳди қадим) – давраи мукамалгарии муносибатҳои байналмилалӣ ва дарки нақши давлат дар арсаи байналмилалӣ; 2) ҳуқуқи байналмилалӣи анъанавӣ (ҳуқуқи байналмилалӣи асрҳои миёна) - пайдоиш ва рушди ҳуқуқи замони нав; 3) гузариш аз ҳуқуқи байналмилалӣи анъанавӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣи муосир (ҳуқуқи байналмилалӣи замони нав ё «ҳуқуқи байналмилалӣи анъанавӣ» – ҷангро ҳамчун воситаи (механизми) ногузири танзими муносибатҳои байналмилалӣ баъди Ҷанги якуми ҷаҳон қабул дорад; 4) ҳуқуқи байналмилалӣи муосир (ҳуқуқи байналмилалӣи замони нав ё ҳуқуқи байналмилалӣи муосир) – ҳуқуқи Оинномаи СММ ва муҳолифат бо он номгузорӣ кардааст [30, с. 30-31].

Чунин даврабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалиро профессорон К.А. Бекашев ва Е.Г. Моисеев низ иброз медоранд ва арзи вучуд кардани ҳуқуқи байналмилалиро дар барҳамхӯрии муносибатҳои қабилавӣ ва барқароршавии давлатҳо медонанд [3, с. 11].

О.И.Тиунов ва Н.А. Ушаков таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба давраи Аҳди Қадим, давраи аз шикасти

империяи Рум то сулҳи Вестфал, давраи аз сулҳи Вестфал то Конфренсияи сулҳи Гаага, давраи аз Конфренсияи сулҳи Гаага то таъсисёбии СММ ва ташаккул ёфтани ҳуқуқи байналмилалӣ муосир табақабандӣ намудаанд [18, с. 35-41].

Профессор И.И. Лукашук чунин табақабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалиро пешниҳод кардааст: давраи қабл аз таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ (аз Замони Қадим то охири Асрҳои Миёна), ҳуқуқи байналмилалӣ анъанавӣ (аз охири Асрҳои Миёна то Статути Лигаи Миллатҳо), гузариш аз ҳуқуқи байналмилалӣ анъанавӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣ муосир (аз Статути Лигаи Миллатҳо то Оинномаи СММ); ҳуқуқи байналмилалӣ муосир – ҳуқуқи оинномавии СММ [12, с. 65-103].

Профессор В.М. Шумилов асосан тақия ба даврабандии таърихи ҳуқуқи байнамилалӣ профессор И.И. Лукашук менамояд, вале аз баррасии мавзӯ ба натиҷагирӣ расида, пешниҳод кардааст, ки ҳуқуқи байналмилалӣ ба чунин даврҳо ҷудо гардад: 1) давраи аввал – қабл аз таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ; 2) давраи дуюм – ҳуқуқи байналмилалӣ анъанавӣ аст, ки ба марҳилаҳои зерин ҷудо мешавад: а) марҳилаҳои ғайрииндустириалӣ ҷомеа (Асрҳои Миёна); б) марҳилаи ҷомеаи индустриалӣ (то охири Ҷанги дуюми ҷаҳон); 3) давраи сеюм – ҳуқуқи байналмилалӣ муосир, ки фарогири чунин марҳилаҳо аст: а) марҳилаи ҷаҳони дуқутба (аз таъсиси СММ то шикасти ИҶШС); б) марҳилаи ҷаҳони якқутба (аз шикасти ИҶШС то оғози қарни XXI); в) марҳилаи муқовиматҳои байни тамаддунҳо дар фазои пасоиндустриалӣ (аз нимаи аввали қарни XXI), ташаккули бисёрқутбӣ дар раванди ҷаҳоншавӣ [34, с.48].

П.Н. Бирюков таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба чунин даврҳо тақсим намудааст: 1) пайдоиши ҳуқуқи байналмилалӣ (Аҳди Қадим); 2) ҳуқуқи байналмилалӣ дар Асрҳои Миёна; 3) ташаккулёбии падидаҳои сармоядорӣ ҳуқуқи байналмилалӣ (аз қарни XVII оғоз гардида то ибтидои қарни XX

идома ёфтааст); 4) барқароргардии ҳуқуқи байналмилалӣ муосир аз Инқилоби Октябри соли 1917 ибтидо гирифта, то имрӯз идома дорад [4, с. 46-60].

В.Л. Толстих мавқеи П. Дайе, А. Пеле-ро дастгирӣ намуда, таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба ду марҳила: марҳилаи ташшакули ҳуқуқи байналмилалӣ (аз Аҳди Қадим то Инқилоби Бузурги Франция соли 1789) ва марҳилаи рушди ҳуқуқи байналмилалӣ (аз соли 1789 то имрӯз) тақсим кардааст [28, с. 22-53]. Вале В.Л. Толстих ташшакули ҳуқуқи байналмилалиро бо пайдоиши давлатҳои мустақил на дар Аҳди Қадим, балки дар Асрҳои Миёна мансуб медонад ва дар он андеша ҳаст, ки на меъёрҳои ҳуқуқӣ муносибатҳои ҷомеаи сиёсии Аҳди Қадимро танзим мекарданд ва мазмуни ҳуқуқи байналмилалиро ифода менамуданд. Зеро ҷомеаи сиёсии Аҳди Қадим фарогири унсурҳои давлат набуда, баъдан ҷомеа аз фарҳангҳои гуруҳҳои гуногун ташаккул ёфта буд. Сеюм, муносибатҳои байналмилалӣ дар баъзе маврид хусусияти танзимӣ доштанд. Чорум, шартномаҳои байналмилалӣ Аҳди Қадим ба анъанаҳои динию ахлоқӣ тақия намуда, тақия ва қабул мешуданд ва аз ин нуқтаи назар танзимгари онҳо на ҳуқуқ, балки меъёрҳои иҷтимоӣ буданд [28, с. 27].

Ф.Ф. Мартенс таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба се давра тақсим намудааст: 1) аз Аҳди Қадим то сулҳи Вестфал (с.1684). Дар ин давра ду марҳила - Аҳди Қадим ва Асрҳои Миёна баррасӣ мешавад; 2) аз сулҳи Вестфал (с.1648) то Конгресси Вена (с.1815). Дар ин давра муносибатҳои байналмилалӣ аз сулҳи Вестфал (с. 1648) оғоз мегардад, инқилоби Франция (с.1789) ва Конгресси Вена (с. 1815)-ро фаро мегирад; 3) аз Конгресси Вена (с.1815) то имрӯз мебошад, ки ин давра ба баррасии муносибатҳои байналмилалӣ аз Конгресси Вена (с. 1815) то сулҳи Париж (с. 1856) ва аз сулҳи Париж (с. 1856) то замони муосирро фаро мегирад [13, с. 26-131].

Дар китобҳои дарсии «Ҳуқуқи

байналмилалӣ»-и замони шӯравӣ асосан таърихи ҳуқуқи байналмилалии аз нигоҳи форматсияҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба давраҳо тақсим карда мешуданд [16, с. 3-21; 14, с. 12-17; 11, с. 18-42]. Дар ин ҷо низ қайд кардан зарур аст, ки ҳар як муҳаққиқ вобаста ба форматсияи иқтисодию иҷтимоӣ дар умум ба давраҳо ҷудо кардани таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ тавачҷӯҳ карда бошад, вале дар ҳар як давра, вобаста ба ҳодисаю пайдоиши падидаю вазъ ва нақши давлатҳо давраҳои таърихи ҳуқуқи байналмилалиро якранг баҳогузорӣ накардаанд. Мисол, В.И. Лисовский, таърихи ҳуқуқи байналмилалиро дар асоси навъи муносибатҳои истеҳсолӣ дар раванди пайдоиш ва мавҷудияти давлат ба ғуломдорӣ, феодалӣ, сармоядорӣ ва сотсиалистӣ тасниф намудааст. Ҳуқуқи байналмилалӣ дар давраи ҷомеаи ғуломдорӣ аз лаҳзаи пайдоиши давлат то қарни IX-ро фаро гирифтааст. Ҳуқуқи байналмилалӣ дар давраи феодалӣ аз пайдоиши давлати Киеви Рус (қарни IX) то инқилоби буржуазии Франсия (с. 1789) идома ёфтааст, ки дар ин марҳила ба давлатдорӣ кишварҳои Русия ва Ғарб тавачҷӯҳ шудааст. Ҳуқуқи байналмилалӣ дар давраи феодалӣ аз инқилоби буржуазии Франсия (с. 1789) то Инқилоби Октябр (с. 1917)-ро фаро мегирад. Давраи ниҳони таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ аз соли 1917 Инқилоби Октябр оғоз гардид, ки дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ, кишварҳои сотсиалистӣ ва низоми сотсиалистӣ арзи вучуд намудааст [11, с. 18-42].

Ф.И. Кожевников бошад ба табақабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ аз нигоҳи сохти форматсияи иқтисодию иҷтимоӣ тавачҷӯҳ карда, давраҳоро ба ғуломдорӣ, феодалӣ, сармоядорӣ ва сотсиалистӣ тақсим кардааст, вале ба даври чорум таълимоти марксизм-ленинизмро оид ба ҳуқуқи байналмилалӣ шомил намудааст [16, с. 3-2]. Вале, Д.И. Фелдман бошад дар китоби дарсии «Ҳуқуқи байналмилалӣ», ки зери таҳрири профессор Г.И. Тункин дар соли 1982 нашр шудааст, аз нигоҳи идеологӣ ва

сиёсати замон, таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба ҷомеаи ғуломдорӣ, феодалӣ, шикасти ҷомеаи феодалӣ, ташаккули падидаҳои сармоядорӣ ҳуқуқи байналмилалӣ, пайдоиш ва рушди таълимоти сармоядорӣ ҳуқуқи байналмилалӣ, барқарор ва рушди ҳуқуқи байналмилалии сармоядорӣ, пайдоиши марксизм оид ба ҳуқуқи байналмилалӣ даврандӯш намудааст [14, с. 12-26].

Профессор Е.Т. Усенко се даврано ба ташаккул ва рушди падидаю принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ мансуб медонад. Давраи якум, солҳои 1555-1795 фаро мегирад, ки дар ин давра шикасти Империяи асримиёнагии Римро олмонӣ, барқароршавии кишварҳои мустакил ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ва ташаккули муносибатҳои байналмилалии байнидавлатӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи байналмилалӣ рост меояд. Ба ин давра қабули санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бо номи Шартномаҳои сулҳи Аугсбург (с.1555), Вестфал (с.1648) ва Утрехт (с.1713) ҳос аст. Давраи дуюм, аз солҳои 1795-1871 то соли 1917-ро фаро мегирад, ки тавсифгари ташаккули принципҳои мутараққии ҳуқуқи байналмилалӣ, вазъи муқовимат байни кишварҳои абарқудрат барои тақсими ҷаҳон мебошад, ки ба баргузориҳои Ҷанги якуми ҷаҳон мусоидат кардааст. Давраи сеюм, ки ба ташаккули ҳуқуқи байналмилалии муосир мусоидат намудааст, ин натиҷаи бӯҳрони низоми ҷаҳони сармоядорӣ, ки ба Ҷанги якуми ҷаҳон асос гузошт ва барои Руссия оғози он Инқилоби Бузурги Октябри Сотсиалистӣ ҳисоб мешавад [29, с. 62-79].

Профессор Е.Т. Усенко таълимоти шӯравиро оид ба пайдоиш ва рушди ҳуқуқи байналмилалӣ бо пайдоиши давлат, табақабандии ҳуқуқи байналмилалиро аз нигоҳи форматсияи иқтисодию иҷтимоӣ ба ғуломдорӣ, феодалӣ, сармоядорӣ муосир шубҳанок медонад ва назари хешро оид ба ташаккул ва рушди падидаю принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ба се давраи зикршуда пешниҳод кардааст.

Профессор Д.Б. Левин масъалаи

пайдоиши ҳуқуқи байналмилалиро бо пайдоиши синфҳо ва давлат дар чомеа донанд ҳам, вале даврабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалиро на аз нигоҳи равиши форматсияи чамбиятию иқтисодӣ тақсимбандӣ кардааст, балки бо назардошти меъёрҳои таърихӣ ба панҷ давра чудо кардааст.

Давраи аввал, ҳуқуқи байналмилалӣ дар Аҳди Қадим ном дорад, ки аз асрҳои XV ва XIV пеш аз мелод оғоз ва дар асри V мелодӣ анҷом мепазирад.

Давраи дуюм, қарнҳои VI ва XV-ро фаро мегирад, ки бо номи ҳуқуқи байналмилалӣ дар Асрҳои Миёна қабул асту, соҳти феодалиро дарбар мегирад.

Давраи сеюм, ҳуқуқи байналмилалии марҳилаи гузариш аз феодализм ба чомеаи сармоядорӣ мебошад, ки асрҳои XVI-XVIII-ро фаро мегирад.

Давраи чорум, ҳуқуқи байналмилалӣ дар Замони Нав мебошад, ки аз соли 1789 то соли 1917-ро дарбар мегирад.

Давраи панҷум ё ниҳойӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ дар Замони Навтарин мебошад, ки аз соли 1917 оғоз гардида, то имрӯз идома дорад [2, с. 205].

Муҳаққиқи олмонӣ А. Фердросс таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба чунин давраҳо чудо кардааст: 1) чомеаи кишварҳои насронӣ, ки Асрҳои Миёнаро фаро мегирад; 2) ташаккули ҳуқуқи байналмилалии анъанавӣ, ки аз Шартномаи сулҳи Вестфал (с. 1648) ибтидо мегирад то инқилоби сармоядорӣ Франсия (с.1789) идома меёбад; 3) рушди минбаъдаи ҳуқуқи байналмилалӣ аз инқилоби Франсия (соли 1789) то Ҷанги якуми ҷаҳон; 4) табдилёбии ҳуқуқи байналмилалии насронӣ-аврупой ба ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ; 5) таъсиси Лигаи Миллатҳо ва СММ; 6) барҳамхӯрӣ ва ҷо ба ҷогузорию узвиятҳои нави чомеаи универсалии (ҷаҳонии) кишварҳо [31, с. 52-68]. Ӯ пайдоиши ҳуқуқи байналмилалиро натиҷаи ҳамкориҳои кишварҳо медонад [31, с. 52-60].

Муҳаққиқи муосири олмонӣ,

профессор Волфганг Граф Витстум оғози ҳуқуқи байналмилалиро аз замони Рим ва Асрҳои Миёна бо номи «ҳуқуқи халқҳо» ва «ҳуқуқи байни халқҳо» дар давраи ҳукмронии Испания (солҳои 1494-1648), «ҳуқуқи байнидавлатиро» даврони Франсия (солҳои 1648-1815) ва рушди истисноиро дар Аврупо ва бо ташаккули ҳуқуқи байналмилалии оммавии муосир даврабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалиро пешниҳод кардааст. Ташаккули ҳуқуқи байналмилалии муосирро бо нуфузи «Консертҳои Аврупо» (солҳои 1815-1918), замони байниҷангӣ ва давраи Ҷанги дуҷуми ҷаҳон (солҳои 1919-1945) таҳти Лигаи Миллатҳо, Аврупо, ИМА ва оғози даҳсолаи муқобилияти Шарқу Ғарб («ҷанги сард») -ро аз соли 1945 бо низоъи баъди мустамликадорӣ Ҷанубу Шарқ ва рушди ҳуқуқи байналмилалиро таҳти нуфузи СММ, солҳои 1989-1990 оғози шароити таҳкими ислому мақоми Чин, марҳилаи гузариши пасосотсиалистиро дар Евразия марҳилабандӣ кардааст [19, с. 12-13].

Ҳамин тариқ, ҷӣ тавре дида мешавад, таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ аз нигоҳи олимони ҳаҷ гоҳ ва ҳаҷ вақт якранг дар кишварҳо, минтақаҳо ва ҷаҳон баҳогузорию нашудааст. Вале ҳама гуна табақабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ аз тарафи муҳаққиқон ба мо имкони шинос шудан ба моҳият ва хусусияти ҳуқуқи байналмилалӣ дар давраи муайян маълумот фароҳам меоварад. Баъдан, омӯзишу таҳқиқи давраҳои таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ ба дарки моҳияту хусусияти ҳуқуқи байналмилалӣ дар раванди таърихи инсоният дар кишварҳои алоҳидаю минтақа ва ҷаҳон мусоидат менамояду саҳми ҳуқуқи байналмилалиро ҳамчун танзимгари муносибатҳои байналмилалӣ ва арзиши умумиинсонӣ муаррифӣ месозад. Дар ҳар як давраи таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ, пайдоиши ҳодисаҳо, динҳо, давлатҳои кӯчаку бузург, низоъҳо, инқилобҳо, низоъҳои мантақавию байналмилалӣ, ҳуқуқи инсон, бархӯрди манфиатҳо ва ғайра ба низоми ҳуқуқи байналмилалӣ таъсиргузор мебошанд ва дар маҷмӯъ ба

рушду такмили моҳияти ҳуқуқи байналмилалии муосир ҳамчун низоми мустақили ҳуқуқ дар радифи низоми ҳуқуқи миллӣ мусоидат менамоянд. Табақабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ аз чониби муҳаққиқон, асосан таъя аз дастовардҳои илми ҳуқуқи байналмилалии Ғарб ба роҳмонда шудааст. Дар байни олимони ҳуқуқшиносии байналмилалии кишварҳои Осиёи Марказӣ оид ба даврҳои ҷудо кардани таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ назари ягона вучуд надорад ва дар бисёр маврид онҳо бо таъя аз осори олимони Ғарб, табақабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалиро пешниҳод менамоянд. Мисол, профессор А.Х. Саидов даврҳои рушди ҳуқуқи байналмилалиро чунин тақсим кардааст: 1) ҳуқуқи байналмилалии Аҳди Қадим; 2) ҳуқуқи байналмилалии Асрҳои Миёна (қарнҳои VI-XVI); 3) ҳуқуқи байналмилалии анъанавӣ (аз охири Асрҳои Миёна то Ҷанги дуҷуми ҷаҳон); 4) ҳуқуқи байналмилалии муосир - ҳуқуқи Оинномаи СММ [25, с. 33].

Профессор М.А. Сарсембаев таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба Аҳди Қадиму Асри Миёна ва Замони Нав ҷудо намудааст. Ҳуқуқи байналмилалиро дастоварди таммадуни ҷаҳонӣ ва пайдоиши онро бо пайдоиши давлат вобаста кардааст [26, с. 12-17].

А.М. Ҷумагулов таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба чор давра - ҳуқуқи байналмилалии Аҳди Қадим, Асрҳои Миёна (солҳои 476-1648), анъанавӣ (солҳои 1648-1919) ва муосир ҷудо кардааст [15, с. 13-36].

Профессор С.А. Раҷабов ба табақабандии анъанавии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ – Аҳди Қадим, Асрҳои Миёна ва Замони Нав таъя намудааст [23, с. 68-82]. Таърихи ҳуқуқи байналмилалиро С.А. Раҷабов ҷузъи таърихи рушди ҷомеа ҳисоб намудааст, вале онро дорои таърихи хеш, ки бо хусусиятҳои фарқкунанда чун зухуроти иҷтимоӣ баҳогузори кардааст [23, с. 69]. Пайдоишу рушду ҳуқуқи байналмилалӣ ва падидаҳои онро С.А. Раҷабов дар иртибот бо зухури аввалин давлатҳо дар

ҷомеаи инсонӣ марбут медонад, вале пеш аз шаклирии давлатдорӣ ба вучуд омадани падидаҳои ҳуқуқи байналмилалиро инкор накардааст. Дар ин хусус навиштааст: «Асноди таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳатто дар марҳилаҳои аввалини рушди хеш ҷамъиятҳои ибтидоӣ ва қабилҳои ҷудогона не, балки аз рӯи одат ва анъанаҳои қавмии худ муттаҳидона зиндагӣ мекарданд ва меъёрҳои одатӣ ба хоҳири ҳимояи ҳамқабилгон дар ҳамин давра, яъне пеш аз шаклирии давлатдорӣ ба вучуд омаданд. Одатҳои уҳдадорӣ пешбинӣ мекарданд, ки ба аъзои ҷамъиятҳои ҳимояи ҳамҷониба расонида шаванд. Дар ин робита шакли ибтидоии дипломатии гуфтушунидҳои байниҷамъиятӣ вучуд доштанд» [24, с. 7].

Х.Р. Қодиркулов ба яке аз соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – ҳуқуқи дипломатӣ тавачҷӯх карда, пайдоиши ҳуқуқи байналмилалиро бо пайдоиши давлат дар умум баҳогузори кардааст [9, с. 11]. Таърихи қадима доштани дипломатияи тоҷикро Х.Р. Қодиркулов қайд менамояд ва ба пуррагӣ ташаққул ёфтани дипломатияи форсу тоҷикро аз қарни VI пеш аз мелод то асри X мелодӣ дар замони мавҷудияти давлатҳои Ҳахоманишихову Аршақадийн, Кӯшонийну Тоҳирийн ва Сомонийн мансуб медонад [9, с. 12]. Вале бо таври умумӣ Х.Р.Қодиркулов ба таърихи ҳуқуқи дипломатӣ дар Аҳди Қадим ва Асрҳои Миёна ва муосир тавачҷӯх карда, даврбандии таърихи ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалиро баррасӣ накардааст [9, с. 11-14].

Умед Бобозода ба яке аз соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ тавачҷӯх карда, бо назардоште, ки бисёре аз олимони таърихи онро ба се давра – Аҳди Қадим, Асрҳои Миёна ва Замони Муосир ҷудо кардаанд, баррасӣ кардааст [5, с. 10-18]. Дар китоби дарсии «Ҳуқуқи байналхалқӣ», ки зери таҳрири профессор Ш. Менглиев дар соли 2010 нашр шудааст [33, с. 530], таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ ба се давра - Аҳди Қадим, Асрҳои Миёна ва Замони Нав тақсиму баррасӣ шудааст ва он қисми

чудонопазири таърихи инкишофи ҷомеаи инсонӣ баҳогузорӣ карда шудааст.

Ф.С. Сулаймонов таърихи ҳуқуқи байналмилалиро вобаста ба унсурҳои тақсимооти давраи таърихӣ, форматсияи ҷамъиятӣ-иқтисодӣ ва асосҳои воқеаҳои таърихӣ даврабандӣ кардааст [27, с. 12-14]. Баъдан, Ф.С. Сулаймонов қайд менамояд, ки: «таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ҳамчун низоми мустақили ҳуқуқ бо таърихи ҳуқуқ ва давлат алоқаманд медонад ва баррасии хусусиятҳои таърихи пайдоиш ва инкишофи ҳуқуқи байналмилалиро берун аз доираи таърихи пайдоиши давлат ва ҳуқуқ имконнопазир ҳисоб менамояд. Пайдоиши ҳуқуқи байналмилалиро бо пайдоиши давлат вобаста менамояду ва то пайдо шудани давлатҳо, муносибатҳои байниқабилавиро одатҳо танзим менамуданд» [27, с. 11]. Вале аз чӣ сабаб бошад, ки дар осори муҳақиқони ватанӣ зарурият ва унсурҳои даврабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ махсус баррасӣ нашудааст ва дар умум бо равишҳои тамаддунию форматсионӣ ва дар баъзе мавридҳо бо равиши сулолаӣ тавачҷӯх шудааст. Дар илми ҳуқуқи ватанӣ оид ба даврабандии таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон то имрӯз назари ягона мавҷуд нест, ки вобаст ба он таърихи дигар соҳаҳои ҳуқуқ бо назардошти хусусиятҳои хосашон табақабандӣ карда шаванд. Чунончӣ, яке аввалин муҳақиқони ватанӣ, ки ба табақабандии таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон тавачҷӯх кардааст, дотсент Азизқулова Г.С. мебошад, ки истифодаи равишҳои сулолаӣ ва форматсиониро дар табақабандии таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон номукамал ва фарогири на ҳамаи паҳлуҳои мавзӯъ асоснок кардааст. Равиши тамаддуниро асоси ба чунин давраҳо тақсим кардани таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистонро пешниҳод кардааст: 1) пайдоиши давлат ва ҳуқуқ; 2) давраи зардуштии таърихи давлат ва ҳуқуқи тоҷикон (ҳазорсолаи II пеш аз мелод то оғози асри VIII мелодӣ); 3) давраи исломии таърихи давлат ва ҳуқуқи тоҷикон (аз асри VIII то с. 1868);

4) ҳуқуқи омехтаи мусулмонӣ ва империявӣ (аз с. 1868 то солҳои 1917/1920); 5) давраи сотсиалистии таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон, ки аз ду марҳила – аз солҳои 1917/1920 то соли 1929 ва аз соли 1930 то соли 1991 иборат аст; 6) давраи пасосотсиалистии таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз соли 1991 то имрӯз) [1, с. 22].

Профессор А.Ф. Холиқов таърихи давлат ва ҳуқуқро дар сарзамини тоҷикон аз нигоҳи низоми ҳуқуқӣ ва ё тамаддуни ҳуқуқӣ ба чунин давраҳо тақсим кардааст: 1) давраи амали тамаддуни ҳуқуқи задуштӣ ва одатӣ; 2) давлат ва ҳуқуқи тоҷикон дар аҳди амали ҳуқуқи исломӣ; 3) амали ҳуқуқи империявӣ дар сарзамини тоҷикон; 4) амали ҳуқуқи шӯравӣ дар Тоҷикистон; 5) таҷдиди низоми нави ҳуқуқи Тоҷикистони соҳибистиклол [32, с. 9].

Профессор И.Б. Бӯриев вобаста ба рушди тамаддун чунин марҳилаҳои рушди давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистонро пешниҳод кардааст: 1) пайдоиши давлатдорӣ ва ҳуқуқ дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ (ҳазорсолаи 2 ва 1 пеш аз мелод); 2) давлат ва ҳуқуқи давраи ориёӣ-зардуштии тоҷикон (ҳазорсолаи I пеш аз мелод то ибтидои асри VII); 3) давлат ва ҳуқуқи давраи исломии тоҷикон (асрҳои VII-1868/ибтидои асри XX); 4) таърихи давлатдории империявӣ ва ҳуқуқи омехта (солҳои 1868-1917/1920-1929); 5) давлатдорӣ ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Шӯрави Социалистии Тоҷикистон (солҳои 1917-1920/1920-1929); 6) давлатдорӣ ва ҳуқуқи миллӣ Тоҷикистони соҳибистиклол (аз с. 1991 то имрӯз) [6, с. 19].

Донишмандон Э.С. Насурдинов ва Д.С. Сафаров таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистонро вобаста ба таҳти кадом фарҳанги ҳуқуқӣ қарор доштан, ба чунин давраҳо чудо намудаанд:

1) Давраи пайдоиши нахустин давлатҳо дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ таҳти ҳуқуқи асотирӣ чун ҷузъи фарҳанги ҳуқуқӣ (давлат ва ҳуқуқи Пешдодиён ва Каёниён);

2) Рушди давлат ва ҳуқуқ дар аҳди

фарҳанги ҳуқуқи қадимаи форсу эллинҳо (давлат ва ҳуқуқи тоҷикон дар аҳди Ҳахоманишиён, давлатҳои қадимаи юнонӣ-мақдунии Суғд, Бохтар, Хоразм ва ғ.);

3) Рушди давлат ва ҳуқуқ дар аҳди фарҳанги ҳуқуқи зардуштӣ (давлат ва ҳуқуқи сулолави Порт, Сосониён ва Хайтолиҳо);

4) Рушди давлат ва ҳуқуқ дар аҳди фарҳанги ҳуқуқи исломӣ (давлат ва ҳуқуқи Тоҳириён, Сафариён, Сомониён, Қарохониён, Ғазнавиён, Ғуриён, Салҷуқиён, Хоразмшоҳиён, Муғулҳо, Темуриён, Шайбониён);

5) Рушди давлат ва ҳуқуқ дар аҳди фарҳанги ҳуқуқи имперӣ ва исломӣ (давлат ва ҳуқуқи Аштархониён (Ҷониён) ва сулолаи Манғитӣ);

6) Рушди давлат ва ҳуқуқ дар аҳди фарҳанги ҳуқуқи шуравии сотсиалистӣ;

7) Ташаккули давлатдории миллӣ ва ҳуқуқ дар Тоҷикистони муосир [22, с. 38-39].

Ҳамин тариқ, меъёрҳои даврандории таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон аз нигоҳи муҳаққиқони ватанӣ бо равишҳои «тамаддуни», «низомии ҳуқуқӣ ё тамаддуни ҳуқуқӣ» ва «рушди тамаддун» ва «фарҳанги ҳуқуқӣ» тавҷӯҳ шудааст. Қонуниятҳо ва омилҳо барои ба давраҳо тақсим кардани таърихи давлат ва ҳуқуқ нақши муассир доранд, вале набояд онҳоро омехта кард, зеро натиҷа аз воқеияти илм дур мешавад. Чунончи, ҳодисаю воқеаҳо, мавҷудияти кишвари абаркудрату ниҳодҳои байналмилалӣ дар рушди ҳуқуқ ва давлат таъсиргузор аст, вале онҳоро ба ҳеҷ ваҷҳ чун қонуният набояд қабул кард.

Зеро таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳар як кишвару минтақа ба мақому моҳияти давлат ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ, низомии ҳуқуқи миллӣ, урфу одат, ҳудуду манфиат, проблемаҳои муносибати он бо ҷаҳониён вобастагӣ нагустани дорад. Аз сабаби он, ки дар ҳудуди Осиёи Марказӣ давлатҳо ва халқу миллатҳои гуногун ҷойгир буданд, моҳият, хусусият ва низомии ҳуқуқи байналмилалӣ дар танзими ҳуқуқи муносибатҳои

байналмилалӣ бо мақому ҳуқуқи урфу одати онҳо ва сатҳи минтақа чун набуд. Ҳуқуқи байналмилалӣ аз лаҳзаҳои пайдоиш дар ин сарзамин ҳамчун воситаи танзими ҳуқуқи муносибатҳои байниқавмию қabilaвӣ ва давлатӣ муаррифӣ мегардад ва бо паҳн гаштани ислом дар Осиёи Марказӣ, нақши дин дар он асосӣ буд. Дар минтақаи Осиёи Марказӣ давлатҳои Пешдоиён, Каёниён, Бохтар, Суғд, Ҳахоманишинҳо, нуфузи шахсиятҳои таърихӣ, мисли Зардушт, Куруши II, Дарои I, дини Зардуштия, лашкаркашию забткориҳои Юнон, ҷудопозирии низомии ҳуқуқи миллӣ, одою анъана ва таълимотҳои динӣ, давлатҳои Селевкиён, Юнону Бохтар, Порт ва ғайра ба моҳияти ҳуқуқи байналмилалӣ дар он замон таъсиргузор будаанд. Ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин давра аз таъсири дини зардуштия, шахсиятҳои мисли Курушу Даро, давлатҳои кӯчаку бузург, ҳаракатҳои миллию озодихоҳ, ҳуҷуму таҷовузкориҳои аҷнабиён берун набуд. Ташаккули ҳуқуқи байналмилалӣ асосан дар сатҳи минтақаҳо ва дар робитаи кишварҳои он роҳандозӣ мешуд. Табиист, ки таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дар сарзамини ҳар як халқу миллат вобаста ба таърихи он халқу миллат, пайдоишу рушди давлатдорӣ дар он ва дигар омилҳо иртибот дорад, зеро ҳуқуқи байналмилалӣ чун низомии мустақили ҳуқуқ дар шакли мустақил берун аз ҳуқуқи миллӣ, падидаҳои аҳоли, қаламрав, истиқлолият ва ғайра мавҷудияташ имконнопазир аст. Аз ин нигоҳ, қулли муҳаққиқон андешаи солиро оид ба баррасии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ берун аз таърихи инсоният тасаввур наменамоянд ва таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ҷузъӣ таърихи инсоният қабул доранд. Бо чунин дарк агар ба таърихи халқи тоҷик дар асоси тадқиқоти мукамал, ки ба қалами академик Б. Ғафуров таъаллуқ дорад ва бо номи “Тоҷикон” интишор шудааст [8] назар андозем, таърихи халқи тоҷик дар чор давра – қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав тақсим шудааст. Ин давраҳо замонҳои

гуногунро фаро мегирад. Масалан, таърихи халқи тоҷик дар давраи қадимтарин аз лаҳзаи пайдоиши ҷомеаи инсонӣ то асри VI пеш аз мелодро фаро мегирад. Дар ин давра, таърихи халқи тоҷик чун дигар мардумони Осиёи Марказӣ дар давраи ҷомеаи ибтидоӣ, марҳилаи гузариш ба ҷамъияти синфӣ, ташаккули нахустин давлатҳо, ба монанди «Хоразми Бузург», «Бохтари Қадим», пайдоиши дини Зардушт ва китоби «Авесто» ва ғайраро фаро мегирад. Бо чунин назардошт, таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дар ибтидо баҳри танзими муносибатҳои байниқабилавӣ муаррифӣ мешуд. Яъне пайдоиш ва рушди ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин давра набояд бо давлат, инқилоб, ҷанг ва ғайра вобастагии ҷудонопазир дошта бошад, зеро ҳамчун арзиши олии дар танзими муносибати ҷамъиятӣ, инсонро аз лаҳзаи пайдоиш то имрӯз ҳамроҳӣ кардааст, вале вобаста ба омилҳои гуногун ба ин арзиши олии ниқоби «ғоявӣ», «синфӣ», «динӣ» ва дигар падидаҳоро бо мазмуни манфӣ пушонданд, ки дар натиҷа аз асли хеш дур рафта, самаранокӣ манфиатнок ба ҷомеаи инсонӣ хизмат карда наметавонад. Пас, шартан таърихи ҳуқуқи байналмилалиро вобаста ба таърихи халқи тоҷик ва мардуми сарзамини Осиёи Марказӣ ба чор давра ҷудо кардан мумкин аст. Дар давраи аввал, ҳуқуқи байналмилалӣ танзимгарии муносибатҳои байниқабилавӣ буд. Ҳарчанд дар он давра фаҳмиши ҳуқуқи байналмилалӣ бо мазмуни муосир қабул набуд, вале аз он ибтидо мегирифт. Зеро ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин давра танзимгару муайянкунандаи низоми байниқабилавӣ, ҳифзи манфиатҳо, ҳифзи аъзоёни қабилҳо ва муқаддасоти онҳо, таъмини мавҷудияти онҳоро дар ҷомеаи башарӣ муаррифӣ месохт. Дар ин давра муносибатҳои байниқабилавӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи байналмилалӣ баромад менамуданд. Шартан ин давраро давраи қадимтарини таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ ном ниҳодан мумкин аст, ки сохти ҷомеаи ибтидоӣ ва заволи онро фаро гирифтаст.

Давраи дуюм, аз қарни V пеш аз мелод оғоз мегирад ва то асри V мелодӣ идома меёбад, ки номи «ҳуқуқи байналмилалӣ дар Аҳди Қадим»-ро мегирад ва аз нигоҳи мазмун пайдоиш, рушд ва заволи сохти гуломдориро дар таърихи халқи тоҷик ва сокинони Осиёи Марказӣ фаро мегирад. Дар ин давра муносибатҳои байналмилалӣ байнидавлатӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи байналмилалӣ арзи вучуд кардаанд. Ба ин давра империяи Ҳахоманишинҳо, шахсиятҳои таърихӣ, мисли Куруш, Дарои II, санади машҳури ҳуқуқи байналмилалӣ – Эълумияи Куруши Кабир, забткорию лашкаркашиҳои юнониён, давлати Селевкиён, пайдоишу рушд ва заволи давлатҳои Порт, Юнону Бохтар, ҳаракатҳои миллию озодхонии халқҳои Осиёи Марказӣ, пайдоиши давлати Кушон, рушд ва заволи он ба муносибатҳои байналмилалӣ байнидавлатӣ таъсиргузор буд, ки танзими ҳуқуқи байналмилалӣ аз чунин равандҳо дар қанор набуд. Баъдан моҳияти ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳифзи манфиатҳои синфӣ ва ташаккули он дар сатҳи минтақа ифода меёфт. Ҷанг воситаи ниҳонии ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ, кишварҳои ғолиб маҳкумнопазир дар ин давра баҳогузори мешуд. Новобаста аз чунин равандҳои манфӣ, низоми ҳуқуқи байналмилалӣ дар сатҳи минтақа ва муносибатҳои байналмилалӣ байнидавлатӣ ташаккул ёфта буд, ки чунин вазъ, бо назари манфӣ ба «яккатозӣ»-и кишварҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ замина гузошт.

Даври сеюм, аз асри V мелодӣ оғоз мегирад ва то ибтидои қарни XX-ро дар таърихи халқи тоҷик ва мардуми Осиёи Марказӣ фаро мегирад, ки онро «ҳуқуқи байналмилалӣ дар Асрҳои Миёна» ном ниҳода мешавад, ки ин давра ташаккул, рушд ва заволи муносибатҳои феодалиро ифода менамояд. Дар ин давра ташаккул, рушд ва заволи давлатҳои Сосониён, Ҳайтолиён, пайдоиши ислому хилофати Араб ва таъсири нуфузи он дар таърихи халқи тоҷик мардумони Осиёи Марказӣ, ҳаракатҳои миллию

озодихохию мардумии Осиёи Марказӣ бо роҳбарии Муқаннаъ ба муқобили истилогарони араб, нақши ислом дар таърихи халқи тоҷик, пайдоиши давлатҳои миллӣ - Тоҳириён, Сафғориён, Сомониён, ташаккулу рушд ва заволи давлатҳои Ғазнавиён, Қарахониён, Ғуриён, Хоразмшоҳиён, забткорию тороҷғарии Чингизӣён, шахсиятҳои таърихӣ халқи тоҷик - Темурмалик, Маҳмуди Торобӣ, пайдоиш, рушд ва заволи давлатҳои Темуриён (асрҳои XIV-XVI), Шайбониён (асрҳои XVI-XVII), Қониён (асрҳои XVII ва нимаи аввали асри XVIII), Қўқанд, Хева, Манғития, тассаруфи сарзамини Осиёи Марказӣ аз тарафи Руссия, бархӯрди манфиатҳои кишварҳои абарқудрат дар минтақа ва дигар омилҳоро, ки ба моҳияти ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин давра таъсиргуздор буданд, фаро мегирад. Нақши марказиро дар ин давра дар таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дар таърихи мардумони Осиёи Марказӣ дини ислом дошт.

Давраи чорум аз Инқилоби Кабири сотсиалистии Октябр (с. 1917) оғоз гардида, то имрӯз идома дорад, ки номи «таърихи нав» ё «муосир»-ро дорад ва шартан таърихи ҳуқуқи байналмилалиро дар ин давра «ҳуқуқи байналмилалии муосир» номида мешавад, ки тақдирӣ халқи тоҷик ва мардумони Осиёи Марказӣ дар ин мӯҳлат вобаста ба сохти коммунистӣ (солҳои 1917-1991) ва истиқлолияти давлатӣ (аз соли 1991 то

имрӯз) мебошад. Аз нимаи дуюми қарни XIX то соли 1917 дастдарозии Руссия подшоҳӣ ба қисматҳои ҷудоғонаи Осиёи Марказӣ дида мешуд, вале пайдоиши низоми сотсиалистӣ тамоми сарзамину мардуми Осиёи Марказиро ба ҳайати империяи бузурги қарни XX – ИҶШС (солҳои 1922-1991) шомил сохт, ки дар он роҳбарии кулдро Марказ дошт. Шикасти ИҶШС ба истиқлолияти давлатии кишварҳои Осиёи Марказӣ замина гузошт, ки имрӯз яке аз чунин ҷумҳуриҳои иттифоқӣ - ҶТ мебошад, ки ҳамчун субъекти комилҳуқуқи байналмилалӣ тақдирӣ дохилию хориҷии хешро вобаста ба манфиатҳои миллӣ дар шакли ҳамкориҳои дутарафаю бисёртарафаи сатҳи минтақавию ҷаҳонӣ муаррифию ҳимоя месозад. Чунин раванд ба ҳуқуқи байналмилалии ин давра таъсиргузори рабт дорад. Ҳуқуқи байналмилалӣ дар қарнҳои XX-XXI ҳамчун низоми мустақили ҳуқуқ бо мазмуну моҳияти ҳифзи арзишҳои умумибашарӣ, маҳкуми ҷанг, ҳамзистии осоишта, ҳамкорӣ, эътирофу дарки сулҳу амнияти байналмилалӣ ташаккул ва рушд намуда истодааст. Ташаккул ва рушди ҳуқуқи байналмилалӣ дар сатҳи минтақаҳои ҷаҳон ҳамчун низоми ҳуқуқ қариб то охири Асрҳои Миёна идома дошт, вале имрӯз ҳам таъсири минтақаҳо ба ҳуқуқи байналмилалӣ ногузир аст, вале дар микёси ҷаҳонӣ ҳуқуқи байналмилалӣ рушди мутараққии хешро идома дода истодааст.

Адабиёт:

1. Азизкулова Г.С., Хақимов Н.Х. История государства и права Таджикистана. В помощь изучающим (от догосударственного общества до 1917 года). – Душанбе: ТНУ, 2018.
2. Баскин. Ю.Я, Фельдман Д.И . История международного право. –М.: Международ. отношения,1990. – 205с.
3. Бекашев К.А., Моисеев. Е.Я. Международное публичное право в вопросах и ответах: учебное пособие / отв.ред. К.А.Бекашев –М: Проспект, 2010.
4. Бирюков П.Н. Международное право: учебник / П.Н. Бирюков. –5-е изд., перераб., и доп. – М.: Юрайт, 2011. – С.46-60
5. Бобозода Умед. Ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ (Низоҳои ҳарбӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ): Воситаи таълимӣ. – Душанбе, 2017. -
6. Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал. / таҳти назари академик Ф.Т.Тоҳиров. – Душанбе, 2013.
7. Буткевич О.В. У истоков международного право. – Спб.: Юридический Центр Пресс, 2008.

8. Гафуров Б.Ф. Тоҷикон: (Иборат аз ду китоб). – Душанбе: Ирфон, 1998.
9. Қодирқулов Х.Р. Ҳуқуқи дипломатӣ ва консулӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2014.
10. Левин Д.Б. История международного права. – М.: Междунар. отношения, 1962.
11. Лисовский В.И. Международное право: учебник. – М.: Высшая школа, 1970.
12. Лукашук. И.И. Международное право. Общая часть: учебник. – М.: Волтерс Клувер, 2008.
13. Мартенс. Ф.Ф. Современное международное право и цивилизованных народов. В 2-х томах. Том 1. – М.: Зерцало. – М., 2014.
14. Международное право: учебник /отв.ред. Г.И. Тункин. – М.: Юрид. лит, 1982.
15. Международное право: учебник /отв. ред. Б.И.Борубашов. – Бишкек: КРСУ, 2013.
16. Международное право: учебник-5-е изд. перераб.и доп. / отв.ред. Ф.И. Кожевников. – М.: Междунар. отношение, 1987.
17. Международное право: учебник / отв.ред. А. Н. Вылегжанин. – М.: Высше образования, Юрайт- Издат, 2009.
18. Международное право: учебник / отв. ред. Г.В. Игнатенко и О.И. Тиунов. -4-е изд, перераб. и доп. – М.: Норма, 2008.
19. Международное право. – М.: Инфотропик Медиа, 2015.
20. Международное право: учебник / отв.ред.,д-р.юрид. наук,проф. Г. С. Стародубцев. – М.РИОР: ИНФРА – М., 2015.
21. Международное право: учебник / под ред. д.ю. н., профессор. А. А. Ковалева, С. В.Черниченко М.: Омега- Л., 2006.
22. Насурдинов Э.С., Сафаров Д.С. История государства и права Таджикистана. Часть I (от древнейших времен до X в.): учебник. – Душанбе, 2013.
23. Раджабов С.А. Генезис и сущность международного права в Древнем мире //Академический юридический журнал, №4 (12), 2014. – С. 68-82.
24. Раҷабов С.А. Ҳуқуқи робитаҳои беруна. – Душанбе: Дониш, 2013.
25. Саидов А.Х. Международное право в схемах и определениях: учеб. пособие /отв.ред. И.И. Лукашук. - М.: Юрист, 2004.
26. Сарсембаев М.А. Международное право: учебник. – Алматы: Данекер, 2001.
27. Сулаймонов Ф.С. Ҳуқуқи байналхалқии оммавӣ (дар саволу ҷавобҳо). – Душанбе: Эҷод, 2008.
28. Толстых В.Л. Курс международного права: учебник / В.Л.Толстых. – М.: Волтерс Клувер, 2009.
29. Усенко Е.Т. Очерки теории международного право / Е.Т. Усенко. – М.: Норма, 2008.
30. Федосеева Н.Н. Международное право: учебное пособие. – М.: ФОРУМ: ИНФРА. – М., 2010.
31. Фердросс А. Международное право. – М.: Иностранная литература, 1959.
32. Холиқов А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз давраи пайдоиш то интиҳои асри XIX). Қисми I. – Душанбе: Матбуот, 2002. – С.9.
33. Ҳуқуқи байналхалқӣ: китоби дарсӣ / Мухаррири масъул профессор Ш. Менглиев. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 530 с.
34. Шумилов В.М. Международное право: учебник. – М.: ТК Велби, 2008.

ТАЪЛИМОТ ОИД БА ДАЛЕЛ ВА ИСБОТ ДАР МУРОФИАИ ЧИНОЯӢ**Абдуллоев П.С.,**дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурории факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.х.**Тел.:** (+992) 900555167**E-mail:** 1986_parviz.a@mail.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.09 – муурофияи чиноятӣ; криминалистика; фаъолияти
оперативӣ-чустучӯӣ

Физиурда. Мақолаи мазкур ба масъалаи таълимот оид ба далел ва исбот дар муурофияи чиноятӣ бахшида шудааст. Дар он мавзӯи исбот ва далел дар муурофиви чиноятӣ аз замони куҳан то ба муосир дар сарзамини Тоҷикистон тадқиқ гардидааст. Хусусиятҳои хоси исбот ва далел дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ, низоми ҳуқуқи мусулмонӣ, ҳангоми ҳамроҳшавии Осиёи миёна ба Россияи подшоҳӣ матраҳ гардидаанд. Хусусиятҳои хоси танзими ҳуқуқи далелҳо ва исбот дар Асосҳои қонунгузории ИҶШС соли 1924 ва соли 1958, КМЧ ҚШС Ўзбекистон соли 1926, КМЧ ҚШС Ўзбекистон соли 1929, КМЧ ҚШС Тоҷикистон соли 1935, КМЧ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 ва КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2009 ва ҷараёни ташакулӣ кодификатсияи исбот ва далел дар сарзамини Тоҷикистон тадқиқ гардидаанд.

Саҳми олимони тоинқилоб, даврони шӯравӣ, мосири хориҷӣ ва ватанӣ бо нишон додани дастовардҳои илмӣ-тадқиқотиашон оид ба далел ва исбот дар муурофияи чиноятӣ пешниҳод мегардад. Қайд карда мешавад, ки кодификатсияи далел ва исбот дар қонунгузории муурофияи чиноятии давлатҳои пасо шӯравӣ назари худро дар ҷаҳони муосир надоранд. Таҳлилӣ муқоисавӣ – ҳуқуқи танзими ҳуқуқи далелҳо ва исбот дар давлатҳои низоми ҳуқуқи континенталӣ дар мисоли Фаронса, Олмон, Туркия ва давлатҳои пасо шӯравӣ, давлатҳои низоми ҳуқуқи англо-африқоӣ дар мисоли ИМА ва Англия ва давлатҳои низоми ҳуқуқи исломӣ – Арабистони Саудӣ, Афғонистон ва Эрон пешниҳод мегардад.

Қайд карда мешавад, ки новобаста аз таърихи куҳан доштани таълимот оиди далелҳо ва исбот инчунин танзими ҳуқуқи чанданасраи масъалаи далел ва исбот яке аз масъалаҳои баҳсноктарини муурофияи чиноятӣ боқӣ мемонанд. Аз ҷониби муаллиф масъалаҳои муҳими далел ва исбот, ки дар замони муосир баҳснок мебошанд пешниҳод мегардад.

Калидвожаҳо: далел, исбот, назарияи далелҳо, ҳуқуқи далелҳо, қонунгузории муурофияи чиноятӣ, намудҳои далелҳо, таълимот оид ба далел, муурофияи чиноятӣ.

УЧЕНИЕ О ДОКАЗАТЕЛЬСТВАХ И ДОКАЗЫВАНИИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ**Абдуллоев П.С.,**дотсент кафедри судибноги право и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского национального
университета, к.ю.н.**Тел.:** (+992) 900555167**E-mail:** 1986_parviz.a@mail.ru**Научная специальность:** 12.00.09 – уголовный процесс; криминалистика;
оперативно-розыскная деятельность

Аннотация. Настоящая статья посвящена исследованию учений о доказательствах и доказывании в уголовном процессе. В ней исследуются вопросы доказывания и доказательств в уголовном процессе на территории Таджикистана с древних времен до современности. Особенности доказательств рассматривались в правовой системе зороастрийцев, мусульманской правовой системе, а также во время присоединения Средней Азии к Российской Империи. Особенности правового регулирования доказательств были отражены в Основах законодательства СССР 1924 и 1958 годов, 1926 года, УПК Узбекской ССР 1929 года, УПК Таджикской ССР 1935 года, УПК Таджикской ССР 1961 года и УПК Республики Таджикистан 2009 года, а также в процессе осуществления кодификации доказательств на территории Таджикистана.

В статье рассматривается вклад как ученых дореволюционного периода, так и ученых советского и современного периода в развитии теории доказательств в уголовном процессе. Отмечается, что кодификация доказательств в уголовно-процессуальном законодательстве постсоветских стран не имеет аналога в современном мире. Проводится сравнительно-правовой анализ правового регулирования доказательств в странах континентальной правовой системы - Франция, Германия, Турция и постсоветских стран, стран англо-американской правовой системы - США и Великобритания, а также стран мусульманской правовой системы – Саудовская Аравия, Афганистан и Иран.

Следует отметить, что несмотря на наличие древней истории учение о доказательствах продолжает оставаться одним из дискуссионных вопросов уголовного процесса. Автором рассматриваются некоторые вопросы доказательств являющихся актуальными в современном мире.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, теория доказательств, доказательственное право, уголовно-процессуальное законодательство, виды доказательств, учение о доказательствах, уголовный процесс.

THEORY ABOUT EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abdulloev P.S.,

dotsent of the Department of Judicial Law and
Prosecutorial Supervision of the Law Faculty of
the Tajik National University

Phone: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Scientific specialiti: 12.00.09 – criminal process; criminalistics; operatively - search activity

Annotation. This article is devoted to the study of evidence in the criminal process. It examines the issues of evidence in the criminal process in the territory of Tajikistan from ancient times to modern times. The specifics of the evidence were considered in the legal system of Zoroastrians, the Muslim legal system, as well as during the accession of Central Asia to the Russian Empire. The peculiarities of legal regulation of evidence were reflected in the Fundamental Principles of Law of the USSR in 1924 and 1958, 1926, the Criminal Procedure Code of the Uzbek SSR in 1929, the Criminal Procedure Code of the Tajik SSR in 1935, the Criminal Procedure Code of the Tajik SSR in 1961 and the Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan in 2009, as well as in the process of establishing codification of evidence on the territory of Tajikistan.

In the article discussed the contribution of both scientists of the pre-revolutionary period, and scientists of the Soviet and modern period in the development of the theory of evidence in the criminal process. It is noted that the codification of evidence in the criminal procedural legislation of the post-Soviet countries has no analogue in the modern world. A

comparative legal analysis of the legal regulation of evidence in the countries of the continental legal system – France, Germany, Turkey and the post-Soviet countries, the countries of the Anglo-American legal system - the United States and the United Kingdom, and the countries of the Muslim legal system – Saudi Arabia, Afghanistan and Iran is done.

It should be noted that despite the presence of ancient history, the doctrine of evidence continues to be one of the debatable issues of the criminal process. The author considers current issues of evidence that are relevant in the modern world.

Keywords: evidence, proof, theory of evidence, law of evidence, criminal procedure legislation, types of evidence, teaching about evidence, criminal procedure.

Ошкорнамоии ҳақиқат, исботи гуноҳ, тартибот ва пойдорнамоии адолат сифатҳои милати тоҷик буд ва ба ҳисоб мераванд. Дар сарзамини тоҷикон чандин низомҳои ҳуқуқӣ, аз он ҷумла зардуштӣ [117; 118] ва низоми ҳуқуқи мусалмонӣ арзи ҳастӣ намуданд, ки дар замон ва шароити амалишавиашон пешоҳанг буданд [63, с. 158-223]. Бо тақозои таърихӣ дар сарзамини Тоҷикистон низоми дигар, низоми ҳуқуқи романо-олмонӣ ба тариқи дигар континенталӣ низ ном мебаранд, мавриди амал қарор гирифт.

Исботи ҳақиқат заминаи устувори барқарорнамоии адолат мебошад. Ҳуқуқвайронкунӣ, аз он ҷумла ҷиноят ҳодисаи замони гузашта ба ҳисоб меравад. Ошкорнамоии ҷиноят аз рӯи осори он сурат мегирад. Осори ҷиноят дар олами объективӣ инъикос мегардад ва ошқори он мураккаб ва пурпечутоб аст. Аз ин рӯ, масъалаи фаъолияти исботнамоӣ яке аз масъалаҳои мубрами мурофиавӣ ба ҳисоб меравад.

Исбот намудани ҳолатҳои қор дар натиҷаи фаъолияти исботкунӣ сурат мегирад. Исботкунӣ дар асоси далелҳо анҷом дода мешавад. Аз ҷониби кадом субъект, бо кадом асос сурат гирифтани ва тартиби исботкунӣ шакли мурофиаро муайян намуда, ҷанбаи шаклӣ дорад. Навҳои гуногуни исботкунӣ мавҷуданд, ки онҳоро мумкин аст ҳуқуқӣ ё ин ки ғайриҳуқуқӣ номид.

Масъалаи ҷаҳонбинӣ ва дарккунӣ на танҳо дар масоили ҳуқуқӣ ҷой дорад, балки ҷанбаи фалсафӣ низ дорад. Доништа шудани олам мумкин аст ё не, на ин ки дар фалсафа, балки дар илмҳои ҳуқуқшиносӣ аҳамият дорад. Масалан, то кадом андоза имконияти устувор ҷой дорад, ки ҳодисаи замони гузашта

ошқор ва дарк карда шавад.

Дар илмҳои мурофиавӣ исботкунӣ бо таври мушаххас тибқи муқаррарнамудаи қонун бо риояи шаклҳои мурофиавӣ анҷом дода мешавад. Масъалаи далелҳо ва исботкунӣ ҳамчун масъалаи марказии мурофиа ҷараёни пешбурди мурофаро ҳамроҳӣ менамояд. Сифати исботкунӣ натиҷаи самараноки мурофиавиро муайян менамояд.

Масъалаи далелҳо дар сарзамини Тоҷикистон таърихи тӯлониро дорад. Яке аз низомҳои ҳуқуқи қадимаи амалкунанда дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон низоми ҳуқуқи зардуштӣ буд. Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ исботнамоӣ аслан бо тариқи ордалия ва қасам ёднамоӣ сурат мегирифт, ки ҷунин шакли исботнамоӣ дар дигар мурофиаҳои қадимаи давлатҳои дигар низ истифода мегардид. Ордалия ҳамчун шакли исботнамоӣ дар он сурате амалӣ карда мешуд, ки исботи гуноҳ дар мурофиаи муқаррарӣ ғайриимкон буд. Масалан, хангоми набудани далелҳои тасдиқкунандаи ҳолати содири кирдор. Дар Авесто чандин намуди ордалия пешбинӣ карда шуда буд, ки яке аз онҳо ин ордалияи оташ ба ҳисоб меравад. Гузаштани Сиёвуш аз оташ маҳз тавассути ин намуди ордалия сурат гирифта буд. Ду шакли ордалия мавҷуд буд: ордалияи гарм ва сард. Аз рӯи навиштаҷоти Зардушт 33 намуди тартиби амалинамоии ордалия ҷой дошт. Ордалияи гарм дар намуди мондани оҳани тафсон ба бадан, рехтан ё даромадан ба моеъи ҷӯшон, оби ҷӯшон, рағани тафсон ва ғ. сурат мегирифт. Ордалияи сард бо роҳи даромадан дар оби хунук ва ғ. сурат мегирифт. Ҳамин тариқ, шахсе, ки нисбаташ гумон оид ба

содири кирдор буд, ба тариқи ордалия зери озмоиш қарор дода мешуд. Ва ин озмоиш дар така ба нерӯҳои илоҳӣ сурат гирифта, шахс пеш аз озмоиш гардидан қасам ёд мекард. Агар шахс аз озмоиш ба тариқи ордалия мегузашт бе гуноҳ ва агар дар натиҷаи ордалия аз озмоиш намегузашт, гунаҳкор ҳисобида мешуд [62, с. 94-105].

Бо паҳн гардидани ҳуқуқи исломӣ дар сарзамини Тоҷикистон муурофияи судӣ дар асоси сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ сурат мегирифт, ки дар фарқият аз низоми ҳуқуқи зардуштӣ ба нерӯҳои ақлони така карда шуда, қасам ёд намудан пеш аз нишондод додан пешбинӣ карда мешуд. Дар ҳуқуқи исломӣ масъалаи далелҳо яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мерафт. Оид ба ин масъала тавачҷуҳи хоса зоҳир карда мешуд. Бурҳониддин Марғелонӣ, ки яке аз мутафаккирони барҷастаи Мовароуннаҳр дар мактаби ҳуқуқи Ҳанафӣ ба ҳисоб меравад дар асари худ Ҳидоя, ки дар асри XII таълиф намудааст, китоби 21-умро ба “шоҳидӣ ё далелҳо” бахшидааст, ки боби 1-уми он сарсухан, боби 2 – дар бораи қабул намудан ё қабул нанамудани далелҳо, боби 3 – муҳолифат дар нишондоди шоҳидон, боби 4 – дар бораи далелҳо дар қорҳои меросӣ, боби 5 – дар бораи тасдиқи далелҳо ва китоби 22-юми он “Дар бораи инкори шахс аз нишондоди додашудааш” ном дорад, ки намуд ва оқибатҳои даст кашидан аз нишондоди додашуда ва оқибати онро фаро мегирад [52].

Баъд аз ҳамроҳшавии Осиёи миёна ба Россия дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон, ки ба генерал-губернатори Туркистон шомил гардиданд, қонунгузорию Россияи подшоҳӣ паҳн мегардад [83, с. 21-35]. Санади кодификатсионие, ки масъалаҳои муурофияи ҷиноятиро ба танзим мебаровард, Оинномаи муурофияи судии ҷиноятии Россия аз 20-уми ноябри соли 1864 ба ҳисоб мерафт [103]. Ҳангоми таҳияи лоиҳаи Оинномаи муурофияи судии ҷиноятӣ дар асоси таҷрибаи таърихӣ ва таҷрибаи давлатҳои Аврупо, аз он ҷумла Франция ва Олмон васеъ

истифода гардида буд. Мутобиқи Оинномаи мазкур ҳама дар назди қонун ва суд баробар буданд, муурофия дар шакли мубоҳисавӣ сурат мегирифт. Аммо масъалаи далелҳо дар шакли фаҳмиши имрӯза кодификатсия карда нашуда буданд. Дар боби 4 оид ба тадқиқи ҳодисаи ҷиноят гузаронидани амалҳои тафтишӣ, аз қабилӣ азназаргузаронӣ ва шаҳодатқунонӣ, инчунин дар қисми 2-юми моддаи мазкур ашӯҳое, ки ҷиноятро ошкор менамоянд, кофтуков ва ёфта гирифтанд дар манзил, инчунин дар шакли алоҳида чамъоварӣ ва нигоҳдории далелҳои шайъӣ пешбинӣ гардида буд. Новобаста аз он, ки мафҳуми далел дар зиёда аз 60 ҳолат дар Оиннома пешбинӣ карда шуда буд, боби алоҳида оид ба далелҳо мавҷуд набуд. Меъёрҳои далелҳо дар саросари Оиннома паҳн карда шуда буданд [103].

Нақши олимони то инқилоби Россияи подшоҳӣ дар инқишофи назарияҳои далелҳо дар доираи муурофияи ҷиноятӣ бе назир аст, аз он ҷумла, В.А. Случевский [61, с. 103], И.Я. Фойницкий [65, с. 169-190], С.И. Викторский, М.В. Духовской, С.В. Познышев, Н.Н. Розин, Д.Г. Тальберг и др [64, с. 187]. Ба масъалаи далелҳо дар алоҳидагӣ дар даврони то инқилобӣ низ тавачҷуҳи хоса зоҳир мегардид [20]. Тадқиқотҳои В.Д. Спасович [78], Л.Е. Владимиров [21] ва дигарон шаҳодати ин навиштаҷот мебошанд.

Баъд аз барқарор гардидани низоми Шӯравӣ Асосҳои муурофияи судии ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ аз 31-уми октябри соли 1924 қабул гардид [69]. Мутобиқи моддаи 2-уми Асосҳо тартиби пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ мутобиқи муқарраротҳои Асосҳои мазкур ва қонунҳои муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ, ки мутобиқи ин Асосҳо қабул карда мешаванд, муайян карда мешавад. Аз моҳияти меъёри мазкур бар меояд, ки Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ ҳуқуқ доранд кодексҳои муурофиявии ҷиноятии худро қабул намоянд.

Тартиби оғоз намудани таъкиботи ҷиноятӣ, аз он ҷумла парвандаи ҷиноятӣ

(м. 4-5); асосҳои рад намудан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ (м. 6); тафтишоти пешакӣ ва назорати прокурорӣ аз болои он (м. 7-8); тадбиқ намудани чораи пешгирӣ дар намуди маҳруми аз озодӣ (ба ҳабс гирифтаан – А.П.) (м. 9-11); дастгир намудани шахс (м. 12); тобеиятӣ судӣ (м. 13); баррасии парванда дар суд (м. 14-15); ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи муурофияи ҷиноятӣ (м. 16); рад намудани судя, прокурор, муфаттиш ва шахси таҳқиқ (м. 17); айбдоршаванда ва айбдоркунӣ (м. 18); иштироки судшаванда дар суд (м. 18); манъ будани далелҳои сохта (формалӣ), инчунин савганд ва қасам (м. 20); таъмини ҳуқуқҳои иштирокчиён дар суд (м. 21); тағйири айбдоркуни дар суд (м. 22); ҳукм (м. 23-24); санҷиши ҳукм (м. 25); ба тариқи кассатсионӣ ва назоратӣ баррасии парванда (м. 26-29); тафтиши парванда аз рӯи ҳолатҳои нав ошкоршуда (м. 30); иҷрои ҳукм (м. 31-32) масъалаҳои мебошанд, ки дар Асосҳои муурофияи судии ҷиноятӣ ИҶШС ва Ҷумҳурии Шӯравӣ танзими худро ёфтаанд.

Мутобиқи он суд далелҳои дар пешбурд бударо дар асоси эътиқоди ботинӣ, ки ба баррасии ҳамаи ҳолатҳои кор асос меёбад баҳо медиҳад. Дар маҷмӯъ дар ин Асосҳо ғояҳои нав-шӯравӣ таҷассуми худро ёфта, баъзе аз арзишҳои, ки ҳамрадифи исботи гуноҳ дар миёни тоҷикон буданд бекор карда шудаанд, масалан, қасам ёд намудан басифатӣ далел ё ин ки омили мустаҳкамкуандаи далел манъ карда шуд. Дар асосҳо масъалаи далел ва исбот ба таври мушаххас дарҷ нагардида буданд.

Баъд аз ба сифати Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон эътироф гардида, санадҳои қонунгузори ҶШС Ўзбекистон дар сарзамини Тоҷикистон амал менамуд. Масоили муурофияи ҷиноятиро Кодекси муурофияи ҷиноятӣ ҶШС Ўзбекистон аз 1-уми июли соли 1926 ба танзим медиҳад. Боби 3-юми кодекси мазкур “ҷамъоварии далелҳо” ном дошта, он мафҳуми далел, намудҳои далел ва ғ.-ро танзим менамуд. Гарчанде,

ки боби мазкур “ҷамъоварии далелҳо” ном дошт, гузаронидани амалҳои тафтишӣ, аз он ҷумла пурсиши шохид, азназаргузаронӣ, кофтуков, ёфта гирифтаан ва ғ.-ро ҷиҳати ҷамъоварии далелҳо низ танзим менамуд [96].

Кодекси нави муурофияи ҷиноятӣ ҶШС Ўзбекистон 29-уми июни соли 1929 қабул гардид ва аз 1-уми августи соли 1929 мавриди амал қарор ёфта, то қабули Кодекси муурофияи ҷиноятӣ ҶШС Тоҷикистон дар сарзамини Тоҷикистон амал намуд.

Боби 3-юми Кодекси нави муурофияи ҷиноятӣ ҶШС Ўзбекистон 29-уми июни соли 1929 “ҷамъоварии далелҳо” (м. 22-39) ном дошта, масъалаҳои марбут ба далелҳо дар муурофиви ҷиноятӣ фаро мегирифт. Дар он мафҳуми далел, сарчашмаҳои далел ва далелнокии маълумотҳо, қабулият ва дахлияти далелҳо, анҷомдиҳии амалҳои тафтишӣ оид ба ҷамъоваридани далелҳо ва ғ. пешбинӣ мегардид [97; 98].

Аввалин Кодекси муурофияи ҷиноятӣ ҶШС Тоҷикистон 15-уми августи соли 1935 қабул гардида, 25-уми августи соли 1935 мавриди амал қарор гирифт. Кодекси мазкур аз 15 боб ва 154 модда иборат буд [95]. Боби 3-юми он номи “дар бораи далелҳо”-ро дошт. Дар он мафҳуми далелҳои судӣ (м. 25), намудҳои далелҳо (м. 26), ҳозиргарди барои додани нишондод (м. 27), нишондоди шохид (м. 28), иштироки тарҷумон ҳангоми пурсиш (м. 29), экспертиза (м. 27), хароҷотҳои шохид ва эксперт (м. 31), кофтуков ва ёфта гирифтаан (м. 32), гирифтани муросилоти почта – телеграф ва мондани ҳабс ба маблағҳо (м. 33), кофтуков ва шаҳодаткунонии шахс (м. 34) пешбинӣ гардида буданд.

Дар маҷмӯъ Кодекси муурофияи ҷиноятӣ ҶШС Тоҷикистон нисбатан тартиби содаи пешбурди парвандаҳои ҷиноятиро муқаррар менамояд, бобҳои номгузори шуда, моддаҳои номгузорӣ нагардидаанд. Принсипҳои муурофияи ҷиноятӣ ба тариқи алоҳида муқаррар нагардида, аз мазмуни боби якум бар меоянд. Нишондоди шохид ва баёноти айбдоршаванда ба сифати далел

баромад менамоянд. Дар Кодекси мазкур пешбурди махсус дар судҳои халқӣ бо суръатнокӣ ва соддагӣ бо ҷолиби диққат мебошад.

Дар давраи амали кодекси мазкур таъкиботи Сталинӣ ба вучуд омада, Ҷанги дуҷуми ҷаҳон оғоз ва анҷомид. Яке аз намоёндагони барҷастаи ин замон А.Я. Вишинский буд. Ӯ дар китоби худ “Теория судебных доказательств” қайд менамояд, ки қарори суд ин ҳақиқат аст, вай бояд иҷро гардад, ки ин андешаи худро бо зарбулмасали римии “*res iudicata pro veritate habetur*” асоснок менамуд. Тибқи андешаи ӯ “худикрорӣ шоҳи далелхост”. Барои ин китоб, ки соли 1946 нашри дуюм мегардад, ӯ тибқи қарори Шӯрои вазирони ИҶШС 6-уми июни соли 1947 ҷоизаи Сталин дараҷаи якумро мегирад, ки ин маълумот дар нашри 3-юми китоби зикргардида оид ба ҷоиза дар ҷардидааст [23, с. 2-3]. Андешаҳои А.Я. Вишинский хоси замони худ буда, то имрӯз низ ҷонибдорони худро дар баъзе давлатҳо аз қабилҳои Хитой дорад. Аммо дар манотиқи Шӯравӣ, пасошӯравӣ зери танқиди шадид қарор гирифтааст.

Полянский Н.Н. далелхоро дар давлатҳои хориҷӣ, аз он ҷумла дар давлатҳои капиталистӣ он вақта тадқиқ намуда буд [73]. Ҳамзамони ӯ мурофиачии барҷастаи замони Шӯравӣ, асосгузори концепсияи ҳақиқати моддӣ (объективӣ) Строгович М.С. соли 1955 монографияи худро бо номи “Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе” [82] нашр менамояд. Солҳои 1968, 1970 Курси мурофиачии ҷиноятии шӯравиро дар ду қисм нашр менамояд [81]. Соли 1991 Осори мунтахаби ӯ оид ба далелҳо аз ҷоп мебарояд [79]. Саҳми М.С. Строгович дар таҳияи Асосҳои мурофиачии судии ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳурии Шӯравӣ соли 1958 ва баъзе аз Кодекси мурофиачии ҷиноятии давлатҳои ИҶШС назаррас мебошад.

Бо пешравии муносибатҳо дар даврони шӯравӣ зарурати таҷдиди қонунгузори мурофиачии ҷиноятӣ гардид, аз қабули Асосҳои мурофиачии судии ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳурии

Шӯравӣ қариб 35 сол шуда буд. Аз ин рӯ, ҳамчун санаде, ки сиёсати давлатиро дар соҳаи мурофиачии ҷиноятӣ муқаррар менамуд, Асосҳои мурофиачии судии ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳурии Шӯравӣ аз 25-уми декабри соли 1958 қабул гардид, ки аз 7 ҷаҳз ва 57 модда иборат мебошад.

Асосҳои мурофиачии судии ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳурии Шӯравӣ соли 1958 як қатор муқарраротҳои пешрафтаре муқаррар намуд ва аввалин бор масъалаи ба таври алоҳидагӣ танзими ишботкуниро аз далелҳо пешбинӣ кард. Масалан, ҳаматарафа, пурра ва объективона тафтиши ҳолатҳои парванда (м. 14), ҳолатҳои, ки оид ба парвандаи ҷиноятӣ бояд ишбот карда шаванд (м. 15), далелҳо (м. 16), баҳодиҳии далелҳо (м. 16) ва ғ.

Бори аввал дар таърихи қонунгузори мурофиачии ҷиноятии ИҶШС Асосҳои мурофиачии судии ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳурии Шӯравӣ соли 1958 вазифаҳои мурофиачии ҷиноятиро сари вақт ва пурра ошкор намудани ҷиноят, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсони ҷиноят содир намуда, таъмини тартиби дурусти тадқиқи қонун баҳри ҳар шахси ҷиноят содир намуда, ҷазои сазовор гирифтани ва ҳеч як бегуноҳ набояд ба ҷавобгарӣ кашидани шаванд, муқаррар намуд. Асосҳои мазкур ҷалби ҷомеа, таърифи мафҳумҳо ва падидаҳо дар мурофиачии ҷиноятӣ ба таври мушахас, қафолати муқаррар намудани ҳақиқат баҳри дуруст ҳал намудани парванда ва ғ.-ро муқаррар намуд, ки баҳри қабул гардидани Кодекси нави мурофиачии ҷиноятии Ҷумҳурии Шӯравӣ [72, с. 127-128] шароити мусоидеро фароҳам овард.

Дар солҳои 1959-1961 ҳамаи Ҷумҳурии шӯравӣ-сотсиалистӣ Кодекси нави мурофиачии ҷиноятиашонро қабул намуданд, аз он ҷумла Тоҷикистон Кодекси нави мурофиачии ҷиноятиро аз 17-уми августи соли 1961 қабул намуд ва 1-уми ноябри соли 1961 мавриди амал қарор гирифт, ки таҷасумгари заминаҳои бунёдии Асосҳои мурофиачии судии ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳурии Шӯравӣ соли

1958 ба ҳисоб меравад. Ба Кодекси муурофияи ҷиноятӣ аз 17-уми августи соли 1961 даҳо маротиба тағйирот ва иловаҳо ворид карда шудаанд. Кодекси мазкур аз 10 фасл, 35 боб ва 431 модда иборат буда, то 1-уми апрели 2010 амал намуда, таърихи қариб ним асраи фаъолиятро дорад [59].

Боби 6-уми КМҶ 1961 “Далелҳо” ном дошт. Дар он ҳолатҳое, ки оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ бояд исбот карда шавад (м. 60), ҳолатҳое, ки доир ба қорҳои ноболиғон муайян карда шуданашон зарур аст (м. 61), далелҳо (м. 62), чамъ кардани далелҳо (м. 63), баҳодиҳи ба далелҳо (м. 64), шохид-даъват, вазифа, баёнот (м. 65-67), баёноти ҷабрдида, шахси гумонбаршуда ва айбдоршаванда (м. 68-69), оид ба экспертиза (м. 70-76), оид ба делелҳои шайъӣ (м. 77-80) ва протоколҳои амалҳои тафтишӣ ва судӣ (м. 81) пешбинӣ карда мешуд.

Ислоҳоти солҳои 1959-1961 дар пешрафти илми муурофияи ҷиноятӣ вобаста ба далелҳо ва исботкунӣ нақши беназирро дорад. Ба сифати намоёндагони барҷастаи ин самт Лупинская П.А. [51, с. 121-124], Трусев А.И. [86], Рахунов Р.Д. [51], Арсеньев В.Д. [15], Белкин Р.С. [19], Курылев С.В. [44], Фаткуллин Ф.Н. [105], Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. [31], ва дигарон эътироф гардианд. Инчунин монографияи “Теория доказательств в советском уголовном процессе” зери таҳрири Н.В. Жогин [84] аз чоп баромад, ки андешаҳои машҳуртарин олимони дар ин масъала, аз қабиле Белкин Р.С., Дорохов В.Я. ва дигаро мутахҳид менамуд. Китоби мазкур соли 1973 нашри дуюм гардид [85].

Олимони ватанӣ дар ташаккули муурофияи ҷиноятӣ Тоҷикистон, аз он ҷумла илми исбот ва далелҳо саҳми беназири худро дар даврони шӯравӣ, аз он ҷумла Рачабов С. [75], Абдуллоев Н.А. [3], Юсупова С.О. [114], Ямоқова З.Д. [115] ва дигарон гузоштаанд [11]. Саҳми олими намоёни даврони шӯравӣ Добровольская Т.Н. [34]-ро дар тайёр намудани мутахассисони ватанӣ Рачабов

С., Абдуллоев Н. ва Юсупова С.О. дар алоҳидагӣ қайд намудан ба маврид аст.

Солҳои 1979 ва 1985 аз ҷониби Абдуллоев Н.А. китоби “Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ советӣ” дар ду қисм бо забони тоҷикӣ ба нашр расид, ки яке аз аввалин мавод дар соҳаи муурофияи ҷиноятӣ бо забони тоҷикӣ аст [1]. Дар китоби Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ советӣ қисми якум боби алоҳида ба далелҳо ва мавзӯи алоҳида ба масъалаҳои умумии таълимот дар бораи далелҳо бахшида шудааст. Дар боби зикргардида дар ҳаҷми зиёда аз 40 саҳифа масъалаҳои далел ва исботкунӣ тадқиқ карда шудаанд.

Бо барҳам хурдани давлати шӯравӣ зарурати қабули кодексҳои муурофияи ҷиноятӣ ба вучуд омад. Аммо ин кори саҳл набуд. Аввалин шуда дар давлатҳои пасошӯравӣ Ўзбекистон КМҶ-ро қабул намуд [93], ки рӯҳи конунгузории шӯравӣ дар он эҳсос мешуд. Россия соли 2001 [94], Тоҷикистон соли 2009 [92] ва охири давлати пасошӯравӣ Украина соли 2012 КМҶ-ро [99, с. 5340-5341], қабул намуданд. Дар кодексҳои муурофиявии ҷиноятӣ давлатҳои пасошӯравӣ далелҳо ва исбот дар алоҳидагӣ бо назардошти хусусиятҳои миллӣ кодификатсия карда шудаанд, ки назари онҳоро дар ягон давлати ҷаҳон мушоҳида намудан мумкин нест. Нақши Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ моделии давлатҳои аъзои ИДМ аз 17 феввали соли 1996 дар ин ҷараён назаррас мебошад. Зеро фасли 4-уми он далелҳо ном дошта, фарогири боби 18 оид ба мафҳум, таъинот ва истифодаи далел ва боби 19 оид ба намудҳои далел мебошад [58].

Айни ҳол ҷараёни дуюмин кодексҳои муурофиявиرو қабул намудан дар давлатҳои пасошӯравӣ идома дорад [91]. Муурофияи ҷиноятӣ давлатҳои пасошӯравиро пеш аз ҳама исбот ва далел умумӣ мегардонад. Зеро дар ягон давлати дигар чунин шакли кодификатсияи исбот ва далел вучуд надорад. Аз он ҷумла, дар Фаронса [102] ва Олмон [100]. Масалан, С. Гёкхам муҳаққиқи турк қайд менамояд, ки “Қонуни муурофияи ҷиноятӣ Туркия бар

ивази оне, ки далелҳоро дар як фасл танзим намояд, дар моддаҳои алоҳида ба шаклҳои гуногун онҳоро пешбинӣ менамояд” [32]. Мубрамияти далелҳо дар ҳамаи давлатҳои ҷаҳон эҳсос мегардад, аз ин рӯ дар давлатҳое, ки дар онҳо кодификатсияи қонунгузори мурофияи ҷиноятӣ ҷой надоранд, дар онҳо низ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба далелҳо қабул карда мешаванд. Масалан, соли 1975 дар ИМА Қоидаҳои федералӣ дар бораи далелҳо (Federal Rules of Evidence) ва соли 1984 [106]. дар Англия Қонун дар бораи полтисия ва далелҳои ҷиноятӣ (Police and criminal evidence) қабул гардаанд, ки ҳоло амал менамояд. Умуман дар давлатҳои низомии англо-африқой ҳуқуқи далелҳо (law evidence) нисбатан соҳаи мустақил ба ҳисоб рафта, ба мурофияи ҷиноятӣ мувофиқ гардонида шудааст. Дар давлатҳои низомии ҳуқуқи исломӣ, ки маъмулан қонунгузори мурофияи ҷиноятиашон кодификатсия карда шудааст, масъалаи далелҳо ва исбот дар ҚМҶ танзим карда шудаанд. Дар Афғонистон ва Эрон далелҳо ва исбот дар боб 9 фасли алоҳида пешбинӣ нагардида, дар моддаҳои гуногун танзим ёфтаанд [22]. Дар Арабистони Саудӣ дар алоҳидагӣ дар қисми сеюми Қонуни мурофияи ҷиноятии Арабистони Саудӣ аз 16 октябри соли 2001 “тартиби исбот”, яъне исботкунӣ пешбинӣ карда шуда, фарогири моддаҳои 24-32 мебошад [89].

То қабули Асосҳои қонунгузори мурофияи ҷиноятии ИҶШС соли 1958 ва Кодекси мурофияи ҷиноятии солҳои 1958-1961, яъне солҳои 60-ум - 70-уми асри 20 дар Иттиҳоди шӯравӣ низ мафҳуми далел ба мазмуни васеъ истифода гардида, чамъ овардан ва баҳо додани далелҳо низ ҷузъи таркибии он доништа мешуд. Таълимот дар бораи далелҳо дар шакли далелҳои судӣ, далелҳои ҷиноятӣ, назарияи далелҳо ва амсоли инҳо истифода мегардиданд. Имрӯз мафҳуми исбот дар баъзан ҳолатҳо васеъ истифода мегардад, ки далелҳоро низ фаро мегирад, масалан назарияи исбот дар мурофияи ҷиноятӣ [18]. Аммо то ба имрӯз на ҳама вақт

истифодаи мафҳуми назарияи далелҳо ё исбот дар тадқиқот маъноӣ оро дорад, ки назарияи наво оид ба ин масъалаҳо дар тадқиқот ҷой дорад, то ба ҳаде, назарияҳои асосии далелҳо пешниҳод карда намешавад [33, с. 18-20].

Дар ташаккули таълимот оид ба далелҳо ва исботкунӣ нақши назаррасро дар манотиқи пасошӯравӣ олимони рус Головки Л.В. [27, с. 229-362; 30, с. 65-87; 28; 26, с. 104-107; 29, с. 49-53], Шейфер С.А. [110; 111; 113, с. 46-48; 112], Кутсова Э.Ф. [46, с. 290-308; 45, с. 32-48], Ульянов Л.Т. [101], Михайловская И.Б. [57], Соловьев А.Б. [77], Орлов Ю.К. [67; 68, с. 192-198], Костенко В.Т. [43], Кокорев Л.Д., Кузнецов Н.П. [42], Лазарева В.А. [49; 50, с. 171-176]. Очередин В.Т. [70; 71] ва дигарон доранд.

Кодекси мурофияи ҷиноятии ҚТ [41] дар фарқият аз дигар кодексҳои мурофияи Тоҷикистон ҚМҶ 1935, ҚМҶ 1961 дар фасли III -далелҳо ва исботро пешбинӣ менамояд. Бори аввал масъалаи исбот (боби 10) аз далелҳо (боби 9) дар алоҳидагӣ танзим гардидаанд. Дар боби далелҳо масъалаи мафҳуми далел (м. 72), нишондоди шохид, ҷабрдида, гумонбаршуда, айбдоршаванда (м. 73-76), хулоса ва нишондоди коршинос (м.77) , оид ба далелҳои шайъӣ (м. 78-80), протоколи амали тафтишӣ ва маҷлиси суд. (м.81), ҳуҷҷатҳои дигар (м. 82), ба парванда ҳамроҳ кардан, нигоҳ доштан ва пасгардонидани ҳуҷҷат (м.83), истифодаи натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ (м. 84) ва дар боби исбот масъалаи ҳолатҳое, ки оид ба парвандаи ҷиноятӣ бояд исбот карда шаванд (м. 85), чамъ овардани далел (м. 86), тафтиши далелҳо (м. 87), баҳодихии далелҳо (м.88), далелҳои ғайри қобили қабул (м. 88.1), преюдитсия (м. 89) ва ҳолатҳое, ки доир ба парвандаи ҷиноятӣ нисбат ба ноболиғон бояд муқаррар карда шаванд (м. 90). Ҳамин тариқ, масъалаҳои нисбатан наво оид ба далел ва исбот ба вучуд омада, проблемаҳои наво ба вуқӯ пайвастанд, ки омӯзишро тақозо доранд.

Мавзӯҳои мубрами мурофияи

чиноятиро як қатор омӯзгорони кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратурии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ Искандаров З.Х. [38; 37], Исоев М.Ш. [40], Гафуров Х.М. [24, с. 97-101], Фозилов Н.Н. [116, с. 109-119], Афзалов А.Х. [10, с. 45-52], ва инчунин Нозиров Н.Х. [66], Муҳиддинов А. [60], Баҳромов И.А. [17], Алиева П.Х. [13], ва дигарон таҳқиқ намудаанд, ки бе таҳқиқи далел ва исбот тадқиқотҳо анҷом наёфтаанд ва ин тадқиқотҳо метавонанд ба таври комил нақши далел ва исботро дар муурофияи чиноятӣ ошкор намоянд.

Мавзӯҳои алоҳидаи исбот ва далелро Маҳмудов И.Т. [56, с. 61-65], Арипов А. [14], Юлдошев Р. [12, с. 156-163], ва д. тадқиқ намудаанд, ки арзиши беандозаро дар таълимот оид ба далел ва исбот дар муурофияи чиноятӣ доранд. Инчунин як қатор муҳаққиқони ватанӣ дар мавзӯҳои ҷудоғонаи далел ва исбот рисолаҳои илмӣ омода намуда истодаанд. Чунончи, Хоҷаева Н.Б. дар мавзӯи “Далелҳои шайъӣ” [109, с. 63-68; 108, с. 154-161; 107, с. 210-220], Исоев К.М. дар мавзӯи “Исботкунӣ дар муурофияи чиноятӣ” [39, с. 120-125], Зарипов А. дар мавзӯи “Қабулияти далелҳо дар муурофияи чиноятӣ” [36, с. 634-639], Ғулом Б.З. дар мавзӯи “Ҷаъолияти исботномаи суди марҳилаи якум” ва ғ.

Боиси тазаккур аст, ки Конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои конституционии инсон ва

шаҳрванд дар ҷараёни ҷамъоварӣ ва баҳодиҳии далелҳо” 16-уми майи соли 2014 дар ш. Душанбе баргузор гардид, ки проблемаи далел ва исбот дар муурофияи чиноятӣ ватанӣ аз ҷониби иштирокчиён мавриди таҳлил қарор гирифта, натиҷаҳои он дар Маҷаллаи илмию амалӣ ва назариявии Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Қонуният дар нашри маҳсус 2014, №5 ба таъъ расиданд [48]. Ва натиҷаҳои кори ин конференсия метавонад дар ташаккул ва рушди далел ва исбот дар муурофияи чиноятӣ ватанӣ нақши босазо гузорад.

Масъалаи далел ва исбот новобаста аз таърихи зиёд доштан ва таълимоти алоҳида оид ба онҳо мавҷуд будан, яке аз мавзӯҳои баҳсноктарини муурофияи чиноятӣ ба ҳисоб меравад [6]. Ба андешаи банда масъалаи мафҳуми далел, намудҳои нави далел, исботномаӣ, мақсади исбот-ҳақиқат, преюдиция ва эҳтимолият, истифодаи натиҷаҳои ҷаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ҷараёни исботномаӣ, субъектони исботномаӣ ва ғ. аз қабилӣ ин гуна мавзӯҳои ҳаст. Дар ҷараёни ҷаъолиши давелҳо низ хусусияти байналмилалӣ мегиранд. Аз он ҷумла, далелҳо ва исбот дар муурофияи Судии байналмилалӣ чиноятӣ. Ҷамъ намудани далелҳо дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ ва эътибори далелнокии онҳо дар Тоҷикистон ва амсоли онҳо. Тавассути таълимот оид ба далел ва исбот дар муурофияи чиноятӣ метавон роҳи самараноки ҳалӣ ин масъалаҳоро бо назардошти ҷанбаҳои миллӣ амалӣ намуд.

Адабиёт:

1. Абдуллоев Н. Ҳуқуқи муурофияи чиноятӣ советӣ. Қ. 2. – Душанбе, 1985.
2. Абдуллоев Н. Ҳуқуқи муурофияи чиноятӣ советӣ. Қ. 1. – Душанбе, 1979. – С. 98-139;
3. Абдуллоев Н.А. Принцип национального языка производства по делу в советском уголовном процессе. Диссертация на соискание ученого кан юр.наук. – Душанбе, 1970.
4. Абдуллоев П.С. Значение результатов оперативно-розыскной деятельности в процессе доказывания по уголовному делу // Вестник Таджикского национального университета. 2013. № 3-4. – С. 110-119.
5. Абдуллоев П.С. Истина как цель доказывания в уголовном процессе // Вестник Таджикского национального университета. 2012. № 3-3. – С. 103-111.

6. Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). – М., 2016. – 224 с.
7. Абдуллоев П.С. Новеллы УПК Республика Таджикистан на понятие «доказательство // Законодательство. – Душанбе, 2012, № 3 (7). – С. 21-28.
8. Абдуллоев П.С. Понятие доказательства в уголовно-процессуальном праве России (актуальные вопросы) // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. 2012. № 2. – С. 99-109.
9. Абдуллоев П.С. Юридическая сила доказательств в сфере уголовного процесса, полученных на территории иностранного государства // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. 2012. № 5. – С. 95-106.
10. Авзалов А.Х. Языковые проблемы Уголовно процессуального кодекса Республики Таджикистан Правовая жизнь. 2014. № 3 (7). – С. 45-52.
11. Франк Л.В. Задержание и арест подозреваемого в советском уголовном процессе. – Душанбе, 1963.
12. Александрова Л.А. Юлдошев Р.Р. Институт преюдиции в уголовном судопроизводстве Российской Федерации и Республики Таджикистан // Юридическая наука и правоохранительная практика. 2016. № 1 (35). – С. 156-163.
13. Алиева П.Х. Потерпевший в уголовном процессе Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.09. – М., 2015. – 177 с.
14. Арипов А.Л. Деятельность следователя по собиранию и проверке доказательств на предварительном следствии: по законодательству Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.09. – М., 2011. – 228 с.
15. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. – М.: Юрид. лит., 1964. – 179 с.
16. Арсеньев В.Д. Основы теории доказательств в советском уголовном процессе: Учеб. пособие. – Иркутск, 1970. – 156 с.
17. Бахромов И. А. Обвиняемый и обеспечение его права на защиту в уголовном процессе Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.09. – М., 2014. – 151 с.
18. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. – М.: Норма. 2007. – 528 с.
19. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. – М.: Наука, 1966. – 295 с.
20. Бентам И.. О судебных доказательствах. Переведен с французского И. Гороновичем. – Киев, 1876.
21. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. – Спб, 1910.
22. Временный уголовно-процессуальный кодекс Афганистана 2004 г.: URL: <http://constitutions.ru>
23. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств. Издание третье дополненное. – М., 1950. – С. 2-3.
24. Гафуров Х.М. Вопросы судебной защиты в контексте реализации судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан Вестник Таджикского национального университета. 2015. Т. 2. № 3-11. – С. 64-67.
25. Гафуров Х.М. К вопросу о понятии судебной защиты Вестник Таджикского национального университета. 2015. Т. 2. № 3-11. – С. 97-101.
26. Головкин Л.В. Доказательственное значение в Российской Федерации материалов, раскрытых по решению иностранного суда // Уголовное право. 2010. – № 1. – С. 104-107.
27. Головкин Л.В. Материалы к построению сравнительного уголовно-процессуального права: источники, доказательства, предварительное производство // Тр. юрид. ф-та. Кн. 11. – М.: Правоведение, 2009. – С. 229-362.

28. Головки Л.В. Новые виды информации, раскрытой по решению иностранного суда: доказательственное значение // Использование новых видов криминалистические значимой информации в правоприменительной деятельности: Материалы круглого стола. – М., 2012 (электронный ресурс).
29. Головки Л.В. От проверки доказательств – к исследованию доказательств: постановка вопроса // Фундаментальные и прикладные проблемы управления расследованием преступлений: Сб. науч. тр.: В 2 ч. – М., 2005. Ч. 1. – С. 49-53.
30. Головки Л.В. Теоретические основы модернизации учения о материальной истине в уголовном процессе // Библиотека криминалиста. – 2012. – № 4 (5). – С. 65-87;
31. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1978. – 303 с.
32. Григорьев В.Н. Сумин А.А. Введенные в уголовном процессе Турции. – М., 2018. – С.47
33. Диваев А.Б. Основы теории доказательств в уголовном процессе: учеб. пособие. – М., 2018. – С. 18-20.
34. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовно процессуального процесса (вопросы теории и практики). Госюриздат. – М., 1971.
35. Добровольская Т.Н. Теоретическая вопросы систематизации советского законодательства. Госюриздат. – М., 1962.
36. Зарипов А.Х. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве Республики Таджикистан // Научные труды РАЮН. 2018. № 18. – С. 634 – 639.
37. Искандаров З.Х. Правовые основы защиты прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан. Автореф. дисс... докт. юрид. наук. – Ташкент, 2010.
38. Искандаров, З. Х. Конституционно-правовые основы защиты прав человека и гражданина в уголовном процессе Республики Таджикистана. – Душанбе: Эчод, 2008. – 181с.
39. Исоев К.М. Некоторые вопросы субъектов доказывания в уголовном процессе // Правовая жизнь. 2016. № 3 (15). – С. 120-125.
40. Исоев М.Ш. Теоретические и правовые основы уважения личности в стадии предварительного расследования. – Душанбе, 2005. – 95 с.
41. Кодекси муруфиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 03.12.2009 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №12, мод. 815; мод. 816.
42. Кокорев Л.Д., Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. – 272 с.
43. Костенко В.Т. Понятие и признаки уголовно-процессуальных доказательств. – М.: Юрист, 2006. – 270 с.
44. Курылев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск: Изд-во БГУ, 1969.
45. Куцова Э.Ф. Доказательства – элемент фактической основы уголовно-процессуальных решений // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2011. – № 3. – С. 32-48.
46. Куцова Э.Ф. Истина и состязательность в уголовном процессе Российской Федерации // Ученые-юристы МГУ о современном праве / Под ред. М.К. Треушникова. – М.: Городец, 2005. – С. 290-308.
47. Қобили зикр аст, ки Н.В. Жогин солҳои 1948-1958 Прокурори РСС Тоҷикистон буд. Ва соли 1959 дар мавзӯи «Уголовно-правовая борьба с преступлениями, составляющими пережитки родового и феодально-байского быта (по материалам Таджикской ССР)» рисолаи номзадӣро химоя намуд.
48. Қонуният. Маҷаллаи илмию амалӣ ва назариявии Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри махсус. 2014. №5. – 126с.
49. Лазарева В.А. Доказывание в уголовном процессе: Учеб.-практ. пособие. – М.: Юрайт : Высш. образование, 2010. – 343 с.
50. Лазарева В.А. Объективна ли «объективная истина»? // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С. 171-176.

51. Лупинская П.А. О проблемах теории судебных доказательств // Сов. гос. право. – 1960. – № 10. – С. 121-124.
52. Маргинани, Бурхануддин. Хидоя. Комментарии мусульманского права. В. 2ч. Ч. 2. Т. 3-4 / Пер. с англ.; под ред. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. А.Х. Саидов. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 656 с.
53. Маргинани, Бурхануддин. Хидоя. Комментарии мусульманского права: В 2 ч. Ч. 1. Т. 1-2 / Пер. с англ.; под ред. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. А.Х. Саидов. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 808 с.
54. Махмудов И. Т. Истифодаи натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар фаъолияти исботкунӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ // Қонуният. Нашри махсус. №5 2014. – С. 35-41.
55. Махмудов И.Т. Нақши прокурор дар исботкунӣ // Нақши Конститутсия дар инкишофи соҳаҳои ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ. 2012. – С. 42-51.;
56. Махмудов И.Т. Проблемы правового регулирования использование результатов оперативно-розыскной деятельности по уголовным делам // Вестник Таджикского национального университета. 2015. № 3-6. – С. 61-65.
57. Михайловская И.Б. Настольная книга судьи по доказыванию в уголовном процессе. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 192 с.
58. Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств. Принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств от 17 февраля 1996 г. Санкт-Петербург // <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/ipa.pdf>
59. Муф ниг.: Ведомостҳои Совети Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1961, №24, мод.126; с. 1962, №1, мод.7; с. 1964, №1, мод. 9; с.1967, №1, мод.8,9; с.1968, №24, мод.204; с. 1970, №12, мод.67 (сархатҳои 1 ва 3); с.1973, №1, мод.9 (сархати 3), №12, мод.114; с.1975, №13, мод.14; с.1977, №11, мод.90; с. 1978, №14, мод. 142; с.1981, №24, мод. 225; с.1984, №2, мод. 15 (сархатҳои 3 ва 5), №4, мод.36 (сархати 3), №23, мод.222; с.1985, №7, мод.9 (сархати 1), №23, мод.233; с.1987, №5, мод.74, №24, мод.333; с.1988, №5, мод.55, №21, мод.167, №24, мод.225; с.1990, №7, мод.56, №16, мод.268, №24, мод.410; с.1991, №14, мод.237; Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1992, №23, мод.333; с.1993, №9-10, мод.137, №19-20, мод.438, №21-22, мод.455; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1995, №23-24, мод.358; с.1996, №4, мод.62; с.1997, №9, мод.117; с.1998, №10, мод.72; с.1999, №12, мод.305; с.2000, №11, мод.523; с.2002, №4, к.1, мод.281; с.2004, №7, мод.461; с.2005, №7, мод.644; с.2007, №5, мод.359; с.2008, №3, мод.287, №6, мод.445; с.2009, №3, мод.79.
60. Мухиддинов, А. А. Процессуальное положение следователя в уголовном процессе (на материалах Республики Таджикистан): автореф. дис. . канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мухиддинов Алишер Абдувахидович. – Ташкент, 2009. – 20 с.
61. Случевский В.А. Учебник русского уголовного процесса. Ч.2: Судопроизводство. – М., 2008. – С. 103.
62. Холикзода А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). Душанбе: Маориф ва фарҳанг.2005. – С.94-105.
63. Насурдинов Э.С. Сафаров Д.С. История государства и права Таджикистана. Часть 1. (от древнейших времен до X в.). – Душанбе. 2013. – С. 158-223.
64. Доказательства в уголовном процессе // Хрестоматия по уголовному процессу России: Учеб. пособие / Сост. Э.Ф. Куцова. – М., 1999. –С. 187.
65. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. – Спб., 1910. – С. 169–190.
66. Нозиров Н.А. Охрана прав и свобод человека и гражданина в досудебном производстве по уголовному делу: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.09. – М., 2006. – 257 с.

67. Орлов Ю.К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе. – М.: Юрист, 2009. – 175 с..
68. Орлов Ю.К. Установление истины как цель доказывания в уголовном процессе // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С.192-198.
69. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик от 31.10.1924 г. // СЗ СССР. 1924. № 24. Ст. 206.
70. Очередин В.Т. Доказательства в уголовном процессе: сущность, источники, способы собирания. – М.: Юрлитинформ. 2008. – 216 с.;
71. Очередин В.Т. Следственные действия в уголовном процессе: Учеб. пособие. – Волгоград, 2008. – 188 с.
72. Петров А., Джалилов Д. О проекте Уголовно-процессуального кодекса Таджикской ССР / /газ. Комунист Таджикистана, 18 сентября 1958; Разыков Ш., Ушакова М.П. О Кодификации уголовно-процессуального законодательства Таджикской ССР//Вопросы кодификации законодательства Таджикской ССР/Труды юридического факультета Таджикского государственного университета. 1958. вып. 7, т.4. – С.127-128.
73. Полянский Н.Н. Доказательства в иностранном уголовном процессе. Вопросы и тенденции нового времени / – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. – 142 с.
74. Раджабов С.Р. Развитие уголовно-процессуального законодательства Таджикской ССР: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. – Душанбе, 1967. – 408 с.
75. Раджабов С. Развитие советского уголовно-процессуального законодательства в Таджикистане. – Душанбе, 1974. – 192 с.
76. Рахунов Р.Д. О понятии доказательства и главном факте доказывания // Сов. гос. право. – 1965. – № 12. – С. 96.
77. Соловьев А.Б. Проблемные вопросы доказывания, возникающие в процессе расследования преступлений при применении УПК РФ. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 288 с.
78. Спасович. В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. – Спб., 1861.
79. Строгович М.С. Избранные труды: Теория судебных доказательств: В 3 т. Т. 3 / Отв. ред. А.М. Ларин. – М.: Наука, 1991. – 300 с.
80. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесс. – М.: Наука, 1968. – 470 с..
81. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т 2: Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. – М.: Наука, 1970. – 616 с.
82. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / Отв. ред. Б.С. Никифоров. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 384 с.
83. Тахиров Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане. – Душанбе, 1987. – С. 21-35.
84. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 736 с.
85. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 736 с.
86. Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств. – М., 1960. – 176 с.
87. Уголовно-процессуальное право Саудовской Аравии от 16 октября 2001 г. // Умм аль-Кура. № 3867 (17 шабан 1422 – 3 ноября 2001).
88. Уголовно-процессуальное право Саудовской Аравии от 16 октября 2001 г. // Умм аль-Кура. № 3867 (17 шабан 1422 – 3 ноября 2001).
89. Уголовно-процессуальный закон Королевства Саудовская Аравия / Ассоциация Юридический центр ; науч. ред. Н. Г. Стойко; послесловие П. А. Гусеновой, Н. Г. Стойко ; пер. с англ. П. А. Гусеновой. – СПб. : Юридический центр, 2016. – 168 с.

90. Уголовно-процессуальный кодекс общественных и революционных судов Исламской Республики Иран / Ассоциация Юридический центр ; науч. ред. Н. Г. Стойко ; вступ. ст. и пер. с англ. П. А. Гусеновой. – СПб.: Юридический центр, 2016. – 152 с.
91. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года № 206 (с изм. и доп. по сост. на 15.02.2012 г.): [url:http://online.zakon.kz/document/?link_id=1000040791](http://online.zakon.kz/document/?link_id=1000040791); Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК.
92. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 2009 г. (в ред. Законов РТ от 27. 11. 2014 г. № 982, 983) // АМОПТ. – 2009. – № 12. – Ст. 816.
93. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. // URL:<http://www.base.spinform.ru /show.fwx? Regnom = 889> (дата обращения 14 сентября 2018 г.); Сборник уголовно-процессуальных кодексов стран центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан). – Алматы, 2010.
94. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. (принят ГД ФС РФ 22 ноября 2001 г.) № 174-ФЗ (в ред. Закона от 29 июня 2015 г.) // Российская газета. 2001. от 22 декабря.
95. Уголовно-процессуальный кодекс Таджикской ССР. Сталинабад. 1935. 31с.
96. Уголовно-процессуальный кодекс Узбекской Советской Социалистической Республики. – Самарканд, 1926. – 33с.
97. Уголовно-процессуальный кодекс Узбекской Советской Социалистической Республики. – Ташкент, 1929.
98. Уголовно-процессуальный кодекс Узбекской ССР. – Ташкент, 1932.
99. Уголовно-процессуальный кодекс Украины от 13 апреля 2012 г. № 4652 - VI // Голос Украины. 2012. 19 мая. № 90–91 (5340-5341).
100. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ (с изм. и доп. на 1 января 1993) / Пер. с нем. и предисл. Б.А. Филимонов. – М., 1994.
101. Ульянова Л.Т. Предмет доказывания и доказательства в уголовном процессе России: Учеб. пособие. – М.: Городец, 2008. – 176 с.
102. УПК Франции / Пер., предисл. и прим. Л.В. Головки. М., 1996.; УПК Франции // Официальный вестник. 2002. 27 февр.: URL: <http://www.legifrance.gouv.fr>
103. Устав уголовного судопроизводства 20 ноября 1864 г. // <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>
104. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Науч. ред. Я.С. Аврах. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1973. – 176 с;
105. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Науч. ред. Я.С. Аврах. – 2-е изд., доп. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. – 206 с.
106. Федеральные правила о доказательствах США по состоянию на 2012 г. (Federal Rules of Evidence 2012):URL: <http://federalevidence.com/>
107. Ходжаева Н.Б. Актуальные проблемы совершенствования тактических основ собирания вещественных доказательств в уголовном процессе // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2-5 (207). С. 210-220.
108. Ходжаева Н.Б. Понятие "вещественное доказательство" и его источники // Вестник Таджикского национального университета. 2013. № 3-5. – С. 154-161.
109. Ходжаева Н.Б. Проверка и оценка предметов и следов как вещественных доказательств по уголовно-процессуальному законодательству Республики Таджикистан // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. 2011. № 5 (25). – С. 63-68.
110. Шейфер С.А. Доказательства и доказывания по уголовным делам: проблема теории правового регулирования. – М.: Норма: Инфра-М, 2012. – 240 с;
111. Шейфер С.А. О законопроекте «О внесении изменений в УПК РФ в связи с введением института установления объективной истины по уголовному делу» // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С. 284;

112. Шейфер С.А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. П.А. Лупинская. – М.: РИО ВЮЗИ, 1972. – 130 с.

113. Шейфер С.А. Формирование доказательств по уголовному делу – реальность доказательственной деятельности или научная фантазия? // Рос. юстиция. – 2009. – № 4. – С. 46-48;

114. Юсупова С.О. Принцип независимости судей и подчинение их только закону в советском уголовном процессе (по материалам Таджикской ССР). – Душанбе, 1972

115. Ямакова З.Д. Судебная экспертиза рукописей (криминалистическое и уголовно-процессуальное исследование по материалам Таджикской ССР) Автореф. канд. дисс. – Душане, 1971.

116. Ямакова З.Д., Фозилов Н.Н. Правовое регулирование проведения экспертиз в уголовном и гражданском судопроизводствах // Правовая жизнь. 2016. № 4 (16). – С. 109-119.

117. Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Бахмандрӯд, 2016. – 164 с.

118. Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

ОБЪЕКТ САМОВОЛЬНОГО ОСТАВЛЕНИЯ ВОИНСКОЙ ЧАСТИ ИЛИ МЕСТА СЛУЖБЫ**Мирзоев Б.З.,**

соискатель кафедры уголовного права и противодействия коррупции юридического факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 988735225

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право**Научный руководитель:** Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье рассматривается, вопросы определения объекта такого преступления против военной службы как самовольного оставления воинской части или места службы. Автор, анализируя мнения различных ученых относительно объекта преступления приходит к выводу, что объектом самовольного оставления воинской части или места службы являются общественные отношения, возникающие по поводу установленного порядка пребывания военнослужащих в воинской части на месте службы. При самовольном оставлении воинской части или места службы общественная опасность заключается в том, что виновный, вопреки приказу или своих обязанностей, в соответствии с которыми он должен находиться, располагаться в определенном месте, оставляет это место (воинскую часть или место службы) либо не прибывает в воинской части или на месте службы.

Ключевые слова: объект преступления, преступления против военной службы, воинская часть, место службы, дезертирство, уголовная ответственность.

ОБЪЕКТИ ХУДСАРОНА ТАРК КАРДАНИИ ҚИСМИ ҲАРБӢ Ё МАҲАЛЛИ ХИЗМАТ**Мирзоев Б.З.,**унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 988735225**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроӣ
ҷазои ҷиноятӣ**Роҳбари илмӣ:** Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои муайян намудани объекти ҷинояти худсарона тарк кардани қисми ҳарбӣ ё маҳалли хизмат мавриди тадқиқот қарор дода шудааст. Муаллиф ақидаҳои гуногуни олимону оид ба объекти ҷиноят таҳлил намуда, ба ҳулоса меояд, ки объекти худсарона тарк кардани қисми ҳарбӣ ё маҳалли хизмат муносибатҳои ҷамъиятӣ эътироф мешаванд, ки вобаста ба тартиби муқарраршудаи ҳузур доштани хизматчиёни ҳарбӣ дар қисми ҳарбӣ ё маҳалли хизмат ба вучуд меоянд. Ҳангоми худсарона тарк кардани қисми ҳарбӣ ё маҳалли хизмат ба ҷамъият хавфнокӣ кирдор дар он ифода мегардад, ки шахси гунаҳгор бархилофи фармон ё уҳдадорӣҳои худ, ки вобаста ба онҳо бояд дар маҳалли муайян қарор дошта бошад, ин маҳалро (қисми ҳарбӣ ё маҳалли хизмат) тарк менамояд ё ба қисми ҳарбӣ ё маҳалли хизмат боз намегардад.

Калидвожаҳо: объект, чиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ, қисми ҳарбӣ, маҳалли хизмат, хизматчии ҳарбӣ, фирор, ҷавобгарии чиноятӣ.

OBJECT OF UNAUTHORIZED ABANDONMENT OF A MILITARY UNIT OR DUTY STATION

Mirzoev B.Z.,

applicant to the Department of Criminal Law and anti-corruption law faculty of the Tajik National University

Phone: (+992) 988735225

Scientific speciality: 12.00.08 – Criminal Law and criminology; criminally-executive law

Research supervisor: Sharipov.T.Sh., doctor of law, professor

Annotation: The article deals with the issues of determining the object of such a crime against military service as the unauthorized abandonment of a military unit or duty station. The author, analyzing the opinions of various scientists regarding the object of the crime, concludes that the object of the unauthorized abandonment of a military unit or duty station is public relations arising from the established procedure for the presence of servicemen in a military unit at the place of service. When unauthorized leaving a military unit or duty station, the public danger is that the perpetrator, contrary to the order or his duties, in accordance with which he should be located in a certain place, leaves this place (military unit or duty station) or does not arrive at military unit or at the place of service.

Keywords: object of crime, crimes against military service, military unit, duty station, desertion, criminal liability.

Статья 20 Конституции РТ предусматривает, что никто не считается виновным в совершении преступления до вступления приговора суда в законную силу. В развитие этого положения, ст. 11 УК РТ устанавливает, что основанием уголовной ответственности является совершение деяния, содержащего все признаки состава преступления, предусмотренного Уголовным кодексом РТ. Состав преступления состоит из взаимосвязанных между собой элементов: объекта, объективной стороны, субъекта, субъективной стороны. Отсутствие хотя бы одного из этих элементов приводит к нарушению системы и, соответственно, к отсутствию состава преступления в целом.

Структура состава преступления при квалификации требует первоочередного установления его объекта. Правильное решение вопроса об объекте преступления имеет важное теоретическое и практическое значение. Именно объект преступления позволяет

определить его социальную сущность, способствует правильной квалификации деяния, а также отделяет преступление от смежных общественно опасных посягательств и от других правонарушений и аморальных поступков. Преступлением может признаваться лишь то, что является общественно опасным, то есть то, что причиняет или может причинить существенный вред охраняемым уголовным законом объектам. Если деяние не влечет за собой наступление существенного вреда или не несет в себе такой угрозы, оно не может быть признано преступлением. Как отмечает Б.С. Никифоров, «если преступление есть правонарушение, посягающее на определенные объекты, не на любые, а только на некоторые интересы, охраняемые ввиду их значения уголовным законом, то отсюда следует, что правонарушения, причиняющие ущерб другим интересам, не являются преступлениями и поэтому не должны влечь уголовной репрессии. Если в

других случаях преступлением является (правонарушение, причиняющее объекту не любой, а определенный вред, не всякий ущерб, а только и именно тот, который законодатель стремится предотвратить угрозой наказания, то отсюда следует, что правонарушения, причиняющие объекту другой какой-либо вред, также не являются преступлениями» [4, с. 14].

Прежде чем приступить к характеристике объекта преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ, необходимо выяснить что же, собственно, является объектом преступления вообще.

В советской уголовно-правовой науке объектом преступления почти бесспорно признавались общественные отношения, на которые посягает преступление. Однако, в последние годы этот вопрос решается не так однозначно. Так, проф. А.В. Наумов считает, что необходимо вернуться к теории объекта преступления как правового блага, созданной еще в конце прошлого века [3, с. 92]. Коллектив авторов курса по уголовному праву под редакцией Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой считают, что объект преступления – это охраняемые уголовным законом социально значимые ценности, интересы, блага, на которые посягает лицо, совершающее преступление, и которым в результате совершенного преступления причиняется или может быть причинен существенный вред [2, с. 202]. Таджикские ученые, в основном придерживаются концепцию «объект преступления – общественные отношения». Так, А.И. Сафаров определяет объекта преступления как «совокупность общественных отношений, взятых под охрану уголовного закона, против которого направлены преступные посягательства» [7, с. 93]. Авторы курса лекцию по уголовному праву Таджикистан тоже считают, что «объект преступления – это общественные отношения, охраняемые уголовным законом, которым причиняется вред в результате совершения преступления» [11, с. 57].

Мы придерживаемся мнения, что объект преступления - это общественные отношения, охраняемые нормами уголовного права и которым в результате общественно опасного деяния причиняется или может быть причинен вред.

Так как любые ценности только тогда становятся социально значимыми, когда входят в структуру общественных отношений, а люди становятся их субъектами, когда возникают между людьми конкретные связи по поводу этих ценностей [1, с. 11]. Уголовно правовой охране подлежат не сами ценности, а ценности как элемент общественных отношений. Посягательство же на элемент является посягательством на общественные отношения в целом.

Родовой объект – это группа однотипных (однородных или близких по содержанию) общественных отношений, которые в силу этого охраняются единым комплексом взаимосвязанных уголовно-правовых норм [5, с. 111-112]. Однородность отношений определяется не случайно, а на основании различных критериев. Критерием определения однородности объектов военных преступлений является сходство участников общественных отношений, возникающих между государством и военнослужащими, а также сходство социальных интересов, которые возникают в связи с существованием этих отношений. Согласно ст. 366 УК РТ, «преступлений против военной службы признаются предусмотренные главой 33 УК РТ преступления против установленного порядка прохождения воинской службы, совершенные военнослужащими, проходящими военную службу по призыву либо в добровольном порядке в Вооруженных Силах Республики Таджикистан и других воинских формированиях Республики Таджикистан, гражданами, пребывающими в запасе, во время прохождения ими военных сборов, а также лицами, наделенными статусом военнослужащего в соответствии с действующим законом». То есть,

родовым объектом преступлений против военной службы являются общественные отношения, возникающие из установленного законодательством порядка прохождения военной службы.

Порядок прохождения военной службы – это совокупность общественных отношений, возникающих в процессе жизни и боевой деятельности войск, закрепленных в различных актах законодательства. В состав этого порядка входят: порядок подчиненности и воинской чести; порядок прохождения военной службы; порядок эксплуатации вооружения, военной техники и пользование военным имуществом; порядок несения специальных служб; порядок хранения военной тайны; порядок осуществления своих полномочий военными должностными лицами; порядок выполнения воинского долга в бою и в других особых условиях; порядок соблюдения обычаев и правил ведения войны. Порядок прохождения военной службы урегулирован Конституцией РТ, законами РТ, подзаконными нормативными актами, приказами и распоряжениями. В то же время, Раздел XIV УК РТ называется «Преступления против военной службы».

В названии раздела по каким-то причинам отсутствует указание на порядок прохождения военной службы как часть родового объекта военных преступлений. Очевидна несоответствие названия раздела XIV УК РТ и содержания ст. 366 УК РТ. Для устранения этого несоответствия предлагаем назвать Раздел XIV УК РТ следующим образом: «Преступления против установленного порядка прохождения военной службы».

К.И. Егоров и В. Сизранцев общественные отношения, возникающие по поводу установленного порядка несения и прохождения военной службы, делят на общие и специальные [8, с. 9]. Общие отношения – это те, субъектами которых являются все военнослужащие, независимо от категорий. Специальные же отношения возникают между отдельными категориями военнослужащих в особых сферах

служебной деятельности в связи с решением конкретных задач в определенных временных рамках (например, отношения, возникающие по поводу несения службы в карауле и др.).

Каким же именно общественным отношениям причиняется вред при совершении виновным самовольного оставления воинской части или места службы?

Большинство ученых, непосредственным объектом самовольного оставления воинской части или места службы называют установленный порядок прохождения военной службы [11, с. 719; 12, с. 33].

Конечно, совершая преступление, предусмотренное ст. 374 УК РТ, виновный посягает на общественные отношения, возникающие по поводу прохождения военной службы. Однако, порядок прохождения военной службы по своему содержанию включает в себя порядок возникновения отношений военной службы, сроки службы, определенную систему воинских званий, порядок их присвоения, правила аттестации военнослужащих, порядок перемещения по должности и передвижения по службе, перемещение, командировки и отпуска военнослужащих, условия и порядок прекращения военной службы и тому подобное. Нарушение порядка прохождения военной службы характерно для целой группы военных преступлений, в частности, для дезертирства (ст. 375 УК), уклонение от исполнения обязанностей военной службы путем членовредительства или иным способом (ст. 376 УК) и др. Содержание непосредственного объекта преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ, мы считаем, несколько уже по своему объему.

Устав внутренней службы Вооруженных Сил РТ от 4 апреля 2001г. за № 273 и другие нормативные акты, определяющие порядок расположения, перемещение и увольнение личного состава Вооруженных Сил РТ, обязывают каждого военнослужащего вовремя прибывать из отпуска,

командировки, госпиталя и т.д. на службу, находиться на военной службе до времени освобождения от нее в установленном порядке и выполнять возложенные на него обязанности. Указанными нормативными актами предусмотрены основания и срок законного пребывания военнослужащих за пределами воинской части или места службы. Тем самым обеспечивается четкое выполнение задач Вооруженных Сил РТ и поддержания боеспособности армии. Указанный порядок, по нашему мнению, следует назвать порядком пребывания военнослужащих в воинской части или на месте службы.

При самовольном оставлении воинской части или места службы виновный, вопреки приказу или своих обязанностей, в соответствии с которыми он должен явиться, располагаться в определенном месте, оставляет это место (воинскую часть или место службы). При неявке в срок без уважительных причин на службу, виновный, вопреки установленных требований, не находится, в воинской части или на месте службы. Установленный порядок пребывания военнослужащих в военной части на месте службы обеспечивает выполнение их обязанностей, поддержание постоянной боеготовности и является составной частью порядка прохождения военной службы. Во время совершения преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ, нарушаются именно те общественные отношения, которые возникают по поводу порядка пребывания военнослужащих в воинской части или на месте службы. Поэтому, было бы точнее, по нашему мнению, непосредственным объектом преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ, считать общественные отношения, возникающие по поводу установленного порядка пребывания военнослужащих в воинской части или на месте службы.

Военнослужащий, к которому применена мера пресечения - заключение под стражу, является временно исключенным из сферы военных

правоотношений. В связи с этим, он не может подлежать уголовной ответственности за самовольное оставление воинской части или места службы или неявки в срок без уважительных причин на службу, поскольку его действия не посягают на порядок пребывания военнослужащих в воинской части или на месте службы. В случае его побега из-под стражи он должен отвечать по ст. 365 УК РТ. При этом, не имеет значения ли он под стражей в следственном изоляторе или на гауптвахте.

В юридической литературе и на практике распространен взгляд, что самовольное оставление воинской части или места службы и дезертирство посягают на один и тот же объект [9, с. 54]. Такая позиция, по нашему мнению, нуждается в уточнении. Безусловно, что и самовольное оставление воинской части или места службы и дезертирство посягают на порядок прохождения военной службы, в научной и практической литературе рассматривается как непосредственный объект преступлений, предусмотренных ст. ст. 374, 375 УК РТ. Однако, как мы отмечали, при совершении преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ, виновный непосредственно посягает на общественные отношения, возникающие по поводу пребывания военнослужащих в воинской части или на месте службы. При совершении же дезертирства виновный намерен путем противоправных действий вообще уклониться от военной службы. Он не желает находиться не просто в воинской части или на месте службы, но и вообще на военной службе. Таким образом, он пытается исключить себя из существующих между ним и государством правоотношений по поводу пребывания на военной службе в целом. В таком случае вред причиняется не только тем общественным отношениям, возникающим по поводу установленного порядка пребывания военнослужащего в воинской части или на месте службы, а также и тем, что возникают по поводу установленного

порядка пребывания виновного на военной службе в целом, что и является, по нашему мнению, непосредственным объектом дезертирства. Поэтому мы считаем, что содержание непосредственных объектов самовольного оставления воинской части или места службы и дезертирства разный по своему объему. Непосредственный объект дезертирства определяется через субъективный признак - намерение виновного вообще уклониться от военной службы.

В каждом общественном отношении, как отмечает Е.А. Фролов, есть не менее двух участников [13, с. 188]. Участниками (субъектами) общественных отношений, возникающих по поводу установленного порядка пребывания в части или на месте службы, является военнослужащий и государство. Во время совершения преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ, виновный, который является непосредственным участником этих общественных отношений, сам причиняет им вред, исключая себя из этих отношений. Он не выполняет установленного правового обязанности находиться в воинской части или на месте службы.

Совершая преступление, предусмотренное ст. 374 УК РТ, виновный пытается исключить себя из существующих между ним и государством правоотношений, по поводу установленного порядка пребывания в воинской части на месте службы. В связи с тем, он не может выполнять приказы командования, свои обязанности по несению военной службы, предусмотренные уставами Вооруженных Сил РТ и другими нормативно-правовыми актами. Этими действиями наносится вред боеспособности и боеготовности подразделения. В этом, и заключается общественная опасность преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ.

Непосредственным объектом самовольного оставления воинской части или места службы являются общественные отношения, возникающие

по поводу установленного порядка пребывания военнослужащих в воинской части на месте службы. При самовольном оставлении воинской части или места службы общественная опасность заключается в том, что виновный, вопреки приказу или своих обязанностей, в соответствии с которыми он должен находиться, располагаться в определенном месте, оставляет это место (воинскую часть или место службы) либо не прибывает в воинской части или на месте службы. В связи с этим, он не может выполнять свои служебные обязанности и приказы.

Непосредственный объект преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ, отличается от непосредственного объекта дезертирства. При совершении дезертирства виновный намерен путем противоправных действий вообще уклониться от военной службы. Он пытается исключить себя из существующих между ним и государством правоотношений по поводу пребывания на военной службе в целом. Поэтому, непосредственным объектом дезертирства является установленный порядок пребывания военнослужащих на военной службе.

Анализируя непосредственный объект преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ, мы приходим к выводу, что элементами общественных отношений, возникающих по поводу пребывания военнослужащих в воинской части или на месте службы, являются субъекты отношений, то есть военнослужащий государство, между которыми возникают указанные отношения. Особенностью объекта преступления, предусмотренного ст. 374 УК РТ, является то, что виновное лицо - военнослужащий - является одновременно и субъектом общественных отношений, возникающих по поводу пребывания военнослужащих в воинской части или на месте службы. Механизм воздействия на эти общественные отношения заключается в том, что вред им причиняется изнутри. Виновный, не выполняя обязанности находиться в воинской части или на

месте службы, своими действиями разрывает социальную связь. Тем самым, он воздействует на предмет общественных отношений, а именно нарушает установленный порядок, согласно которому он должен находиться в воинской части или на месте службы. Поскольку общественные

отношения является целостной системой, единым организмом, то в результате воздействия субъекта на социальную связь и на предмет отношений, вред причиняется всем общественным отношениям, возникающим по поводу пребывания военнослужащих в воинской части или на месте службы.

Литература:

1. Белоконев В.Н. Чему причиняют вред преступления? Спорные вопросы уголовного права // Юридическая практика. – 2000. – № 23(129). – 8 июня. – С. 11.
2. Курс уголовного права. Часть Общая: Учебник для ВУЗов: В 2 т. / Г.Н. Борзенков, В.С. Комиссаров, Н.Е. Крылова, Н.Ф. Кузнецова и др.; Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой – М.: Зерцало, 1999. – Т.1.: Учение о преступлении. – С. 202.
3. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. – М.: БЕК, 1996. – С. 147.
4. Никифоров Б.С. Избранное/Составитель А.А. Гравина. –М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 2010. – С. 14.
5. Российское уголовное право Общая часть. Том 1. Учебник Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рарога. М., 2018. – С. 111-112.
6. Российское уголовное право. Общая часть: Учебник / С.В. Бородин, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова и др.; Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – С. 92.
7. Сафаров А.И. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств либо иного имущества, полученных противозаконным путем. Монография. – Душанбе, 2012. – С. 93.
8. Сызранцев В.Г. Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ. – Спб.: Юридический центр Пресс, 2002. С.9.
9. Сызранцев В.Г. Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ. – Спб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 54.
10. Уголовное право (Общая часть). Курс лекции. (на тадж. язык) Душанбе, 2018. – С. 57.
11. Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Т.И. Ваулин, П.А. Волостнов, М.И. Ковалев и др.; Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Т.П. Новоселов. – М.: Норма-Инфра. 1998. – С. 719.
12. Шеншин В.М. Самовольное оставление части или места службы, как преступление против порядка прохождения военной службы: уголовно-правовой и криминологический аспекты: уголовно-правовой и криминологический аспекты: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – СПб., 2006. – С.33.
13. Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления // Сборник учёных трудов Свердловского юридического института. Вып. 10. – Свердловск: СЮИ. – 1969.

ТАСНИФИ ЧИНОЯТ БА МУҚОБИЛИ МОЛИКИЯТ**Миралиев Э.Б.,**ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 907672020

E-mail: law.tnu.tj@gmail.com

Мирзоев Қ.Х.,унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 988949405

Email: qobil9498@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалогия; ҳуқуқи иҷроӣ ва ҷазои ҷиноятӣ**Роҳбари илмӣ:** Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор**Муқарриз:** Сафарзода А.И., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Физиқӣ. Ҳуқуқи моликият дар низоми ҳуқуқҳои амволи падидаи марказӣ ба ҳисоб рафта, сохтори иқтисодӣ-иҷтимоии дар давлат мавҷудбуда ва муносибатҳои ҷамъиятии дар он ҳуқумронро инъикос ва мустаҳкам менамояд. Моликият яке аз масъалаҳои муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ дар ҳама давру замон ба шумор рафта, муҳимият ва аҳамиятнокии муносибатҳои моликиятӣ дар Конститутсияи ҚТ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллии инъикос гардидааст. Бинобар ин, дар мақолаи мазкур кафолатҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқи-ҷиноятӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқ ба моликият таҳлил гардида, ҷиноятҳои мазкур таснифбандӣ гардидаанд.

Қайдҳои асосӣ: Конститутсия, Кодекси ҷиноятӣ, граждонӣ, моликият, ҷавобгарии ҷиноятӣ, тасарруф, молу мулки ғайр.

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ**Миралиев Э.Б.,**

ассистент кафедри уюловного права и противодействие коррупции юридического факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 907672020

E-mail: law.tnu.tj@gmail.com

Мирзоев Қ.Х.,

соискатель кафедры уголовного права и противодействие коррупции юридического факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 988949405

Email: qobil9498@mail.ru

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право

Научный руководитель: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук, профессор
Рецензент: Сафарзода А.И., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. Права собственности в системе прав собственности рассматриваются как центральное явление, отражающее и укрепляющее социально-экономическую структуру в государстве и общественные отношения, в которых находится государство. Собственность является одним из важнейших вопросов общественной жизни во все времена, отражалась важность собственности в Конституции Республики Таджикистан, международных и национальных законодательных актах. Поэтому в данной статье анализируются правовые гарантии, в том числе уголовно-правовая защита в области защиты прав собственности и их классификация.

Ключевые слова: Конституция, Уголовный кодекс, гражданское, имущество, уголовная ответственность, ответственность, исключительная собственность.

Miraliev E.B.,
assistant of the criminal law and
anti-corruption department of the Law Faculty,
Tajik National University
Phone: (+992) 907672020
E-mail: law.tnu.tj@gmail.com

Mirzoev Q.KH.,
applicant of the criminal law
anti-corruption department of the Law Faculty,
Tajik National University
Phone: (+992) 988949405
Email: qobil9498@mail.ru

Scientific speciality: 12.00.08 – criminal law and criminology; criminally-executive law.

Research supervisor: Sharipov T.Sh., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Safarzoda A.I., Candidate of Legal Sciences, docent

Annotation. Property rights in the system of property rights are considered as a central phenomenon, reflecting and strengthening the socio-economic structure in the state and the social relations in which the state is located. Property is one of the most important issues of public life at all times, reflecting the importance of property in the Constitution of the Republic of Tajikistan, international and national legislation. Therefore, this article analyzes the legal guarantees, including criminal law protection in the field of protection of property rights and their classification.

Keywords: Constitution, Criminal Code, civil, property, criminal liability, liability, exclusive property

Моликият асоси иқтисодии мавҷудияти ҳамагуна давлат ва ҷамъиятро ташкил дода, ба сифати ҳуқуқи ҷудонопазири соҳибмулк баромад менамояд. Ҳанӯз дар Ёълумияи Куруши Кабир ҳуқуқи мазкур қафолат дода шуда буд. [15, с. 115-116; 16, с. 117-118] Ҳифзи ҳуқуқи моликият асоси фаъолияти ҳамагуна давлат буда, дар

навбати аввал, давлат уҳдадор аст, ки равиши муътадили муносибатҳои моликиятдориро қафолат дода, шароити ҳифзи онҳоро таъмин намояд. Дар баробари ин, яке аз нишонаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ мавҷудияти иқтисодии инкишофёфта мебошад, ки ин ҳам метавонад, ба сифати заминаи асосии қафолати ҳуқуқ ба моликият баромад

намояд. Яъне, дар давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шахрвандӣ ҳуқуқи шахс ба моликият мавриди ҳифзи қонун қарор мегирад. Дар як маврид, давлат ғаёлияти озоди иқтисодиро қафолат дода, барои амалигардонии ҳуқуқ ба моликият имконияти фаррохро ба вучуд овард. Аммо ҳар як дигаргунӣ дар ҷомеа ва давлат оқибатҳои ба худ хоси мусбӣ ва манфиро ба бор меорад. Натиҷаи чунин тағйироти кулӣ дар низоми идоракунии ҷомеа боиси инкишоф ёфтани соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ гардида, имкониятҳои зиёдро барои рушди бемайлони давлатдорӣ ва инкишофи ҷомеаи шахрвандӣ фароҳам овард. Лекин, дар баробари ноил гардидан ба муваффақиятҳои назаррас дар ин самт, як қатор мушкилиҳо низ пайгири ҷомеа гардиданд. Оқибатҳои манфии ислоҳотҳои мазкур дар он зоҳир гардид, ки дар ҷомеа сатҳи ҷиноятҳои молумулкӣ зиёд гардида, боиси поймол гардидани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд мегарданд.

Моликият неъматӣ бузург ва арзишманд ба ҳисоб рафта, ба ҳайси ҳуқуқ ва озодиҳои муҳими инсон дар Эълумияи умумии ҳуқуқи башар (1948) инъикоси худро ёфтааст. Дар моддаи 17 Эълумияи мазкур пешбинӣ мешавад, ки «ҳар як инсон ҳақ дорад молу мулкро чӣ шахсан ва чӣ якҷоя бо дигарон ихтиёрдорӣ намояд. Ҳеҷ кас набояд аз молу мулки худ худсарона маҳрум карда шавад». Муқарротӣ мазкур дар моддаи 32 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ инъикоси худро ёфтааст: «Ҳар кас ҳуқуқ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад. Ҳеҷ кас ҳуқуқ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳрум кунад. Молу мулки шахсро барои эҳтиётоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардохти арзиши пуррааш давлат гирифта метавонад...». Аз муқарратҳои меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ ва миллӣ бар меояд, ки моликияти шахс муқаддас буда, ба ҳеҷ вачҳ шахсро аз он маҳрум намудан мумкин нест, ба истиснои ҳолатҳои, ки дар ҳуди қонунгузорӣ пешбинӣ гардидааст.

Аз ин рӯ, барои ҳифз ва ҳимояи ин

ҳуқуқи конституционии инсон ва шахрванд як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул гардидаанд, ки дахлнопазирии моликиятро қафолат медиҳанд ва барои вайрон намудани чунин муқарратоти қонунгузорӣ шаклҳои гуногуни ҷавобгариро пешбинӣ намудаанд. Аз ҷумла, ҷавобгарии граждани, ҷинояти ва ғ. Бо ин назардошт, Кодекси ҷиноятии ҚТ дар боби 26 “Ҷиноятҳо ба муқобили моликият”-ро мустаҳкам намудааст, ки барои ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд нигаронида шудаанд. Инчунин, тасдиқи ин гуфтаҳои инъикоси худро дар м. 232 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ёфтааст. Тибқи қ. 2 м. 232 «молик ҳуқуқ дорад молу мулк ҳудро соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намояд. Ҳуқуқи соҳибият аз имконияти ҳуқуқии таъминшударо ҳақиқатан татбиқ гардидани моликияти ҳуқуқи молу мулк иборат мебошад. Ҳуқуқи истифодаи молу мулк имконияти қонунан аз молу мулк ба даст овардани хосиятҳои табиӣи ғоиданоки он ва ҳамчунин аз он ғоида гирифтани аст. Ғоида метавонад ба тариқи даромад, афзоиши самар, насл ё шаклҳои дигар ба даст ояд. Ҳуқуқи ихтиёрдорӣ – ин имконияти аз ҷиҳати ҳуқуқӣ таъминшудаи муайян намудани тақдири ҳуқуқии молу мулк иборат мебошад».

Мувофиқан бо ин муқарратот, ҳуқуқ ба молу мулк мумкин аст бо пуррагӣ, ки он ҳуқуқ ба моликиятро ташкил медиҳад, вайрон карда шавад (ҳангоми тасарруф) ва ё мумкин аст яке аз қисмҳои ҳуқуқ ба моликият – ҳангоми соҳибият, истифода бурдан (барои ғайриқонунӣ муваққатан истифода бурдани молу мулки ғайр) ё ихтиёрдорӣ ҳалалдор гардад.

Дар ҳолати аввал, ҳангоми тасарруф шахси гунаҳгор хоҳони таҳти вобастагии худ қарор додани молу мулки ғайрро дорад, яъне на ин ки молу мулки ғайрро меҳаҳад ба доираи манфиати молу мулкии худ дохил кунад, балки меҳаҳад молу мулки ғайрро ба доираи арзишҳои молу мулкии худ табдил дода ва чун соҳибмулк ба он ихтиёрдорӣ намояд (м. 244-251 ҚҶ ҚТ).

Дар ҳолати дуҷум, ҳангоми ғайриқонунӣ истифода бурдан ё муваққатан доштани молу мулки ғайр – шахси гунаҳгор танҳо нияти (майли) ба доираи манфиатҳои худ дохил кардани молу мулки ғайрро ба роҳбарӣ гирифта, вале дар маҷмӯъ, ҳуқуқ ба моликият доштани шахсро ба ин молу мулк зери шубҳа қарор наметад (м. 252, 253 КҶ ҚТ).

Ҳамин тариқ, ба андешаи олим А.И. Бойцов қиёсоти ба муқобили моликиятро, ки дар боби 21 КҶ ФР (боби 26 КҶ ҚТ) пешбинӣ шудаанд, мумкин аст, вобаста аз тарзи расонидани зарар ба объектҳои бо қонун ҳифзшаванда ба се гурӯҳ ҷудо намуд:

1. Тасарруф: дуздӣ, қалобӣ, азониҳудкунӣ ё исрофкорӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, тасарруфи ашё ё асноди дорои арзиши махсус (м. 158,160-162, 164 КҶ ФР) (м. 244, 245, 247, 248, 249, 251 КҶ ҚТ);

2. Дигар қиёсоти ғаразноки ба муқобили моликият, ки аломати тасарруфнамоӣ надоранд: тамаъҷӯӣ, расонидани зарари молу мулк бо роҳи фиреб ё сӯистифодаи боварӣ, ғайриқонуни ҳай карда бардани автомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бидуни мақсади тасарруф (м. 163, 165, 166 КҶ ФР) (м. 250, 253, 252 КҶ ҚТ);

3. Қиёсоти ба муқобили моликият, ки бо ба даст овардани ғайриқонунӣ молу мулк алоқаманд нестанд: қасдан несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк, аз беэҳтиётӣ несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк (м.167, 168 КҶ ФР) (м. 255, 256 КҶ ҚТ) [1, с. 99; 10, с. 49].

Вобаста ба шакли гуноҳ, қиёсоти ба муқобили моликият ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд: 1. Қиёсоти, ки қасдона содир карда мешаванд. Ба ин намуд шумораи зиёди қиёсоти ба муқобили моликият дохил мешаванд. 2. Қиёсоти, ки аз беэҳтиётӣ содир мешаванд. Дар боби 26 КҶ ҚТ танҳо як модда мавҷуд аст, ки аз беэҳтиётӣ содир мешавад. Ин моддаи 168 КҶ ФР (м. 256 КҶ ҚТ “Аз беэҳтиётӣ несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк”) [3, с. 79].

Олими дигар А.В. Бриллиантов бошад, қиёсоти ба муқобили

моликиятро қиёсоти молу мулкӣ номгузорӣ намуда, чунин таснифи онҳоро пешниҳод мекунад: 1. Қиёсоти ба муқобили моликият дар маънои маҳдуд. Қиёсоти зерин ба ин гурӯҳ дохил мешаванд: дуздӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, азониҳудкунӣ ва исрофкорӣ, ғайриқонунӣ ҳай карда бардани автомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бидуни мақсади тасарруф, несту нобуд ё вайрон кардани амвол; 2. Қиёсоти ба муқобили моликият дар умум. Ба инҳо дохил мешаванд: қаллобӣ, тамаъҷӯӣ, расонидани зарари молу мулк бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ [7, с. 568].

Ба андешаи Н.В. Вишняков қиёсоти ба муқобили моликият аз се зериниститут иборат аст: 1. Тасарруф, ки ба ҳамаи муносибатҳои молу мулкӣ дар истеҳсолот, истеъмол ва ё тақсим намудан пайдо мешаванд (моддаҳои 244-249, 251, 254, 257 КҶ ҚТ); 2. Қиёсоти, ки ба тасарруф алоқаманд нестанд ва барои гирифтани ғайриқонунӣ нашудаанд. Онҳо танҳо дар муносибатҳои тақсимнамоии моликият пайдо мешаванд (моддаҳои 250, 252-253 КҶ ҚТ); 3. Ҳамингуна кирдорҳои қиёсоти, ки дар муносибатҳои истеҳсолӣ ва истеъмоли пайдо мешаванд (моддаҳои 255-256 КҶ ҚТ) [4, с. 103].

Таснифоти дигарро Қочои С.М. пешниҳод намудааст, ки дар асоси он тамоми қиёсоти муқобили моликиятро ба ду гурӯҳ ва зергурӯҳҳо ҷудо мекунад:

А. Қиёсоти ғаразноке, ки ба ғайриқонунӣ гирифтани ғайриқонунӣ алоқаманданд: 1) тасарруфи амволи ғайр; 2) қиёсоти, ки ба тасарруф шабеҳанд: тамаъҷӯӣ; 3) дигар қиёсоти ғаразнок: расонидани зарари молу мулк бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ, ғайриқонунӣ ҳай карда бардани автомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бе мақсади тасарруф.

Б. Қиёсоти ба муқобили моликият, ки ба гирифтани ғайриқонунӣ нашудаанд [8, с. 145].

В.С. Устинов бошад, таснифи қиёсоти ба муқобили моликиятро ба ғаразнок ва беғараз гурӯҳбандӣ менамояд. Инчунин, ӯ таснифи

чиноятҳои ғаразнок содиршавандаро пешниҳод намудааст. Дар асоси таснифоти ӯ чиноятҳои ғаразнок ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: бо истифодаи зуроварӣ (ғоратгарӣ ва роҳзанӣ) ва бо истифодаи зуроварӣ (дигар ҳамаи чиноятҳо ба муқобили моликият) [13, с. 124]. Таснифоти мазкурро В.И. Плохова дастгирӣ намуда, инчунин тамаъҷӯиро низ ба гурӯҳи чиноятҳои, ки бо истифодаи зуроварӣ содир мешаванд, дохил намудааст [9, с. 41].

С.А. Елисеев чунин таснифи чиноятҳо ба муқобили моликиятро пешниҳод намудааст: а) чиноятҳои, ки бо гирифтани молу мулк ё ҳуқуқ ба он алоқаманданд, яъне моликият воқеан, аз дасти соҳибмулк гирифта мешаванд. Ба ин гурӯҳ қисми асосии чиноятҳо ба муқобили моликият дохил мешаванд; б) чиноятҳои, ки бо гирифтани молу мулк алоқаманд нестанд. Ба ин гурӯҳ фақат чиноятҳои дар моддаҳои 254 ва 255 КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, дохил мешаванд [12, с. 111-113].

Бояд қайд намуд, ки чиноятҳои ба муқобили моликият равона гардида, дар бештар маврид нигаронида шудаанд ба предмети мушаххас. Аз ин рӯ, вобаста ба предмет чиноятҳо ба муқобили моликиятро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

1. Чиноятҳои, ки предмети онҳо объекти ҳуқуқи ашёӣ мебошад, аз он ҷумла пул, қоғазҳои қимматнок (дуздӣ, қаллобӣ, азониҳудкунӣ ва исрофкорӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, тасарруфи ашё ё асноди дорои арзиши махсус, қасдан ва ё аз беэҳтиётӣ несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк).

2. Чиноятҳои, ки предмети онҳо ҳамаи объекти ҳуқуқи граждани (дар маънои васеаш) аз он ҷумла, моликият, ҳуқуқ ба моликият, инчунин дигар объектҳои ҳуқуқи граждани, аз он ҷумла, кор ва хизматрасонии дорои хусусияти молу мулкдошта, натиҷаи ғаъолияти зеҳнӣ ва ҳуқуқи мустасноӣ ба онҳо (тамаъҷӯӣ, расонидани зарари молу мулкӣ бо роҳи фиреб ё сӯистифодаи боварӣ, ғариконунӣ ҳай карда бардани автомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бидуни мақсади тасарруф) [1, с. 100].

Дар баробари ин, гурӯҳбандии чиноятҳои муқобили моликиятро дар дигар асарҳои илмӣ ба ин мавзӯ бахшидашуда ёфташуда мумкин аст [6, с. 214-215].

Муҳаққиқони ватанӣ чиноятҳои дар боби 26 КҶ ҚТ (чиноятҳо ба муқобили моликият) пешбинишударо ба се гурӯҳ ҷудо менамоянд:

1) Чиноятҳои ғаразнок ба моликият таҷовузкунанда, ки аломатҳои тасарруфкунӣ доранд: дуздӣ, азониҳудкунӣ ё исрофкорӣ, тасарруфи пулу моли ба тариқи кредит додашуда, қаллобӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, тасарруфи ашё ё асноди дорои арзиши махсус, соҳиб шудан ё ба соҳибияти каси дигар додани молу мулкӣ бараъло бо роҳи чиноят ба даст оварда, тасарруфи фондҳои кумаки хоричӣ (м. 244-251, 254, 257 КҶ ҚТ);

2) Чиноятҳои ғаразнок ба моликият таҷовузкунанда, ки аломатҳои тасарруфкунӣ надоранд: ғариконунӣ ҳай карда бурдани автомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бидуни мақсади тасарруф, расонидани зарари молу мулкӣ бо роҳи фиреб ё сӯистифодаи боварӣ (м. 252, 253 КҶ ҚТ);

3) Дигар чиноятҳо муқобили моликият: қасдан несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк, аз беэҳтиётӣ несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк (м. 255, 256 КҶ ҚТ) [14, с. 94].

Пас аз таҳлил намудани гурӯҳбандии чиноятҳо ба муқобили моликият мо ба чунин хулосае омадем, ки таснифоти пешниҳоднамудаи Кочои С.М. ҳам ба қонунгузорӣ ва ҳам ба татбиқи меъёрҳои Кодекси чиноятӣ мусоидат мекунад. Чунки дар таснифоти пешниҳоднамудаи худ Кочои С.М. ба таври мушаххастар чиноятҳо ба муқобили моликиятро гурӯҳбандӣ намудааст. Масалан, олим чиноятҳои мазкурро ба ду гурӯҳ (А ва Б) ва зергурӯҳҳо ҷудо менамояд, ки барои инъикоси пурраи чиноятҳои мазкур мусоидат менамояд. Ба гурӯҳи А дохил мегардад: Чиноятҳои ғаразнок, ки ба ғариконунӣ гирифтани ғайри алоқаманданд: 1) тасарруфи амволи ғайр, ки дар моддаҳои 244-251, 254, 257

КҶ ҚТ пешбинӣ гардидаанд. Чиноятҳои мазкур ба қулли хусусияти тасарруфиро доро буда, дар натиҷаи содиршавии онҳо моликият мумкин аст, ки аз соҳибмулк ба шахси чинояткор гузарад; 2) чиноятҳои, ки ба тасарруф шабеҳанд, ки ба ин гурӯҳ чинояти тамаъҷӯиро ворид намудааст, ки дар моддаи 250 КҶ ҚТ муқаррар гардидааст; 3) дигар чиноятҳои ғаразнок: расонидани зарари

молумулкӣ бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ (м.253 КҶ ҚТ), ғайриқонунӣ ҳай карда бурдани автомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бе мақсади тасарруф (м. 252 КҶ ҚТ). Б. Чиноятҳо ба муқобили моликият, ки ба гирифтани ғоида нигаронида нашудаанд (моддаҳои 255 ва 256 КҶ ҚТ) [8, с. 145].

Адабиёт:

1. А.И. Бойцов. Преступление против собственности., – М., 2002. –С. 99.
2. А.И. Коробева. Т. III: Преступления в сфере экономики. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 49.
3. Векленко В.В. Квалификация хищений. – Омск, 2001. – С. 79.
4. Вишнякова Н.В. Объект и предмет преступления против собственности. – Омск, 2008. – С. 103
5. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. М.: ЮрИнфоР, 1997. – С. 19-20
6. Ғойбов Р.Д. Ҳуқуқи чиноятӣ (қисми махсус). Дастури таълимӣ. – Хучанд: Ношир, 2009. – С. 214-215;
7. Комментарий к Уголовному кодексу РФ / Под ред. А.В. Бриллиантова. – М., 2010. – С. 568.
8. Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. – М., 1998.
9. Плохова В.И. Ненасильственное преступление против собственности. – М., 2003. – С. 41.
10. Полный курс уголовного права: В 5 т.
11. Российское уголовное право. Особенная часть: учебник / Под.ред. М.П. Журавлева и С.И. Никулина. – М.: Спарк, 1998. – С. 137.
12. С.А. Елисеев. Преступление против собственности по уголовному законодательству России. – М., 1999. – С. 111-113.
13. Устинов В.С. Преступление против собственности. – Новгород, 1998. – С. 124.
14. Ҳуқуқи чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми махсус). Дастури таълимӣ. – Душанбе, 2003.
15. Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Бахманрӯд, 2016. – 164 с.
16. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

**ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СПОСОБОВ СОВЕРШЕНИЯ
МОШЕННИЧЕСТВА: ПОНЯТИЕ, КЛАССИФИКАЦИЯ И ВИДЫ****Давлатов Д.Д.,**

стажёр юридического Института Российского университета дружбы народов, ассистента кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 901070703**E-mail:** dilovar0707@mail.ru**Научная специальность:** 12.00.12 – криминалистика; судебно-экспертной деятельности и оперативно-розыскной деятельности**Научный руководитель:** Махов В.Н., доктор юридических наук, профессор**Рецензент:** Назаров А.К., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье автор, рассмотрев теоретические и практические материалы дела, делает попытку изучить способы совершения мошенничества. В связи с этим проанализированы и исследованы вопросы понятия и видов способов совершения мошенничества; также приведена их классификация. Способ совершения мошенничества является одним из основных и центральных элементов криминалистической характеристики. Данный элемент имеет большое значение для определения других элементов криминалистической характеристики мошенничества.

Ключевые слова: способы совершения, сокрытие, мошенничество, преступление, криминалистическая характеристика, элементы, классификация.

**МУШКИЛОТИ МУАЙЯН КАРДАНИ ТАРЗҲОИ СОДИР НАМУДАНИ
ҚАЛЛОБИ: МАФҲУМ, ТАНСИФОТ ВА НАМУДҲО****Давлатов Д.Д.,**

коромӯзи Донишкадаи ҳуқуқи Донишгоҳи Дӯстии халқҳои Русия, ассистенти кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 901070703**E-mail:** dilovar0707@mail.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.12 – криминалистика; фаъолияти экспертизаи судӣ ва фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ**Роҳбари илмӣ:** Махов В.Н., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор**Муқарриз:** Назаров А.Қ., номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент

Физиурда: Дар мақолаи мазкур вобаста ба омӯзиши маводҳои назариявӣ ва амалӣ муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки то қадри имкон проблемаи муайян намудани тарзҳои содир намудани қаллобиро аниқ намояд. Дар баробари ин масъалаи мафҳум ва намудҳои тарзи содир намудани ҷиноятӣ қаллобӣ ва таснифоти онро низ мавриди таҳлил ва барасӣ қарор додааст. Тарзи содир намудани қаллобӣ яке аз элементҳои асосӣ ва марказии тавсифи криминалистии ҷиноят ба ҳисоб меравад, ки дар муайян намудани

дигар элементҳои тавсифи кримналистӣ нақши назаррасро доро мебошад.

Калидвожаҳо: тарзҳои содир намудан, пинҳон кардан, қаллобӣ, чиноят, тавсифи кримналистӣ, элементҳо, таснифот.

THE PROBLEM OF DETERMINING WAYS OF COMMITTING FRAUD: CONCEPTS, CLASSIFICATION AND SPECIES

Davlatov D.D.,

trainee of the Law Institute of the Russian University of Friendship of Peoples, assistant of the Department of Criminalistics and forensic work of the Faculty of Law Tajik National University

Phone: (+992) 901070703

E-mail: dilovar0707@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.12 – criminalistics; forensic work and operational-search activity

Research supervisor: Mahov V.N., doctor of law, professor

Reviewer: Nazarov A.K., Candidate of Law, Associate Professor

Annotation. In this article, the author having reviewed the theoretical and practical materials tries further to determine the ways how fraud is committed. In relation with this he further analyzes and investigates the question of the concepts and types of methods of committing fraud and their classification. The method of committing fraud is one of the main and central elements of forensic characterization. This element is of great importance for the determination of other elements of the forensic characteristic of fraud.

Keywords: ways of doing, concealment, fraud, crime, forensic characteristics, elements, classification.

Способ совершения деяния является одним из важнейших в информационно-поисковом отношении структурных элементов групповой характеристики мошенничества. Это обусловлено устойчивыми связями между способами совершения мошенничества и типовыми данными о личности преступников. В свою очередь, подобная стабильность позволяет, используя криминалистические учеты информационных центров, а также картотеки и коллекции, сосредоточенные в экспертно-криминалистических подразделениях МВД, выдвигать эффективные оперативно-розыскные и следственные версии, действуя по известному криминалистическому правилу – от способа совершения преступления к лицам, ранее использовавшим эти способы для осуществления мошенничества в неизменном или несколько

модернизированном виде. Устойчивость используемого преступниками способа совершения мошенничества обусловлена преобладающим влиянием объективных факторов, формирующих способы данных преступлений (стабильность документооборота, движения материальных и денежных средств, системы охраны и пропусков, порядка расчетов с клиентами и т.д.).

Однако устойчивость используемых мошенниками способов совершения преступлений ни в коей мере не влияет на их большое разнообразие, которое зависит от значительного числа переменных факторов складывающейся криминальной ситуации, уровня противодействия противоправным деяниям.

Как правило, способы совершения мошенничества характеризуются полноструктурностью, т.е. состоят из трех этапов: подготовительного,

непосредственного совершения и укрытия. Нередко и на подготовительном этапе преступники совершают действия по укрытию, заранее замечая следы мошенничества, а иногда действия по непосредственному совершению преступления также сочетаются с приемами по его сокрытию. В то же время традиционное деление на три указанных этапа сохраняет свое методическое значение.

Одним из важных и центральных элементов криминалистической характеристики мошенничества является способ его совершения и его сокрытия, и этот вопрос является актуальным в своевременном предотвращении и выявлении данного вида преступления, а также в предвидении новых видов мошенничества для выявления таких преступлений. В.Д. Зеленкова отмечает, что способ совершения преступления в криминалистической характеристике мошеннических преступлений в отрасли бизнеса играет решающую роль [19, с. 458].

Известно, что способ совершения преступления, прежде всего, существенно влияет на расследование и наложение преступления, а его признаки в криминалистической характеристике преступления занимает особое место. Следует отметить, что деятельность, связанная с расследованием преступления, состоит из способа совершения преступления и методов его обнаружения [8]. Если не будет установлен способ совершения преступления, который совершается, преступление не будет раскрыто [4, с. 79].

Р.С. Белкин отмечает, что способ совершения и сокрытия преступления должен использоваться в качестве отдельного элемента криминалистической характеристики преступления. Автор отмечает, что каждый названный элемент обладает характерными криминалистическими характеристиками, которые отличаются друг от друга [6, с. 735]. Г.В. Цебекова отмечает, что способ сокрытия преступления в момент совершения мошеннического преступления

невозможно признать в качестве независимого элемента криминалистической характеристики преступления, поскольку в момент совершения мошеннического преступления, деятельность в связи с сокрытием преступления, находится во взаимосвязи с видом его подготовки и его совершения [34, с. 31].

Криминалистическое понятие способа преступления отличается от уголовно-правового толкования, так как связано не только с квалификацией преступления, определением его общественной опасности, но прежде всего с задачами поиска эффективных средств и методов раскрытия и расследования преступлений. Уже с конца XIX века криминалисты рассматривали способ преступления как своего рода почерк преступника, а знания о способе использовали для отыскания виновных в совершении преступления.

Еще прародитель криминалистики Ганс Гросс, определяя ее предмет, писал, что им, прежде всего, является изучение способов совершения преступлений и методов их раскрытия [11, 9].

Можно подержать такую точку зрения ученых, которые говорят: «В подавляющем большинстве случаев, в структуре способа мошенничества не всегда целесообразно выделять в качестве отдельного элемента способ сокрытия. Поскольку обычно уже в процессе возникновения умысла и подготовки мошенничества, преступники планируют те действия, при совершении преступления данного вида, которые обычно относят к способам сокрытия преступления, и производят их либо одновременно, либо почти одновременно со способами совершения» [21, с. 13].

Действительно, с этим случаем можно встретиться в криминалистической литературе, где не показывается способ сокрытия преступления. Автор правильно утверждает, что преступник наряду с совершением преступления, также ищет способы сокрытия своего преступления, т.е. способы сокрытия мошеннического

преступления признаются в качестве элементов данного преступления. Однако способы совершения и сокрытия мошеннических преступления – это два элемента, которые совершаются мошенником одновременно, поэтому я считаю, что в криминалистической характеристике мошенничества эти элементы используются не по отдельности, а как один элемент данной отрасли.

Автор в данной статье подчеркнув взаимосвязанность способов совершения и сокрытия мошенничества постарается далее рассмотреть способ совершения мошенничества в качестве одного из центрального элемента криминалистической характеристики преступления. Большая часть методологических утверждений теоретических и практических аспектов способов совершения преступности, полностью зависят от социологических, уголовно-правовых, судебно-уголовных, криминологических и криминалистических исследований [17, с. 205-207; 26, с. 18-19; 7; 24, с. 36-38; 28, с. 35; 16].

Большинство ученых, такие как С.А. Голунский [10, с. 205], Г.А. Густов [12, с. 86], Л.Я. Драпкин [13, с. 86], И.А. Николайчук [27, с. 23] В.Г. Танасевич, В.А. Образцов, [32, с. 94-104], А.Г. Филиппов, [33, с. 12] Е.М. Шавер, Н.П. Яблоков, [36, с. 59] и другие отмечают, что способ совершения преступления состоит в разработке метода выявления и расследования уголовного преступления, которое состоит из этапов способов совершения до его обнаружения, и играет важную роль в рассмотрении преступления.

Р.С. Белкин под понятием способа совершения преступления «понимает систему деятельности в связи с подготовкой, совершением и сокрытием преступления, а также в определении внешнего состояния и психофизиологической характеристики личности» [5, с. 133]. В качестве одного из ведущих элементов криминалистической характеристики преступности, в особенности выступает

способ совершения преступления, и в его определении «обязательно должно быть правильно поставлено его вероятность и планирование» [30, с. 7]. Как отмечает Г.М. Меретуков: «Способ совершения преступления в системе криминалистической характеристики преступления занимает особое место, т.е. оно в связи с его «образованием», точности своих данных объединяет другие элементы: способ совершения и сокрытия преступления, субъект преднамеренного преступления, криминогенная обстановка, личность преступника и пострадавшего» [25, с. 125-131]. Такое аналогичное мнение предлагает также А.П. Резван [29, с. 24].

Способ совершения преступления, как элемент криминалистической характеристики преступления рассматривается учеными различными способами. Как отмечает В.Ф. Ермолович «Можно понять различные идеи ученых с точки зрения понятия, содержания, структуры способа совершения преднамеренного преступления, но, во многих отношениях необходим анализ различных структур». В своих высказываниях, автор имеет в виду анализ различных видов преступлений [15, с. 44]. По словам В.Ф. Ермоловича можно увидеть, что автор основное внимание уделяет проблемам - характерным особенностям различных преступлений.

Способы совершения мошенничества, как один из видов обладания чужой собственности, как и все другие типы овладения, связаны с деятельностью, связанной с приобретением имущества и сокрытием преступной деятельности [20, с. 527].

В связи с понятием криминалистической науки, способ совершения мошенничества можно разделить на систему деятельности, связанной с подготовкой, совершением и сокрытием приобретения чужого имущества, и правом приобретения чужого имущества, путем обмана или злоупотребления доверием.

По вышесказанным словам, можно сделать такой вывод, что способ

совершения преступления рассматривается, как основной элемент криминалистической характеристики преступления и является ключевой частью расследования преступления. Способ совершения мошенничества в качестве одного из центральных элементов криминалистической характеристики преступления, охватывает в себе момент обнаружения преступления, возбуждения уголовного дела и до правильного определения пути расследования преступления.

Несмотря на различные методы совершения мошенничества, научные исследования показывают, что можно встретиться с такими ситуациями, в которых могут быть мошеннические одинаковые преступления, совершенные двумя лицами. В частности, анализ многофакторных уголовных дел, связанные с мошенничеством в сфере распределения земельных участков показывает, что в большинстве случаев мошенники или их группы совершают преступление почти одним способом. Прежде всего, они имеют направление в следующем: подготовка, способ совершения и сокрытие своих действий.

Концепция способа совершения мошенничества имеет важную теоретическую и практическую значимость, поскольку эта категория напрямую связана с проблемой объединения теории и практики с преступной деятельностью. По вопросу определения понятия способа совершения преступления можно поддержать идею Р.С. Белкина, потому что, автор показал в своей концепции все аспекты совершения преступления.

Способ совершения мошенничества представляет собой сбор информации криминалистического значения, в зависимости от подготовки, совершения и сокрытия преступления, а также уточнения душевного и психологического состояния личности мошенника после совершения преступления.

С.Ю. Жуков подчеркивает, что до определения способов совершения преступления, необходимо определить те

сферы, в которых мошенничество было совершено. По мнению автора, в следующих направлениях совершаются больше мошеннических преступлений: в сфере использования оптовой торговли; в сфере строительства жилья; в деловом секторе; в сфере социального обеспечения; в страховой сфере; в сфере бытового обеспечения; в банковском секторе [31, с. 253]. Аналогичную идею предлагает и группа ученых, которые демонстрируют различные виды мошенничества в своих исследованиях [2, с. 8-24; 1, с. 47-48; 23, с. 18-81].

И.В. Александров разделяет все виды мошенничества на две группы: 1) традиционные виды мошенничества; 2) современные виды мошенничества [3, с. 83].

По вопросу определения способа совершения любой группы или отдельных видов преступления следуя точке зрения С.Ю. Жукова, необходимо определить на примере Республики Таджикистан в каких сферах зачастую совершаются подавляющее большинство случаев мошенничества.

В настоящее время в Республике Таджикистан случаи мошенничества набирают оборот, и наблюдаются новые типы преступлений в разных областях, среди которых в основном наблюдаются следующие виды мошенничества: создание искусственных организаций, с целью сохранения сбережений граждан, и их привлечение под большие проценты; путем обмана узаконение жилищной документации со стороны строительных компаний; мошенничество при обмене денег; привлечение к азартным играм; терапевтическое лечение народных целителей; предсказания; в обещании трудоустроить; мошенничество в сфере страхования, мошенничество в сфере оборота земельных участков и т. д.

Следует отметить, что увеличение количества совершаемых различных типов мошенничеств, упомянутых выше, находится на стадии своего раннего развития в Республике Таджикистан. Больше всего мошенничеств осуществляется по отношению к гражданам мошенниками в сфере долговых отношений и незаконного

оборота земельных участков. Эти преступления на сегодняшний день представляют собой одну из основных проблем в экономической сфере и наносят огромный ущерб благосостоянию граждан Республики Таджикистан.

Вышеприведенные примеры показывают, что мошенничество в правовой литературе понимается, как система работы, связанное с подготовкой, совершением и сокрытием преступления. В соответствии с положениями Уголовного кодекса Республики Таджикистан в статье 247 указывается два способа совершения мошенничества. Согласно этой норме мошенничество осуществляется - обманом путем, либо злоупотреблением доверием.

Н.П. Яблоков классифицирует способ совершения мошенничества, в связи с субъектом и его объектом. По мнению автора, «в настоящее время самыми распространенными способами обладания чужим имуществом являются следующие виды деятельности, которые направлены на приобретение материальных и денежных средств: а) с помощью операций с различными ценными бумагами (чаще акциями, векселями, приватизационными бумагами и др.), кредитными картами, фальшивыми банковскими авизо, при получении аванса (предоплаты под предлогом предоставления товаров и услуг и др.); б) путем создания всевозможных фиктивных инвестиционных фондов, в том числе «финансовых пирамид»; в) путем получения по подложным документам пенсий, пособий и других периодических выплат; г) путем получения материальных ценностей по подложным документам на базах, складах и других объектах с использованием упушений должностных или материально ответственных лиц; д) путем заведомо ложных обещаний об оказании помощи в приобретении дефицитного товара, получении жилой площади, поступлении в учебное заведение и др.» [35, с. 337].

Автор ссылается на способы

совершения мошенничества со стороны тех субъектов, которые выполняют функции услуги в различных областях, направленные на оплату и получение денег. Следует отметить, что помимо вышеупомянутых случаев существуют и другие специализированные методы мошенничества в других сферах деятельности. Отдельно стоит указать на то, что в Республике Таджикистан мошенничество в сфере оборота земельных участков, банковской системе и в сфере долговых отношений по своей специфике и способам совершения отличаются от других видов мошенничества.

Как мы отмечаем в криминалистической литературе со стороны ученых криминалистов предложена разновидность классификации, связанной со способами совершения мошенничества, где каждая классификация взаимосвязана со специфической областью человеческой деятельности.

Исходя из вышеуказанного, а также изучение уголовных дел по мошенничеству мы пришли к такому выводу, что можно разделить способы совершения мошенничества на следующие типы:

1. Совершения мошенничества путем обмана;
2. Совершения мошенничества путем злоупотребления доверием лиц потерпевший;
3. Путем поддельных документов;
4. Предоставляя ложную информацию, предоставленную лицом, которое не несет никакой ответственности за исполнение услуга (посредник).
5. Совершение мошенничества по злоупотреблению служебным положением должностного лица.

В заключение укажем некоторые наиболее распространенные способы мошенничества:

Подготовительный этап. Мошенники, обладающие определенным предпринимательским опытом, юридическими или экономическими знаниями, создают по поддельным

документам фиктивную торгово-снабженческую фирму. Организованная преступная группа арендует помещение, приобретает компьютерное и канцелярское оборудование, мебель и иногда даже нанимает двух-трех сотрудников для выполнения вспомогательных функций (секретари-референты, специалисты по рекламе и т.д.). Кроме того, преступники втайне от своих сотрудников и других лиц арендуют квартиры для проживания. Затем они открывают счет (счета) в одном или нескольких банках, после чего проводят рекламную кампанию с целью активного привлечения клиентов. При этом мошенники рассчитывают на интенсивное поступление заявок, на покупку по сравнительно низким ценам рекламируемой продукции.

Подготовительный этап завершается массовым заключением сделок на сырье, товары или услуги, которых на самом деле не существует.

Этап непосредственного хищения. Денежные средства клиентов, поступающие на счета фиктивной фирмы, аккумулируются в банках в течение двух-трех недель и примерно за 3-4 дня до истечения срока поставки, обусловленной договором, снимаются мошенниками и присваиваются ими или же перечисляются в другие банки, обычно находящиеся в иных городах, где также похищаются.

Этап сокрытия преступления. На этом этапе мошенники стремятся устранить следы, указывающие на их подлинные данные, в том числе ликвидировать следы пальцев рук,

убрать фотографии – как собственные, так и своих близких, личную переписку, а также сократить число бухгалтерских и других документов, на которых остались их подписи, и др. Главным элементом этапа сокрытия является быстрый и тайный выезд из города, в котором мошенники осуществляли свою преступную деятельность. При этом они вновь используют фиктивные документы.

Подобная конспирация, когда действия по укрытию осуществляются по протяжении всех этапов совершения деяния, типичны для большинства экономических преступлений.

Таким образом, в заключении можно прийти к такому выводу, что возможно в связи с увеличением спроса на землю, поступления в университеты и институты, развития общественных отношений и нехватка мест работы в Республике Таджикистан развивается мошенничество, где мошенники при совершении уголовного преступления используют современные методы его совершения и сокрытия преступлений. С этой целью, выявляется тот факт, что мошенничество отличается от всех других видов преступления с его собственными характеристиками. Прежде всего, мошенничество выражается в способах его совершения и сокрытия. В борьбе, раскрытия и расследования с этим преступлением огромна роль работников органов прокуратуры, Министерства внутренних дел, Агентства по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией и других органов власти.

Литература:

1. Абрамов А.М., Куринов Б.А. Мошенничество (комплексная характеристика и методика расследования): Учебное пособие. – М.: МПГУ, 2005. – С. 47-48;
2. Абрамов А.М., Майдыков А.А., Тузов Л.Л. Организация и тактика предупреждения и раскрытия мошенничества в сфере экономики: Учеб. пособие. – М., 1999. – С. 8-24;
3. Александров И.В. Криминалистическая методика: учебное пособие для бакалавров. – М.: Юрлитинформ, 2014.
4. Белкин Р.С. Ведется расследование. – М., 1976.
5. Белкин Р.С. Курс криминалистика: В 3 т. Т. 3: криминалистические средство, приемы и рекомендации. – М., 1997.
6. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное. – М.:

ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001.

7. Борзенков Г.Н. Ответственность за мошенничество (вопросы квалификации). – М., 1971.
8. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М., 1984. СП8.
9. Вейнгардт А. Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений. – Спб.: 1912 и др.
10. Голунский С.А., Шавер Б.М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – М: Юриздат, 1939.
11. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – М.: ЛексЭст, 2002.
12. Густов Г.А. Расследование должностных преступлений в сфере торговли, Ч.1. криминалистическая характеристика преступлений. – Л., 1991.
13. Драпкии Л.Я. Структура и функции первоначальных следственных действий в методике расследования преступлений. // Методика расследования преступлений (общие положения). – 1VL, 1976.
14. Дубровский Д.И. Обман. Философско-психологический анализ - М.: РЭЙ. 1994.
15. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. – Минск: Амалфея, 2001.
16. Жордания Н.Ш. Понятие, классификация и правовое значение способов совершения преступлений. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тбилиси, 1971 и др.
17. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1970.
18. Карпович О.Г. Финансовое мошенничество. Актуальные проблемы // Юридический мир. 2010. N 7.
19. Криминалистика: / Под ред. док. юрид. наук, проф. В.Д. Зеленского, док. юрид. наук, проф. Г.М. Мертукова. – СПб.: Юридический центр, 2015.
20. Криминалистика: учебник. / Л.Я. Драпкин В.Н. Карагодин. – К82 М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 672 с.
21. Кушниренко СП. Криминалистическая характеристика и типовые программы расследования хищений чужого имущества путем мошенничества с использованием лжепредприятий. Автореф. дис. .канд. юрид. наук. – СПб., 1996.
22. Ларичев В.Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса: Практическое пособие. – М., 1996. – С. 18-81.
23. Ларичев В.Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса: Практическое пособие. – М., 1996.
24. Ляпунов 10.И. Квалификация хищений социалистического имущества путем мошенничества. //Социалистическая законность, 1984. № 4.
25. Меретуков Г.М. Правовые и криминалистические проблемы борьбы с наркобизнесом, совершаемым организованными преступными группами. – М., 1995.
26. Моргуновский АД. Уголовно-правовые проблемы борьбы с мошенничеством. – Ташкент, 1979.
27. Никональчук И.А. Соккрытие преступления как форма противодействия расследованию, Дисс.канд. юрид. наук. – Воронеж, 2000.
28. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Харьков, 1982.
29. Резван А.П. Правовые и криминалистические проблемы борьбы с хищением предметов, имеющих особую ценность: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук. – Волгоград, 2000.
30. Резван АЛ., Егоров В.Л., Волгин СМ. и др. Расследование краж, совершенных из квартир. – Волгоград: ВСШ МВД СССР. 1990.
31. С.Ю. Журавлев Криминалистика: расследование преступлений в сфере

экономики – М. 2002.

32. Танасевич ВТ, Образцов В.А. О криминалистической характеристике преступлений. // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1976. Вып, 25.

33. Филиппов АТ. О понятии и содержании криминалистической характеристики преступлений. // Вопросы совершенствования методики расследования преступлений. – Ташкент, 1984.

34. Цебекова Г.В. Уголовно-правовая и криминалистическая характеристика мошенничества [текст]: монография – Элиста: Изд-во Калм. ун-та, 2016.

35. Яблоков Н.П. Криминалистика / Н.П. Яблоков. – М., 1997.

36. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования; некоторые теоретические положения. – М.: изд. МГУ, 1985.

ПРАВО НА НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОБРЯДЫ**Кодиров Н.А.,**ассистент кафедры международного права
юридического факультета Таджикского
национального университета

Тел.: (+992) 905808686

E-mail: master.nek@mail.ru

Научная специальность: 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право;
семейное право; международное частное право**Научный руководитель:** Сулаймонов Ф.С., кандидат юридических наук, доцент**Рецензент:** Раджабов М.Н., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы соотношения обряды, нравы, традиции, обыкновение, обычаев и права. В работе детально анализируются вопросы, связанные с существующими в науке представлениями о соотношении традиции и обычая. Утверждается общность данных явлений на основе формирования социального поведения в сфере взаимодействия обряды и права.

Ключевые слова: обряды, нравы, ритуалы, обыкновения, традиция, обычай, право, норма, правовое регулирование.

ҲУҚУҚ БА МАРОСИМҲОИ МИЛЛӢ**Кодиров Н.А.,**ассистенти кафедраи ҳуқуқи байнал-милалии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 905808686

E-mail: master.nek@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ;
ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ**Роҳбари илмӣ:** Сулаймонов Ф.С., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент**Муқарриз:** Раҷабов М.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фитиурда. Дар мақолаи мазкур масоили алоқамандии маросим, идрок, урф, анъана, одатҳо ва ҳуқуқ мавриди баррасӣ қорор дода шудааст. Дар нигоштаи муаллиф алоқамандии урфу одат аз нуқтаи назари илмӣ ба таври муфассал таҳлил карда шудааст. Умумияти ин падидаҳо дар асоси ташаккули муносибатҳои иҷтимоӣ оид ба алоқамандии маросиму ҳуқуқ муқарар карда шудааст.

Калидвожаҳо: маросим, идрок, русум, анъана, урф, одат, ҳуқуқ, меъёр, танзими ҳуқуқӣ.

RIGHT TO NATIONAL RITUALS**Kodirov N.A.,**Junior lecturer of the Department of
International Law of the Law of the Tajik
National University

Phone: (+992) 905808686

E-mail: master.nek@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.03 – civil law; entrepreneurial law; family law; international private law

Research supervisor: Sulaimonov F.S., candidate of legal science, docent.

Reviewer: Rajabov M.N., candidate of legal science, docent.

Annotation. The article considers the problems of co-relation ceremonies, tempers, traditions, habits, customs and law. The matters of points about interrelation traditions and customs existing on science are particularly analyzed on this article. The generality of given phenomenon are validated according to the development of social behaviors in the sphere of correlation of ceremonies and law.

Keywords: ceremony, temper, ritual, habit, tradition, custom, law, norm, legal regulation.

Современного правового регулирования общественных отношений показывает, что такое регулирование осуществляется не только нормами права, (закон) но и иными социальными нормами, в том числе обычаями. Обычай, действующий в обществе, не представляет собой какой-то единой системы норм. Как правило, они выступают в виде многочисленных, независимых друг от друга нормативных систем, действующих в различных социальных группах и различных сферах человеческой деятельности. При этом обычаи весьма и весьма разнообразны. Помимо обычаев как таковых выделяют также традиции, обряды, ритуалы, нравы и обыкновения.

Обряды – это обычаи, которые внешне выражены в совокупности строго определенных согласованных друг с другом действий, совершаемых в известной последовательности и носящих символический характер (свадебные обряды, религиозные обряды и т.д.). Близко к обрядам стоят ритуалы. *Ритуалы* (от лат. «ritualis» – обрядовый) обычно определяются либо как совокупность обрядовых действий, сопровождающих какой-нибудь религиозный акт и составляющих его внешнее оформление, либо как церемония, церемониал.

Нравы – это обычаи, имеющие нравственное значение. В нравах находит выражение психология либо той или иной социальной группы, либо жителей определенной местности. При

этом пережитки прошлого в области морали чаще всего удерживаются именно в нравах.

Обыкновения – стороны сознательно делают ссылку на какую-то совокупность правил (например, на базисное условие Инкотермс); стороны постоянно повторяющейся практикой, поведением, действиями или бездействием вводят в свои отношения то или иное правило [1, с. 13]. Например, постоянно рассчитывают вес поставляемого товара в фунтах, затем договариваются о поставке товара, но не указывают, о каких единицах измерения идет речь – будет считаться, что стороны приняли за правило иметь дело с фунтами, а не килограммами.

Анализируя традицию как социальное правило поведения и правовое явление, следует определять ее как особый устойчивый регулятор социального поведения, содержащий в себе систему социальных (традиционных) норм поведения, и проявляющийся в форме неоднократного, длительного, массового повторения устойчивой социально значимой системы действий, свойственной отдельным социально-культурным группам, на основе механизма отбора и сохранения (передачи новым поколениям и новым членам социума) наиболее значимого социального опыта и культурных достижений, формирующий у индивидуума специфический стереотип поведения, выражающийся в следовании

привычному образцу поведения, соответствующему устоям сообщества, к которому принадлежит индивидуум, и сохраняющему актуальность в условиях существующей социально-правовой реальности (здесь и далее выделено авт.) [2, с. 8].

В рамках такого подхода к пониманию традиции первостепенное значение приобретает вопрос о соотношении традиции с обычаем и правом.

Традиции (от лат. «*traditio*» – передача, повествование) – это то, что перешло от одного поколения к другому, что унаследовано от предшествующих поколений (например, идеи, взгляды, вкусы, образ действий и т. п.). Они в отличие от обычаев более конкретны, в меньшей степени связаны с привычкой, с чувствами и эмоциями людей, складываются в более короткий промежуток времени [3, с. 14]. В то же время некоторые авторы выделяют традиции в самостоятельный вид социальных норм.

В настоящее время можно говорить о трех формах соотношения традиции и права: традиционно-правовой, религиозно-правовой и позитивной.

Традиционно-правовая форма соотношения характерна для государств правовой семьи стран Африки. Правовые нормы здесь, как правило, основаны на традиции, включают в себя отдельные традиционные нормы и активно поддерживают реализацию других [4, с. 22-23]. Это связано с традиционным характером общества, где следование устоям рода, племени, общества более важно, более чем соотношение своего поведения с предписаниями закона.

Второй формой можно назвать религиозно-правовое взаимодействие традиции и права. Такая форма распространена в странах религиозно-традиционной правовой семьи (мусульманские государства, Индонезия, Иран, Афганистан, (Лига Арабских Государств) ЛАГ и т.д.). В этих государствах традиция не подчиняет себе право, но приобретает государственное

значение (и поддержку) в случае, если соотносится с нормами основного в таких государствах религии [5, с. 8]. Религиозная традиция в таких случаях может поддерживаться принудительной силой государства, а иногда и имплементироваться в действующее законодательство. В случае же, если та или иная традиция противоречит религиозным правилам и нормам, она может быть подвержена преследованию со стороны государства.

Позитивная форма взаимодействия традиции и права наблюдается в странах романо-германской (традиционной) правовой семьи, англо-саксонской правовой семьи. Для данных правовых семей характерно отчуждение традиции от права. Случаи, когда государство санкционирует или хотя бы поддерживает традицию, являются единичными и связаны с особой важностью данных традиций. Примером такого регулирования можно назвать Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов» в Республике Таджикистан. Так, в соответствии со ст. 14 данного закона установлены правила осуществления Свадьбы и обряды проводятся в выходные дни с 8 до 23 часов, а в рабочие дни с 18 до 23 часов. Продолжительность проведения свадеб и обрядов устанавливается до трёх часов [6].

В таком случае традиция приобретает государственно поддерживаемый и санкционированный характер. Между тем такие установления позволяют говорить о существовании правовой традиции, которую нужно рассматривать в качестве источника права наряду с правовым обычаем.

Таким образом, соотношение традиции, обычая и права является сложным, вариантным сочетанием, основанным на наличии органической связи между традициями и обычаями, выражающимся, главным образом, в определении типичной поведения в качестве одного из регулятивных начал обоих явлений, а также в качестве

разнородности традиции и права [7, с. 125]. В рамках анализа соотношения традиции и права следует отметить наличие трех форм взаимодействия данных явлений; традиционно-правовой, религиозно-правовой и нормативной, характерных для государств различных

правовых семей. В общем можно говорить о том, что в настоящее время можно утверждать факт существования правовой обряди, нравы обыкновение и традиции как одной из форм права, существующей наряду с правовым обычаем и иными формами права.

Литература:

1. Зыкин И.С. Обычаи и обыкновения в международной торговле – М., 1983. – С. 13.
2. Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. – М.: Полит. лит., 1976. – С. 8.
3. Плахов В. Д. Традиции и общество. Опыт философско-социологического исследования. – М.: Мысль, 1982. – С. 14.
4. Зыкин И.С. Обычаи и обыкновения в международной торговле – М., 1983. – С. 22-23.
5. Сагидов А.М. Обычаи и традиции в правовой системе республики.
6. Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов» // АМО РТ, 2007 год. – № 6 (с изменениями от 8.06.2017 г.).
7. Гофман А.Б. Мода и обычай // Рубеж: альманах социал. исслед. – 1992. Вып. 3. – С. 125.

**ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ РОҲҶОИ АВТОМОБИЛГАРДИ ПУЛАКӢ ДАР
ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОН****Шабонов Ш.С.,**ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва
тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**E-mail:** shohkarims.7@gmail.com**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.03 – ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ;
ҳуқуқи байналмиллалӣ хусусӣ**Роҳбари илмӣ:** Сангинов Д.Ш., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент**Муқарриз:** Мавлонназаров О., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Фиишурда. Мақолаи мазкур аҳамият ва моҳияти роҳҳои автомобилгарди пулакиро дар Тоҷикистон ва ҷаҳон дар бар мегирад. Масоили мубрами ҷомеа вобаста ба авҷ гирифтани чунин роҳҳо мавриди таваҷҷӯҳ қарор дода шудаанд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватанӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф назари худро вобаста ба мавзӯи мазкур, аз ҷумла доир ба аҳамият ва камбудии роҳҳои пулакӣ баён намуда, тақмили қонунгузорию дарин соҳа яке аз ҳадафҳои асосӣ мепиндорад.

Калидвожаҳо: роҳҳои автомобилгарди пулакӣ, шарикӣ давлатӣ-хусусӣ, роҳҳои автомобилгарди алтернативии роӣгон.

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПЛАТНЫХ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ В
ТАДЖИКИСТАНЕ И В МИРЕ****Шабонов Ш.С.,**ассистент кафедри предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета Таджикского национального
университета**E-mail:** shohkarims.7@gmail.com**Научная специальность:** 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское
право; семейное право; международное частное право**Научный руководитель:** Сангинов Д.Ш., кандидат юридических наук, дотсент**Рецензент:** Мавлонназаров О., кандидат юридических наук

Аннотация: в статье проанализирована значение и сущность платных автомобильных дорог в Таджикистане и в мире а также было упомянуто тенденция развития таких дорог. Также приведено опыт других стран. Анализируя данную статью автор привел преимущество и недостатки таких дорог и считает совершенствование законодательство в этой сфере необходимым.

Ключевые слова: платные автомобильные дороги, государственно-частное партнерство, бесплатные альтернативные дороги.

**LEGAL REGULATION OF TOLL ROADS IN TAJIKISTAN AND IN THE
WORLD**

Shabonov Sh.S.,

assistant at the Department of Entrepreneurial and commercial law of Law Faculty of the Tajik National University

E-mail: shohkarims.7@gmail.com

Scientific specialty: 12.00.03 – civil law; entrepreneurial law; family law; private international law

Research supervisor: Sanginov D.Sh., Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor

Reviewer: Mavlonnazarov O., Candidate of Juridical Sciences.

Annotation: This article analyzes the meaning and essence of toll roads in Tajikistan and in the world, also the development trend of such roads is mentioned and experience of other countries is also given. By analyzing this article, the author mentioned the advantages and disadvantages of such roads and considers the legislation improvement in this sphere necessary.

Keywords: toll roads, publicly private partnership, free alternative roads.

Роҳҳо одамонро ҷалб намуда, шаҳрҳоро бунёд сохта, соҳибкориро раванқ медиҳанд [1].

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ падидаҳои нава пайдо мегарданд, ки ба фаҳмиши классикии муносибатҳои дар замони Шӯравӣ ҷойдошта ҳаммисл нестанд. Концепсияи моликият бо таъсири боди иқтисоди ғарбӣ хусусиятҳои навро касб мекунад. Аз ҷумла соҳаҳои, ки пештар пурра дар тобеияти давлат қарор доштанд, бо пайдоиши падидаҳои ҷадид ба монанди шарикӣ давлатӣ-хусусӣ, ба истифода ва соҳибии субъектони ғайридавлатӣ вогузор мешаванд. Чунин дигаргунӣ дар соҳаи коммуникатсия, аз ҷумла истифодаи роҳҳои автомобилгард ба миён омадааст. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ду тарзи ҳалли инкишофи роҳ мавҷуд аст. Якум ин мутобиқгардонии сохтмони роҳҳо ба иқтисоди мавҷуда, дуввум бошад инкишофи босуръати роҳҳо дар таносуб аз аз иқтисодиёт [2]. Боиси зикр аст, ки ҳолати инкишофи роҳҳои Тоҷикистон ба гурӯҳи дуввум шомил аст. Аз ин рӯ падидаҳо, ба монанди роҳҳои автомобили пулакӣ дар мамлақати мо аллақай аз худ дарак медиҳанд. Роҳҳои автомобилгарди

пулакӣ дар Тоҷикистон падидаи нава буда, атрофаш садо соҳаҳои зиёданд. Аз ҷумла зимни татбиқи лоиҳаҳои роҳҳои автомобилгарди пулакӣ қазияҳои ба вучуд меоянд, ки ҳалли худро тақозо доранд, ба монанди сарчашмаи маблағгузори чунин роҳ, нақши сектори хусусӣ дар таҳия ва иҷроиши чунин лоиҳа, зарурати мавҷудияти роҳи алтернативӣ дар баробари роҳи пулакӣ, тартиби пардохти арзиши истифодаи роҳ, имтиёз барои субъектони алоҳида ва танзими ҳуқуқи муносибатҳо ҳангоми истифодабарии роҳҳои автомобилгарди пулакӣ.

Ҳангоми баррасии масъалаи мазкур суоле ба миён меояд - ҳуди боҷи роҳ чист? Пардохт барои истифодаи роҳ, пул, туннел ё шоҳроҳро одатан боҷ меноманд. Боҷ дар асоси принципи “истифодабаранда пардохт менамояд” ба роҳ монда мешавад. Ин ҳама маъноҳои онро дорад, ки истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард хароҷоти сохтмон ё нигоҳдории роҳро пурра ё қисман бар дӯш доранд. Намудҳои маъмултарини пардохтҳо дар асоси чор маҳаки асосӣ бандубаст мегарданд [3]:

- вобаста ба масофа: дар ин асно истифодабаранда пардохтро вобаста ба масофаи тайкарда мепардозад.

- вобаста ба тай намудани нуқтаҳои муайян: дар ин асно пардохт вобаста ба истифодаи якдафъайнаи минтақаи муайян амалӣ мешавад. Низоми мазкур одатан дар пулҳо ва туннелҳо истифода мешавад.

- вобаста ба мӯҳлати истифода: дар ин асно истифодабаранда дар роҳи муайянгардида дар мӯҳлати вақти муайян рафту омад мекунад, новобаста аз шидати истифодабарӣ.

- вобаста ба периметр: ин намуди пардохт аз воситаи нақлиёте ситонида мешавад, ки дар периметри муайян, одатан дар маркази шаҳр ё ин ки дар роҳҳои автомобилгарди зиёд истифодашаванда, чунин пардохт ба роҳ монда мешавад.

Роҳҳои автомобилгарди пулакӣ афзалият ва камбудии худро дороянд:

1) Ба гурӯҳи аввал инҳо шомиланд, сарчашмаи ҷадиди даромад, ки ба буҷет ва дигар суратҳисоби миллӣ алоқаманд нест;

2) Ба гурӯҳи дуюм бошад, чунин омилҳо мансубанд аз ҷумла канораҷӯи аз роҳи автомобилгарди пулакӣ, истифода кардан аз дигар роҳи дуюмдараҷа, ки ба танбашавии зиёд оварда мерасонад, таъсири номусоиди иҷтимоӣ ба кишри камбизоати ҷомеа;

Сарчашмаи асосии маблағгузорӣ дар соҳаи сохтмони роҳҳои автомобилгард, андоз аз сӯзишворӣ ба ҳисоб меравад, ки дар минтақаи Осиёи Миёна чунин андоз ниҳоят паст мебошад. Дар таҷриба суоле ба миён меояд, ки магар дигар роҳҳои молиякунонии роҳҳои автомобилгард мавҷуданд ё не? Чун боло ёдрас шуд барои сохтмон ва таъмири роҳҳои автомобилгард сарчашмаи калони маблағгузорӣ зарур аст, ки бо мурури замон ҳаҷми он бояд зиёд шавад. Ҳолати мазкур ба Ҳукумат фишори зиёд меорад, дар баробари он, ки дигар соҳаҳои ҷомеа низ харчи зиёдро тақозо менамоянд. Давлат вариантҳои гуногуни маблағгузорӣ ва нигоҳубинӣ

роҳҳои автомобилгардро роҳандозӣ мекунад, ки ба вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳои гуногун таъсиррасонии мухталиф дорад, аз ҷумла:

1) Андоз аз даромад, ин намуди андозро ҳама шаҳрвандон месупоранд, новобаста аз он, ки мошин меронанд ё на.

2) Андоз аз сӯзишворӣ, ин намуди андозро ҳама ронандагон месупоранд, аммо бинобар сабабе, ки ин намуди андоз ғайримустақим аст, пардохти он бар дӯши ҳама шаҳрвандон меафтад.

3) Пардохтҳо барои роҳҳои автомобилгард, ки оиди имтиёз ва камбудии он бадтар хоҳем гуфт.

4) Фондҳо, баъзе давлатҳо бинобар сабабе, ки аз роҳи ғайримаъмулии молиякунонии роҳҳои автомобилгард яъне, паҳннамоии пардохтҳои роҳҳои автомобилӣ канораҷӯи кунанд аз фондҳои нафақа, маҳсулоти нафту газӣ истифода мекунанд, дар назари аввал чунин ба ҷашм мерасад, ки касе барои ин роҳҳо пардохт намекунад, аммо насли оянда ин масъулиятро бар дӯш хоҳад гирифт [4].

Нақши субъектони хусусӣ дар сохтмони роҳҳои автомобилгард аз ҷониби мардуми минтақаҳои Осиёи Миёна нарм пазируфта намешавад. Чун дар аксарияти давлатҳои пасошуравӣ иштироки сектори хусусӣ дар таъмини инфрасохтор басо мушкил аст, назар ба дигар минтақаҳо. Иҷроиши чунин иқдом ба осонӣ ба даст намеояд. Дар Тоҷикистон бошад низомии интитутоиналии танзими ҳуқуқӣ дар соҳаи шарикӣ давлатӣ-хусусӣ, ба ҷашм намерасад, ба монанди таҷрибаи тичоратӣ, муоширатӣ ва коммуникативӣ.

Мавҷудияти роҳи алтернативӣ қазияи мураккаб буда, ҳангоми ҷорӣ намудани роҳи автомобилӣ пулакӣ одатан ба вучуд меояд. Функсияҳои назариявии роҳи алтернативии ройгон асосҳои зеринро дороянд: ба вучуд овардани рақобат, функсияи иҷтимоӣ, агар роҳи автомобилӣ пулакӣ вобаста

ба даромаду баромад маҳдуд бошад, бояд барои субъектони маҳалӣ имтиёзҳо пешбинӣ гардад.

Бояд ёдрас шуд, ки бинобар сабаби мавҷуд набудани роҳи алтернативӣ дар радифи роҳи автомобилии Душанбе-Чанок, ки дар баландии 3000 метр ва дарбаргирандаи ду перевал мебошад, ва ягона роҳи минтақа мебошад. Чунин шароит боиси ба вучуд ордани норозигӣ аз ҷониби мардуми ва ташкилотҳои маҳалӣ гардид. Аз ҷониби Ҳукумат танзимгари роҳ муаззаф гардонида шуд, ки ба мардуми маҳалӣ кортҳои ройғони пардохт диҳад [5].

Дар таҷриба аслан ҳолатҳои пеш меоянд, ки ду тарзи роҳи автомобилии пулакӣ ба назар мерасад. Вақте ки роҳи автомобилии пулакӣ нав бунёд мегардад ва роҳи автомобилии пешина ҳамчун алтернатива нигоҳ дошта мешавад, ҳолати дуҷум бошад роҳи автомобилгарди нав дар роҳи автомобилгарди пешина бунёд мегардад. Дар ҳолати охири роҳи алтернативӣ мавҷуд нест, чунин ҳолатро дар давлатҳои рӯ ба инкишоф метавон зиёд вохӯрд, ба таври мисол дар таҷрибаи Тоҷикистон.

Саволе ба миён меояд, роҳи алтернативӣ бояд ҳуқуқи шахрванд бошад? Ба ин суол посухи якхела нест, чун давлатҳо нигоҳи якранг надоранд. Баҳри ҳалли чунин қазия ба воситаи қонунгузорӣ, таҷрибаи татбиқномаи он лозим аст ва баҳри андӯштани ин таҷриба давлат бояд аз амалия даст гирад, чун ҳар чқ давлат вобаста ба шароити иқтисодӣ ва иқлими худ аз дигар давлатҳо тафовут дорад.

Пас аз чанд соли таваҷҷӯҳи кофӣ набудан нисбат ба роҳ, пас аз пошхурии ИҶШС ба Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим омад, ки дар соҳаи роҳҳои автомобилӣ сармоягузорӣ намояд. Мавқеи чуғрофӣ ва иқлими ғайриоддӣ мусоидатгори ин иқдом набуданд.

Роҳи 345-км Душанбе-Хучанд-Чанак, ки баҳамоварандаи марказ бо шимол ва Узбекистон мебошад, яке аз пайроҳаҳои асосии иқтисодӣ ба ҳисоб

меравад. Дар солҳои 2007-2010 бо шарофати кредити имтиёзнок аз ҷониби Бонки Чинӣ ба маблағи 281.1 млн доллари амрикоӣ ва маблағгузории Ҳукумат ба ҳаҷми 14.8 млн. доллари амрикоӣ барномаи бузурги маблағгузорӣ оғоз гардид, ки ҳаҷми умумии он 295.9 млн доллари амрикоиро ташкил меод. Шартнома доир ба иҷроиш ва нигоҳубини роҳ дар ҷаҳорҷӯбаи консессияи 30-сола то 2039 ба ба оператори хусусӣ («International Road Solutions»-IRS) дода шуд, ҳамин тавр Тоҷикистон якумин давлати собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар Осиёи миёна гардид, ки истифодаи роҳҳои автомобилии пулакиро ба роҳ монд.

Таҷрибаи давлатҳои Аврупо низ якранг нест, чун соҳтмони аввалин роҳи автомобилии пулакӣ дар Испания 1972 [6] ба истофода дода шуд, ки роҳи асосии содироти мол аз Испания ба дигар давлатҳои Аврупо ба ҳисоб мерафт, минбаъд дар натиҷаи норозигии қисмати мардуме, ки минтақаҳои роҳҳои автомобилгарди пулакӣ умр ба сар мебуданд, соҳтмони роҳҳои автомобилгардӣ ройгон низ хуб ба роҳ монда шуд, сарчашмаи соҳтмони роҳҳои автомобилгарди ройгон бошад бошад, аз ғункунии маблағҳои роҳи пулакӣ ба ҳисоб мерафт, новобаста аз он, ки қонунгузорӣ давлат ва операторони хусусиро барои соҳтмони роҳи алтернативӣ муаззаф накарда буд, таҷрибаи дигар дар давлати Амрикои Ҷанубӣ Коллумбия ба ҳисоб меравад, ки роҳҳои автомобилгарди пулакӣ васеъ ба роҳ монда шудааст, мавҷудияти роҳи автомобилгарди ройгон ҳамчун алтернатива талаб карда намешавад, чун шароити иқлимӣ, инчунин иқтисодӣ чунин имкониятро пешбинӣ намекунад [7].

Бояд ёдрас шуд, ки ба роҳ мондани роҳҳои пулакӣ зербинои мустаҳками қонунгузориро тақозо мекунад, натавон дар доираи як моддаи қонун [8] ҳамчун қоидаи иҷозатдиҳанда. Дар сатҳи қонунгузорӣ лозим аст, муносибатҳои танзим карда шаванд, ки ҳангоми соҳтмон, таъмир,

нигоҳубин ва истифодабарии роҳҳои автомобилгарди пулакӣ ба миён моюнд, инчунин салоҳияти субъектони салоҳиятдори давлатӣ, ҳолати ҳуқуқии операторони роҳҳои пулакӣ бояд ба

танзим дароварда шавад. Масъалаи муҳимтарини ин муносибатҳо, ки атрофи роҳи алтернативии роғгон сар мезанад ҳалли худро бояд дар конунгузорӣ ёбад.

Адабиёт:

1. Бури Каримов. Дороги: философия, поэзия, история и мы. – М., 2003. – С. 17.
2. Шарифов А. Реструктуризация дорожной отрасли транспортного комплекса Республики Таджикистан. Десерт. на уч. степ. кан. эк. наук. – Душанбе, 2003. – С. 4.
3. Decision maker's guide to road tolling in CAREC countries/ Mandaluyong City, 1550 Metro Manila, Philippines/ June 2018/ www.adb.org.
4. АБР. 2000. Развитие передовых практик для продвижения инвестиций частного сектора в автодорожную инфраструктуру. Манила; САФ. 2010. Infraestructura Pública y Participación Privada. Conceptos y Experiencias en América y España. Cámara Colombiana de Infraestructura; Instituto Nacional de Vias. <http://www.invias.gov.co>, Agencia Nacional de Infraestructura. <http://www.ani.gov.co>
5. АБР. 2011. Развитие транспортного сектора Таджикистана. Манила; Программа Центральноазиатского регионального экономического сотрудничества. <http://www.carecprogram.org>; Eurasianet. <http://www.eurasianet.org>; Инновационные решения в области автомобильных дорог. <http://irs.tj/>
6. Corporación Andina de Fomento. 2010. Infraestructura Pública y Participación Privada. Conceptos y Experiencias en América y España; D. M. Rufián Lizana. 2002. Políticas de Concesión Vial: Análisis de las Experiencias de Chile, Colombia y Perú. CEPAL. Santiago. <http://www.mop.cl/Paginas/ingles.aspx>
7. АБР. 2000. Развитие передовых практик для продвижения инвестиций частного сектора в автодорожную инфраструктуру. Манила; САФ. 2010. Infraestructura Pública y Participación Privada. Conceptos y Experiencias en América y España. Cámara Colombiana de Infraestructura; Instituto Nacional de Vias. <http://www.invias.gov.co>, Agencia Nacional de Infraestructura. <http://www.ani.gov.co>
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳдорӣ // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, №4, қ-1, мод. 297// ш. Душанбе 30 январӣ соли 2002

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ЧАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ МИНТАҚАҶОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

Сангканова Тахмина,аспиранти кафедри ҳуқуқи соҳибкорӣ ва
тичорати факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**Тел.:** (+992) 988123223**E-mail:** kabutzoda86@mail.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.03 – ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оила;
ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ**Роҳбари илмӣ:** Сангинов Д.Ш., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент**Муқарриз:** Курбонов Қ.Б., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Физиурда. Дар мақола ҷанбаҳои ҳуқуқии минтақаҳои озоди иқтисодӣ бо назардошти муқаррароти қонунгузории амалкунанда ва ақидаҳои илмӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, андешаи муаллиф оид ба тақмили минбаъдаи ҳолати ҳуқуқии ин минтақаҳо байён гардидааст.

Калидвожаҳо: мафҳум минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҳолати ҳуқуқӣ, граждани-ҳуқуқӣ, моливӣ-ҳуқуқӣ, ҷанбаҳои иқтисодӣ.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Сангканова Тахмина,аспирант кафедры предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета Таджикского национального
университета**Тел.:** (+992) 988123223**E-mail:** kabutzoda86@mail.ru**Научная специальность:** 12.00.03 – гражданское право;
предпринимательское право; семейное право; международное частное право**Научный руководитель:** Сангинов Д.Ш., кандидат юридических наук, доцент**Рецензент:** Курбонов Қ.Б., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В данной статье анализируется правовые аспекты свободных экономических зон на основе действующего законодательства и научных точек зрения, а также предлагается авторское предложение для дальнейшего совершенствования законодательства по этим зонам.

Ключевые слова: понятие свободных экономических зон, правовой статус, гражданско-правовое, финансово-правовое, экономические аспекты.

CONCEPT AND ESSENCE OF FREE ECONOMIC ZONES

Sangkanova Tahmina,postgraduate Student, Department of Business
and Commercial Law, Law Faculty, TNU**Phone:** (+992) 988123223

E-mail: kabutzoda86@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.03 – civil law; business law; family law; international private law

Research supervisor: Sanginov D.Sh., Candidate of Legal Sciences, assistance Professor

Reviewer: Kurbonov K.B., Candidate of Legal Sciences, Assistance Professor

Annotation. This article analyzes the legal aspects of free economic zones on the basis of current legislation and scientific points of view, and proposes the author's proposal for further improvement of legislation on these zones.

Keywords: the concept of free economic zones, legal status, civil law, financial law, economic aspects.

Айни ҳол дар бораи мавҷудияти таҳқиқоти ҳамаҷониба ва мунтазам оид ба танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва минтақаҳои оффшорӣ сухан намудан барвақт аст. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки баъзе ҷиҳатҳои мавзӯи тадқиқот дар асарҳои олимони хориҷа оид ба фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкорон дар минтақаҳои офшорӣ баррасӣ карда шуданд. Корҳои чунин муаллифони А.Л. Апель, В.В. Грузенкин, Д.А. Игнатъева, Л.С. Кабир, В.А. Кокорин, М.В. Королев, В.В. Макаров, Ю.С. Макарова, Д.Л. Ушаков, С.П. Чернявский ба масъалаҳои граждани-ҳуқуқӣ, моливӣ-ҳуқуқӣ, инчунин ҷанбаҳои иқтисодии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ бахшида шудааст. Лек дар Тоҷикистон аз нигоҳи ҳуқуқӣ ин масъала таҳлил нагардидааст.

Дар шароити муосир соҳибкорӣ дар рушди иқтисодии кишвар нақши муҳим мебозад, бинобар ин, давлат бевосита ё бавосита онро ҳавасманд мекунад. Яке аз роҳҳои чунин ҳавасмандкунӣ – таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҳудуди он, ки махсусан, аз намуди умумии фаъолияти соҳибкорӣ фарқ мекунад [1, с. 3].

Бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармояи хориҷӣ, технологияи нав, барои бунёди инфрасохтори муосир, ҷиҳати мусоидат ба масъалаҳои шуғли аҳоли ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, инчунин ғани намудани бозори дохилӣ ва истеъмоли,

маҳсулоти саноатӣ, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» [2] ва Низомномаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ [3] қабул карда шуд. Ҷиҳати иҷрои Қонуни мазкур, айни замон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон чор минтақаи озоди иқтисодӣ таъсис дода шудааст, аз ҷумла МОИ «Суғд», МОИ «Панҷ», МОИ «Данғара» ва МОИ «Ишкошим» [4].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ дар бунёди минтақаҳои озоди иқтисодӣ дорои иқтидори назаррас барои ҳалли бомуваффақияти мушкилоти зиёди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки ҳама гуна давлатро фаро мегирад, нишон медиҳад. Бо таъсиси МОИ, ҳукуматҳои давлатҳои гуногун ҳалли мушкилоти таҳияи минтақаҳои алоҳидаи ҳудро ҳал мекунанд. Ғайр аз ин, МОИ бо хусусияти бисёрӣ фаъолият (мубодилаи молҳо, истехсоли молҳо, тавсеаи доимии маҳсулот, афзоиши соҳаҳои саноат ва ғ.) таъсир мерасонад [5, с. 4].

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ таърихи начандон зиёди пайдоиш дошта, ҳамчун шакли махсуси интегратсия (ҳамгиروي)-и иқтисодии байналхалқӣ сурат мегиранд. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ одатан, аз минтақаи қисми қаламрави миллӣ иборат буда, дорои тартиботи махсуси имтиёзӣ мебошанд. Ин имтиёзҳо фаъолияти хоҷагидорӣ иштирокчиёни хориҷӣ, ҷалб намудани сармоя ва технологияи пешқадами хориҷиро

тақозо мекунад. Аснои таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ стратегияи тезонидани нуқтаи афзоиши хоҷагӣ, яъне доира ва ҳавзаҳои ҳавасмандкунонии фаъолияти иқтисодӣ дар асоси ҳамкориҳои байналхалқӣ, (тамарказ)-и захираҳо бо истифодаи омилҳои мусоид муайян карда мешаванд. Ин имконият медиҳад, ки мақсадҳои муҳғалиф (иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолӣ, илмӣ-техникӣ) ба ҳам алоқаманд ва ҳал карда шаванд.

Мақсади иқтисодии минтақаҳои озоди иқтисодӣ бештар дар:

- фаъолгардонӣ, васеъ намудани савдои хориҷӣ ва умуман, фаъолияти иқтисодии бурунмарзӣ;

- ҷалбкунии сармояи дохилию хориҷӣ;

- баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти миллий ва самаранокии иқтисодии он;

- афзунгардонии содирот ва самаранокии воридот, даромади асъории бучет;

- таъмин намудани тараққиёти минбаъдаи ҳуди минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ғайра зухур мегардад.

Мақсади иҷтимоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар:

- ташкили ҷои кори нав, зиёдкунии шугли аҳоли, баланд бардоштани дараҷаи касбии мутахассисон тибқи назардошти истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ;

- ташкили кадрҳои менечерии ҳозиразамон;

- бехтар карданк дараҷаи некӯаҳволӣ ва зиндагии одамон;

- тезонидани тараққиёти (зерсохт - инфраструктура)-и иҷтимоӣ маишӣ ва ғайра ифода меёбад.

Ҳадафи истеҳсолию илмӣ-техникии минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар:

- воридкунии техникаю технологияи пешқадами хориҷӣ;

- тезонидани ҷорикунии натиҷаҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ конструктории кадрҳои илмӣ-техникӣ, аз ҷумла хориҷиён;

- истифодаи захираҳои моддию-молиявӣ дар соҳаҳои нисбатан афзалиятнок;

- пурра истифодабарии иқтидорҳои мавҷуда, махсусан, конверсионӣ;

- инкишофи зерсохтор (инфраструктура)-и истеҳсолӣ-накдиёти ифода меёбад.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун воситаи рушди рушди иқтисоди миллий дар амалияи ҷаҳонӣ паҳн шудааст. Механизмҳои, ки ба минтақаҳои махсуси иқтисодӣ муарифанд дар бисёр кишварҳо аз ИМА ва Британияи Кабир, Ҳиндустон ва Чин бомуваффақият истифода мешаванд [6, с. 15].

Таъсису амали минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар тамоми гуногуноҳояш боиси болоравии иқтисодиёт дар дараҷаи миллию минтақавӣ мегардад. Дар охири солҳои 90-уми асри ХХ дар ҷаҳон қариб 2000 минтақаҳои озоди иқтисодӣ таъсис дода шуда, аз ин беш аз 1000 тояш дар олами рӯ ба тараққӣ ҷой доштанд. Шумораи ба кор банд будагон дар ин минтақаҳо зиёда аз 3 млн. нафарро ташкил медед. Маҷмӯи муомилоти берунӣ ба 1,2 трлн. доллари ИМА (10% савдои ҷаҳонии соли 1998) рост меомад. Тез паҳншавии минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз нақши мусбии онҳо ҳамчун институти муҳими иқтисодиёти ҷаҳон, ки боиси тезонидани тараққиёти хоҷагӣ, баландбардорӣ устуворӣ он, ҷалбкунӣ захираҳои беруна мегардад, дарак медиҳад.

Дар шароити маҳдуд ва норасо будани захираҳои иқтисодӣ дар як қатор мамлакатҳо, минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун фишанги воқеӣ бо самараовар гардидани иқтисодиёти миллий, ба хоҷагии ҷаҳон хизмат мекунад. Онҳо ба амалиётҳои иқтисодии фаъоли бурунмарзӣ, ҳассос будан ба техникаю технологияи ҳозира, таъсиси истеҳсолоти ба инфраструктура мувофиқ, истифодаи усулҳо (методҳо)-и хоса ва шакли молиявӣ навсозӣ (инноватсионӣ), истеҳсолию муомилоти, фаъолияти савдои беруна бештар майлдоранд.

Ҳамчун узви қаламрави мамлакат, минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба сифати фишанги мутобиқатсозандагии тамоми иқтисодиёти миллий ба иқтисодиёти

чаҳон баромад карда, рушду нумӯи ин равандро таъмин менамояд. минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз дигар қисматҳои қаламрави мамлакат ҷудо буда, тартиботи маъмурию иқтисодӣ, гумрукӣ, андозу-молиявии алоҳидаи худро доро мебошад. минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар тарақиёти худ роҳи тулониро тай намуданд. Нақш, мақом ва шакли худро ба таври ҷиддӣ тағйир дода, дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон арзи вучуд ва амал доранд. Дар адабиёти муосир МОИ-ро аксар вақт аз рӯи меъёрҳои зайл чунин тадқиқ мекунанд:

1. Аз рӯи дараҷа ва доираи ҳалли вазифаҳо: амборӣ, минтақаҳои транзитӣ, бандарҳои озод, саноатӣ, содиротӣ, минтақаҳои илмӣ-технологӣ, технополисо, технопаркҳо, марказҳои инноватсионӣ, комплексӣ, ва ғайра;

2. Аз рӯи ҳаҷми қаламрав: нуқтагӣ

(ферма, анбор, тёрминал), қаламравӣ-миқёсӣ (минтақаҳои саноатӣ-тоҷиротӣ, технопарк), махсус калон (минтақаҳо).

3. Аз рӯи самт ва соҳаи тахассуси хочагӣ: корхонаи соҳавӣ, сектори (истихроҷ, коркард, хизмат), вазифагӣ (банкӣ, фаъолияти тиҷоратӣ);

4. Аз рӯи иштироки тараф ва хусусиятҳои ҷойгиронӣ: байналхалқӣ, наздисарҳадӣ ва ғайра [7].

Ҳамин тариқ бояд зикр намуд, ки кулли ин шакл ва гуногуниҳо таҳти мафҳуми минтақаҳои озоди иқтисодӣ сарчамъ карда мешавад. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун кулӣ вазифаҳои ҳалкардашаванда сураг гирифта, ба таъмину тезонидани рушди иқтисодӣ ва бо таври мусоид ва самаранок воридшавии иқтисодиёти милли ба хочагии ҷаҳон мусоидат менамояд.

Адабиёт:

1. Бахтин С.И. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах России и оффшорных зонах: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – М., 2006.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» аз 25 март соли 2011, № 700 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011, №3, мод. 167.

3. Низомномаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 декабри соли 2005, №191 // http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=12672.

4. Рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // http://fez.tj/tj/about_sez/40-rushdi-mintaaoi-ozodi-itisodyi-dar-umurii-toikiston.html (санаи мурочиат: 10.12.2108 сол).

5. Флоря О.В. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в особых экономических зонах: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Флоря Оксана Викторовна; [Место защиты: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова]. – М., 2011.

6. Якимова О.Е. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в Особых экономических зонах в РФ : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Якимова Ольга Евгеньевна; [Место защиты: Моск. гос. юрид. акад. им. О.Е. Кутафина]. – М., 2010.

7. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ// https://www.durahshon.tj/fan/view_post.php?id=1157 (санаи мурочиат: 13.12.2018 сол).

**ХУДКУШӢ – МУШКИЛОТИ ЧОМЕАИ МУОСИР ВА РОҲҶОИ ПЕШГИРИИ
ОН****Отабоева М.Х.,**аспиранти соли 2-юми факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 928604730

E-mail: jurist.tj@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – ҳуқуқи конституционӣ; муҳофизати суди конституционӣ;
ҳуқуқи мунитсипалӣ**Роҳбари илмӣ:** Салоҳидинова С.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносии

Физиурда. Мақолаи мазкур ба яке аз мушкилоти ҷомеаи муосир – худкушӣ бахшида шуда, дар он усулҳо, воситаҳои таъсиррасонӣ барои содир намудани чунин кирдори номатлуб, роҳҳои пешгирӣ ва дигар масъалаҳои мубрам вобаста ба мавзӯи мазкур мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Пас аз баррасӣ муаллиф чихати то андозае пешгирӣ намудани худкушӣ дар ҷомеаи андеша ва пешниҳодҳои худро иброз намудааст.

Калидвожаҳо: худкушӣ, ҳуқуқи инсон, ҳаёт, мушкилот, ҷомеа, ҷавонон.**САМОУБИЙСТВА – ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВО И ПУТИ ЕЁ
ПРОФИЛАКТИКИ****Отабоева М.Х.,**аспирант 2-го курса юридического факультета
Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 928604730

E-mail: jurist.tj@mail.ru

Научная специальность: 12.00.02 – конституционное право; конституционный
судебный процесс; муниципальное право**Научный руководитель:** Салоҳидинова С.М., кандидат юридических наук

Аннотация. Данная статья посвящена одной из проблем современного общества – самоубийству, в котором были рассмотрены методы, влияющие факторы для совершения непристойного действия, пути профилактики и другие актуальные вопросы, касающиеся данной тематики. После анализа данной темы автор по мере подчеркивает свои идеи для предотвращения числа самоубийства в современном обществе.

Ключевые слова: самоубийство, права человека, жизнь, проблема, общество, молодёжь.**SUICIDE – THE PROBLEM OF MODERN SOCIETY AND THE WAYS TO ITS
PREVENTION****Otaboeva M.Kh.,**Graduate student of the 2nd course of law faculty
of the Tajik National University

Phone: (+992) 928604730

E-mail: jurist.tj@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.02 – constitutional law; constitutional proceedings; municipal law

Research supervisor: Salohidinova S.M., Candidate of Legal Sciences

Annotation. This article is devoted to one of the problems of modern society – suicide, which examined the methods, influencing factors for committing an indecent act, ways of prevention and other relevant issues related to this topic. After analyzing this topic, the author emphasizes his ideas to prevent the number of suicides in modern society.

Keywords: suicide, human rights, life, problem, society, youth.

Аз замонҳои қадим инсоният барои ба даст овардани зиндагии шоиста талош намуда, бо роҳу воситаҳои гуногун зинадагии худро пеш мебард. Аҷдодони хирадпешаи мо низ дар роҳи расидан ба ин мақсадҳо талоши беш намуда, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро тавассути санадҳо муқаррар ва танзим менамуданд [1, 2, 3]. Аммо, имрӯз гурӯҳе аз инсонҳо ба дарки моҳияти зиндагии худ нарафта, ба амалҳои даст мезананд, ки боиси нигаронии ҷомеа қарор мегирад. Яке аз чунин амалҳои номатлуб худкушӣ ва сӯиқасд ба он маҳсуб меёбад.

Худкушӣ аз калимаи латинии “*sui caedere*” гирифта шуда, маънояш худро куштан мебошад. Худкушӣ маънои ба таври мақсаднок худро аз ҳаёт маҳрум намуданро ифода намуда, чун қоида ихтиёрон (вале ҳолатҳои низ ҷойдоранд, ки онҳоро барои содир кардани ин кирдор маҷбур менамоянд) ва маҷбури (дар бисёр ҳолатҳо бо ёрии одамони дигар) содир карда мешавад.

Дар аксар адабиётҳо ҳамаи худкушиҳоро шартан ба ду синф ё худ гурӯҳ ҷудо менамоянд: худкушиҳои ҳақиқӣ (парасуицид) ва худкушиҳои намоишӣ ё худ демонстративӣ (псевдосуицид). Худкушии ҳақиқӣ асосан чун қоида ин ҷорабинии банақшагирифтае мебошад, ки мақсадаш бо тамоми ҳастиаш аз ҳаёт маҳрум намудани ҳадаш мебошад, новобаста аз ақида ва муносибати ҳешовандон, дӯстон ва пайвандон содир мешавад. Худкушии намоишӣ бошад, чунин худкушиест, ки шахс метавонад бо ин восита дигаронро ба ёрӣ барои ягон ҳалли мушкилот даъват менамояд, ки онро “фарёд барои кӯмак” низ номгузорӣ кардаанд.

Худкушӣ дар бисёр ҳолатҳо дар ҳолати вазнини рӯҳӣ содир карда мешавад, инчунин он шахсоне ба ин амал даст мезананд, ки бемориҳои дарди саҳти рӯҳӣ, дар ҳолати стресс, фрустратсия, ё ин ки дар ҳолати ҳиссиёти ҳалнопазирии проблемаҳои худ қарор даранд ва дар оянда бе ягон назари нек ва бе умед назар меафкананд, содир карда мешавад.

Дар бобати даст задан ба ин амал равошносии бузурги немис Зигмунд Фрейд қайд мекунад: “Дар инсон кӯшиш дар бораи худнесткунӣ аз табиат вучуд дорад ва ягон омил наметавонад дар содир кардани ин амал монеа ба вучуд оварад”, дигар равшанфикрон бошанд, ин ақидаи ӯро инкор мекунанду дар бобати таъсири иҷтимоӣ доштани ин амал ҳарф мезананд.

Амали номатлубе, ки солҳои охир ҷомеаи мутамаддини Тоҷикистонро мушавваш гардондааст – ин даст ба худкушӣ задани одамоне, ки қисми зиёди онҳоро ҷавонон ва наврасон ташкил медиҳанд, мебошад.

Мувофиқи маълумотҳои бадастомада солҳои охир теъдоди насли наврас ва ҷавононе, ки даст ба худкушӣ мезананд, афзудааст, ки ин боиси ташвиш ва нигаронист. Мувофиқи он нишондодҳо худ ба андешае фуру меравем: Чаро маҳз ҷавонон ва наврасон даст ба худкушӣ мезананд? Сабаб дар чист? Чӣ омилҳо онҳоро маҷбур месозад, ки онҳо даст ба ин амали нанговар мезананд? Мувофиқи мақсад шуморидем, ки каме ҳам бошад дар бобати сабабҳо ва роҳҳои содиршавии ин амали нанговар татқиқот барем ва мувофиқи имконият роҳҳои пешгирии онро мавриди тавачҷӯҳи омма қарор диҳем.

Аслан чунин роҳҳои содир намудани худкушӣ дар ҷомеаи мо вучуд доранд:

1. Худро овехтан – дар бисёр мавридҳо насли наврас ва ҷавонон аз ин усул истифода мекунанд;

2. Заҳролудшавӣ аз доруҳо (инчунин бо заҳроҳо худро ба қатл расонидан);

3. Аз биноҳои баландошёна худро партофтани (аз ин усул бештар насли наврас ва ҷавонони давлатҳои Ғарб истифода мекунанд);

4. Буридани рағҳо;

5. Худро оташ задан.

Ин амалҳо даҳшатангез буда, аслан бе ҳеҷ сабаб рӯй намереданд.

Мавриди татқиқотамон мо бисёртар хостем, фаҳмем, ки кадом сабаб ва омилҳо таъсир мерасонанд, ки ҷавонони мо даст ба худкушӣ мезананд. Аввалан ин аз паст будани маърифати ҳар яки онҳо гувоҳӣ медиҳад. Баъдан ин қаҳру ғазаб аз амали волидон, хешовандон, наздикон ва пайвандон ва ё ин ки муноқишаҳои оилавӣ, ки қисми зиёди худкушиҳо аз ин сабаб ба вучуд меоянд; танҳои; фикр мекунанд, ки имконияти дарк кардан ва фаҳмиши проблемаҳои онҳоро ҳеҷ кас надорад; гумшавии ҳақиқӣ ва ё ин ки баназаррасии меҳри падару модар; дар ҳолати дилзиқӣ ё худ депрессия қарор доштан бо сабаби марги волидон ва ё ҷудошавии волидон; ишқи яктарафа ва ё рашк кардан; ноқомӣ дар соҳаи ишқ ва муносибатҳои ошиқӣ; ҳиссиёти гунаҳкорӣ; имконияти ҳал карда натавонистани проблемаҳои худ ва “гӯё” роҳи ҳалосӣ аз проблемаҳо; шарму ҳаё аз ягон кирдори худ; қаҳрӣ; аз худ розӣ набудан; тарс барои шарманда шудан ва мавриди таҳқир, муносибатҳои пастзанандаи шаъну шараф ва хандаҳараши дигарон қарор додан аз ҷониби ҳамсолон ва ё дигар ашхоси ҷомеа; тарс аз ҷазо; ҳомиладорӣ ноҳолам – бисёр сабаби худкушӣ дар байни ҷавондӯхтарон мегардад; ҳиссиёти қасд, ирбоб; кӯшиш барои ҷалб намудани диққати дигарон; инчунин содир намудани сӯиқасд ба худкушӣ бо мақсади ба вучуд овардани ҳиссиёти

дилсӯзӣ ва меҳрубонӣ.

Инчунин қобили қайд аст, ки дар аввали асри 20 аз тарафи олимони муайян карда шудааст, ки дар сатҳи худкушӣ воситаҳои нави техникаи интиқоли ахбор ба мисли радио, телевизион, кинематография, интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ низ таъсири хеле муассир мегузоранд.

Бояд қайд намуд, ки мутаассифона дар байни наврасон ва ҷавонони ҷинси зани ҷомеаи соҳибистиклоли мо, ки бештар дар деҳаҳо ва ноҳияҳои дурдаст зиндагонӣ мекунанд ба таври кофӣ маълумоти дунявӣ динии хуб надоранд ва сатҳи шуурнокиашон дар дараҷаи паст қарор дорад, ба истилоҳе равия ё худ тенденсияи “этироз аз ҷафокорӣ” амал мекунанд. Ин истилоҳ маънои онро дорад, ки бархе аз волидону наздикон духтарони наврасу дар зиндагӣ омода набудани худро бармаҳал, баъзе вақт бо роҳҳои қонунӣ ва баъзе вақт бо роҳҳои ғайриқонунӣ ба шавҳар медиҳанд. Онҳо, ки донишу малака ва таҷрибаи хуби зиндагидориро наомӯхтаанд ба зиндагии мустақилона тайёр нестанд, масъалаву муаммоҳои зиндагиро ба таври “кӯр-кӯрона” дарк менамоянду қобилияти таҳаммул карданро дар пастиву баландии зиндагӣ надоранд, даст ба ин амали номатлуб мезананд, ки ин ҳам доғи ҷомеаи имрӯзаи мо.

Қисми зиёди аҳолии Тоҷикистонро мардуми мусалмон ташкил медиҳанд. Дар ин бобат қайд кардан ба маврид аст, ки худкушӣ кардан аз нигоҳи Исломи ин яке аз гуноҳҳои сахти қабира ба ҳисоб меравад. Ҳар шахсе, ки бо қарор роҳи воситае, ки худашро кушад, дар рӯзи қиёмат ҳамин азобро меҷазад. Дар ин бора паёмбари ислом Муҳаммад (с.а.в.) фармудаанд: “Ҳар шахсе, ки худашро аз болои кӯҳ партофта кушад, дар оташи дӯзах партофта шуда, ҳамешагӣ ҷовидона дар он ҷой боқӣ мемонад; Ҳар касе, ки заҳро хӯрда, худашро кушад, дар дӯзах ҳамон заҳро дар дасташ гирифта, ҳамеша онро меҳӯрад; Ҳар касе, ки худашро бо оҳане мекушад, дар дӯзах он оҳанашро дар дасташ гирифта, ҳамеша

ба шикамаш мехалонад”. Яъне, бо кадом азобу дарде, ки худкушӣ кардааст, ҳамон хел азобро ҳамешагӣ дар дӯзах мечашад.

Худованд дар сураи Нисо ояти 29 мефармояд: “Худатонро накушед. Худованд нисбати Шумо меҳрубон аст”.

Аз рӯи маълумотҳои бадастомадаи соли 2014 дар давоми 5 соли охир дар кишварамон 2 684 ҳодисаҳои худкушӣ ва сӯиқасд ба он ба қайд гирифта шудааст, ки дар натиҷа 1 727 нафар шахрвандон ба ҳалокат расидаанд. Ин ҳодисаҳо бештар дар вилояти Суғд, шаҳри Турсунзода, ноҳияҳои Рӯдакӣ, Ҳисор, Файзобод ва Ҷиргатол ба назар мерасанд. Алалхусус, дар вилояти Суғд дар ин давра 1249 чунин ҳодиса рух дода, ҳамасола ба ҳисоби миёна 48%-и худкушиҳои дар ин кишвар рухдиҳанда ба ин вилоят рост меояд.

Дар ин бобат бевосита Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбати худ дар Маҷлиси ваҷеи ҳаёти мушовараи Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар санаи 24-уми феввали соли 2014 қайд кардаанд, ки “Бо вучуди чораҳои андешидашуда рӯй додани чунин ҳодисаҳои нангин ба мисоли худкушӣ идома дошта, фаъолияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва дигар сохтору мақомоти масъули давлатӣ дар пешгирӣ ва ошкор намудани сабабу омилҳои онҳо ҳанӯз қонеъкунанда нест” ва дар ин бобат Прокуратураи Генералӣ, Вазорати қорҳои дохилӣ, Вазорати адлия, Вазорати маориф ва илм, фарҳанг, меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, Кумитаҳои қор бо занон ва оила, ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ, оид ба қорҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ, телевизион ва радио, Шӯрои уламои Маркази исломии Тоҷикистон, раисони шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоати шаҳраку деҳотро вазифадор карданд, ки бо ҷалби фаъолон, аҳолии зиё ва шахсони обрӯманду рӯзгордида барои омӯзиши сабабу омилҳои худкушӣ ва пешгирӣ намудани ин амали нангин чораҳои ҷиддии ҳамоҳангшуда андешанд. Ва дуруст ҳам қайд карданд, чунки барои пешгирӣ намудани ин

амали нангин бояд аҳли ҷомеа талош варзад, на шахсони алоҳида ва мақомоти дахлдор ва баъдан шояд имконияти пешгирии он ҷой дошта метавонад.

На ҳамаи худкушиҳоро метавон пешгирӣ намуд, вале имкониятҳои пешгирии онҳо ҷой доранд ва онҳо хеле зиёданд ва бо истифода аз ин усулу чораҳо аз ҷониби ҷомеаи мутамаддини Тоҷикистон метавон сатҳи худкуширо то андаке кам намуд ва ё умуман пурра аз байн бардошт. Яке аз қисматҳои дигари татқиқот пешниҳод намудани роҳҳои мукаммали пешгирии худкушӣ мебошад ва мувофиқи мақсад шуморидем, ки чунин роҳҳоро пешниҳод намоем:

1. Имконияти кам намудани дастрасӣ ба воситаҳои худкушӣ (ба мисоли воситаҳои доруворӣ, пестисидҳо, ярқоқҳо, қордҳо ва ғ.).

2. Табобати одамоне, ки ба касалиҳои рӯҳӣ гирифтаанд (махсусан он шахсоне, ки ба депрессия, майнӯшӣ ва шизефрения гирифтаанд).

3. Мушоҳидаи бодикқат ва табобати он нафароне, ки пеш сӯиқасд ба худкушӣ содир намудаанд.

4. Тарзи дурусти фаъолият ва нозуқонаи ВАО дар бобати пешниҳод намудани ахборотҳо ба насли наврас ва ҷавонон.

Инчунин, ҳулосаи ташхисҳо нишон медиҳанд, ки барои пешгирии ин амал нақши оила аз ҳама бештар аст. Агар чунин бошад, падару модар (ё васӣ)-ро мебошад, аз қӯдакӣ фарқи амали хубро аз амали нохуб ба фарзандон фаҳмонанд ва дар зехни онҳо ҷой диҳанд. Ва баъдан бо боварии қомил гуфта метавонем, ки агар фарзандон аз ин ҷиҳат маърифат пайдо карда тавонанд, рӯҳи онҳоро шикастан ғайриимкон мегардад.

Дар натиҷа пешниҳод намуданиам, ки: “Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бо қӯшиши ҳамаи мо ҷавонони соҳибхираду ояндасоз ва бо дастгирии иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятии ватанӣ ва хориҷӣ бо роҳи маблағгузорӣ қардан дар ин самт ва бо ҷалби маблағгузориҳои хориҷӣ дар кишварамон таъсис додани ақалан як клиникаи умумичумхуриявӣ раваншиносӣ барои табобати дурусти

рӯҳии он нафароне, ки сӯиқасд ба худкушӣ содир намудаанду дар ин амали номатлуб ва бераҳмонашон, ноком гардидаанд бо ҷалби мутахассисони беҳтарини соҳаи равоншиносӣ” таъсис

дода шавад. Ин гуна таҷрибаро дар аксарияти давлатҳои Ғарб метавон мушоҳида намуд, ки он натиҷаҳои хеле назаррасро ба миён овардааст.

Адабиёт:

1. Ганчинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) / муҳаррири масъул ва мураббӣ А. Холиқзода. Китоби 1. Ҳуқуқ дар аҳди бостон. Қисми 1. Авасто; Қисми 2. Вандидод. – Душанбе: ЭР-граф, 2016.
2. Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳмандрӯд, 2016. – 164 с.
3. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография. – Душанбе: ТАЙАРОН, 2018. – 176 с.

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАҲКИМИ ҲУҚУҚИ МОДАР ВА КӢДАК

Холиқова О.А.,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 918420442
E-mail: ominajon55@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти
ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Рохбари илмӣ: Саъдизода Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Муқарриз: Шоев Ф.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Ҷишурда. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мутобик бо арзишҳо ва стандартҳои байналмилалӣ мақоми ҳуқуқии модарро дар сатҳи Конститутсия эълон ва муқаррар карда, ҷиҳати ҳимояи оила ва ҳуқуқҳои кӯдак заминаҳои ҳуқуқӣ ва барномаҳои сиёсии ногузирро қабул намудааст. Бо боварии комил метавон гуфт, ки чунин шароити мусоиди ҳуқуқӣ барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии модар ва тарбияи солими фарзандони миллат мувофиқат менамояд. Мо занону модаронро зарур аст, ки ба қадри ин ғамхорӣ Пешвои миллат ва Ватани азизамон расида, қонунҳои давлатро риоя карда, фарзандонамонро дар рӯҳияи худшиносии миллӣ тарбия намоем.

Қалидвожаҳо: зан, модар, кӯдак, ҳуқуқи зан, баробарии гендерӣ, таъбиз, механизми ҳимояи ҳуқуқи инсон.

РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ В ЗАКРЕПЛЕНИИ ПРАВ ЖЕНЩИН И ДЕТЕЙ

Халиқова О.А.,
соискатель кафедры прав человека и
сравнительного правоведения юридического
факультета Таджикского национального
университета
Тел.: (+992) 918420442
E-mail: ominajon55@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история о праве и государстве; история
правовых и политических учений

Научный руководитель: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук

Рецензент: Шоев Ф.М., кандидат юридических наук

Аннотация. Республика Таджикистан как демократическое и правовое государство согласно ценностям и международным стандартам объявляет и устанавливает правовой статус материнства на уровне Конституции и приняло ряд политических программ в области защиты семьи и прав ребёнка. Можно сказать с уверенностью, что такая благоприятная правовая среда совпадает для обеспечения условия жизни матерей и воспитания здоровых детей нации. Нам женщинам и матерям нужны, чтобы соответствовать заботам Лидера нации и нашей дорогой Родины, и соблюдая законов нашей страны воспитывать наших детей в духе самосознания.

Ключевые слова: женщина, мать, ребёнок, право женщин, гендерное равенство, дискриминация, механизм защиты прав человека.

ROLL COSTITUTION OF THE LEGAL PROCEDURE OF MATHER AND CHILD

Kholikova O.A.,

the chair of the Department of Human rights and Comparative law of the Law Faculty, Tajik National University

Phone: (+992) 918420442

E-mail: ominajon55@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – Theory and history of the law and state; history of the doctrines of the law and state

Research supervisor: Sadizoda J., Candidate of Legal Sciences

Reviewer: Shoev F.M., Candidate of Legal Sciences

Annotation. The Republic of Tajikistan does not have the Democratic Republic of the Congo and the United States of America, and the United States of America and the United States of America and the Commonwealth of Independent States, and the Commonwealth of Independent States. We offer a wide variety of products and services for the convenience of your friends and family. As a woman and woman, she has a lot of friends and family with her friends, and she has a lot of friends and family in the world.

Keywords: women, mother, child, women rights, gender perspective, discrimination, mechanism of protection of human rights.

Зан – модар дар ҷомеа дар баробари вазифаи оилавӣ нақши бузурги тарбиявӣ дошта, дар омода намудани насли солах, донишманд ва эҷодкор барои ояндаи ҳар ҷомеа ва давлат хизмати арзанда менамояд. Аз ин ҷост, ки ҳар давлати пешрафта ва ҳар ҷомеае, ки фардои ободи худро андеша менамояд, ҷиҳати ҳифз намудани мақоми ҳуқуқии модар ва кӯдак кӯшиш менамояд. Тоҷикистон, ки рӯ ба сӯи бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд намудааст, таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати арҷгузорӣ ба мақоми ҳуқуқии модар ва ҳифзи манфиатҳои кӯдак дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, барномаҳои давлатӣ корҳои мушаххасро анҷом додааст. Имрӯз Конститутсияи кишвар, Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қонуни санадҳои зерқонунӣ дар кишвари мо мақоми ҳуқуқии модар ва кӯдакро ба таври

шоиста эълон, таъмин ва ҳифз менамоянд. Вале бояд аз ёд набаровард, ки то расидан ба ин зина таърихи ҳуқуқи халқи мо вазнинҳои зиёдро паси сар кардааст.

Таърих гувоҳ аст, ки дар аҳди қадим мардуми тоҷик ба ҳуқуқ ва озодиҳои зан эҳтиром мегузоштанд [6, с. 19; 7, с. 21] ва ўро ҳамчун офарандаи насли инсонӣ маънидод менамуданд. Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ паст рафтани дараҷаи некуахлоқии халқ, пайдо шудани як қатор мушкилоти иқтисодӣ иҷтимоӣ сабабҳои паст шудани сатҳи маърифатнокии модарон ва ахлоқи вазнини кӯдакон низ гашт. Вале модарон ҳамчун ҷузъи созандаи ҷомеа атрофи Ҳукумат муттаҳид гашта, ба ояндаи саодатманди давлат бовар намуда, вазифаи муҳимми худ – тарбияи фарзандонро ҳеҷ гоҳ фаромӯш накарданд. Имрӯз насли ҷавоне, ки он солҳои вазнин ба дунё омадаанд новобаста аз мушкилиҳои муайян

аксаран ҷавонони олим, созанда, эҷодкор ва навоару худшиноси миллат мебошанд. Мисоли равшани он устодони ҷавони факултети ҳуқуқшиносӣ мебошанд, ки аксарашон солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар домони модарон буданд. Албатта, кӯшиши он ҷавонро дар роҳи расидан ба ин мартабаҳо нодида гирифтани нестам, вале фикр мекунам, ки шароите, ки давлати соҳибхитиёри Тоҷикистон ба онҳо дод ва хизмате ки модарон тайи он солҳои вазнин барои тарбияи эшон равона карданд, дар ин самт бузург ва назаррас аст. Аз ин ҷониб мо дар ин мақола роҷеъ ба заминаҳои ҳуқуқии эътирофи мақоми модар ва кӯдак изҳори назар намуда, онро дар ҳамбастагии заҳмати модарон ва саъю кӯшиши насли наврас арз намудани ҳастем.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибхитиёриаш чун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар Конститутсияи худ ҳуқуқ ва озодиҳои модар ва кӯдакро мустақкам намуд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисми 2 моддаи 17 баробарии гендериро эълон намуда, мардон ва занонро баробарҳуқ эълон кард [3, с. 12]. Ҳамчунин дар боби 2 Конститутсия нахустин маротиба дар таърихи давлатдорӣ халқи тоҷик “Ҳуқуқ, озодӣ вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро” мавзӯи алоҳидаи танзими конститутсионӣ қарор дода 34 моддаро ба масъалаи мазкур бахшид. Дар байни ин моддаҳо, ки ба мақоми ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст, моддаҳои махсуси 33 ва 34 ба мақоми ҳуқуқии зан модар бахшида шудааст. Ба модарону кӯдакон диққати махсус додани қонунгузорӣ аз он сабаб аст, ки модарон ва кӯдакон дар ҳақиқат табақаи ба ғимоя эҳтиҷманд буда, қисми осебпазир ба ҳисоб мераванд, ва ояндаи ҷамъият ва давлат аз онҳо саҳт вобастагӣ дорад [1, с. 231]. Зеро бузургон дуруст гуфтаанд, ки модар бо як даст гаҳвора ва бо дасти дигар ҷаҳонро мечунбонад, вале ба андешаи ман ӯ фардои миллатро ташаккул медиҳад.

Дар модаи 33 Конститутсия омадааст: “Давлат оиларо ҳамчун асоси

ҷамъият ғимоя мекунад. Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона ақди никоҳ банданд. Дар оиладори ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Бисёрникоҳи манъ аст”.

Агар аз назари таҳлилий ба мазмуни моддаи мазкур назар намоем, дар он ду қаророти давлатӣ нисбат ба модарон ва се ҳуқуқ пешниҳод шудааст.

Қаророти: 1. Оила дар ғимояи давлат аст; 2. Яққаникоҳиро барои мардону занон бо усули манъи бисёрникоҳӣ қаророти додааст. Ҳамчунин ҳуқуқҳои: ташкили оила; озодии ақди никоҳ ва ҳуқуқи баробарии қандани ақди никоҳ ба мардону занон дода шудааст.

Дар қисми 1 моддаи 33 Конститутсияи ҚТ уҳдадорӣ давлат оид ба тахти ғимояи худ гирифтани оила ҳамчун асоси ҷамъият таъкид мешавад. Аз нигоҳи назария ва амалияи ҳуқуқ, тахти ғимоя қарор гирифтани оила аз ҷониби давлат вазифаи меҳварии давлати ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад [5, с. 180-187]. Зери ғимоя қарор гирифтани оила аз ҷониби давлат маънои онро дорад, ки давлат нисбат ба як силсила масоили ҳуқуқӣ ва сиёсати давлат дар ин самт ба ғамхорӣ модариву кӯдакӣ, шароити мусоид барои таълиму тарбияи кӯдак, дастрасӣ ва роӣгон будани таълим дар муассисаҳои давлатӣ, қаророти иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ, пиронсолӣ хизматрасониҳои зарурии тиббӣ ва иҷтимоӣ ва дигар масъулиятҳои ба уҳда мегирад. Маҳз бо ҳамин мақсад боби 16 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи Хусусияти танзими меҳнати занон ва дигар шахси дорои уҳдадорӣҳои оилавӣ бахшида шудааст, ки дар он қароротиҳои иловагии ҳифзи ҳуқуқҳои модар ва ғимояи манфиатҳои оилавии ӯ дар 12 модда пешбинӣ шудааст [2].

Дар моддаи 222 Кодекси меҳнати ҚТ қаророти нисбати занон ва дигар шахсоне, ки уҳдадорӣҳои оилавӣ доранд, ҳангоми муқаррар намудани навбати пешниҳоди руҳсатии меҳнати ҳарсолаи пардохтшаванда пешбинӣ шудааст, ки мутобиқи он пеш аз руҳсатӣ барои

ҳомила ва таваллуд ё бевосита баъд аз он ё баъд аз тамом шудани рухсатӣ барои нигоҳубини кӯдак бо хоҳиши зан, новобаста аз собиқаи корӣ дар ташкилоти мазкур рухсатии ҳарсолаи меҳнати пардохтшаванда дода мешавад. Ҳамчунин дар қисми 2 моддаи мазкур ба заноне, ки ду ё зиёда фарзанди то чордаҳсола ё фарзанди маъюб доранд, инчунин ба модарони яққаду танҳо ва дигар шахсони дорои уҳдадорихоӣ оилавӣ, ки фарзанди то чордаҳсола ё фарзанди маъюб доранд, рухсатии ҳарсола бо хоҳиши онҳо дар фасли тобистон ё дигар вақти барояшон мувофиқ дода мешавад [2].

Ҳамчунин дар моддаи 225 қафолатҳо барои занони ҳомила ва фарзанддор ҳангоми ба кор қабул кардани онҳо пешбинӣ шудааст. Мутобиқи қисми 1 моддаи мазкур ба кор қабул накардани занон ва кам кардани музди меҳнати онҳо ба сабаби ҳомиладорӣ ё фарзанддорӣ манъ аст. Ҳангоми ба кор қабул накардани зани ҳомила, занон ё дигар шахсони дорои уҳдадорихоӣ оилавӣ, ки кӯдаки то сесола ё кӯдаки маъюб доранд, корфармо уҳдадор аст, ки сабабҳои ба кор қабул накарданаширо хаттӣ хабар диҳад. Шахсони мазкур метавонанд аз саркашии корфармо барои қабул кардан ба кор ба суд муроҷиат намоянд. Яъне давлат ба зан модар қафолатҳои иловагии ҳимояи ҳуқуқҳои меҳнатиро дода ҷиҳати ҳифзи намудани оила ва тарбияи дурусти фарзанд шароит фароҳам меорад.

Дар моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, муқаррар шудааст: “Модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлатанд. Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъулан. Давлат барои ҳифзи кӯдакони یتим, маъюб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ менамояд”.

Конститутсияи модару кӯдакро таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсус қарор додааст. Ин масъулият аз андешидани тадбирҳои иборат аст, ки ба устувории оилаҳо, ҳавасмандгардонии модарӣ,

ҳимояи манфиатҳои аъзои оила, аз ҷумла модару кӯдак равона шудаанд. Инъикоси ин меъёрҳои конститутсионӣ гувоҳи он аст, ки дар қонунгузориҳои миллии муқаррароти дахлдори санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ, аз ҷумла Конвенсияи ҳуқуқӣ кӯдак (1989), Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (1966) ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ татбиқ шудаанд.

Дар моддаи 16 Эълумияи умумии ҳуқуқӣ инсон ва моддаи 10 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ оила ҳамчун рӯкни табиӣ ва асосии ҷамъият эътироф шуда, ҳифзи ҳуқуқӣ модарону кӯдакон сабаб гардида, шаклҳои гуногуни дастгирии иҷтимоии оила пешбинӣ шудаанд. Инчунин дар ин санади ҳуқуқӣ таъкид шудааст, ки модарон дар давраи то таваллуд ва баъди таваллуд бояд бо ғамхорӣ махсус фаро гирифта шаванд. Пешбини намудани чораҳои махсуси ҳимояи модарӣ, бо ҳимояи махсус фаро гирифтани кӯдакон ва наврасон, манъи истифодаи меҳнати кӯдакон дар ҳолате, ки агар ин меҳнат ба саломатии ҷисмонӣ рӯҳии кӯдак ва инкишофи ӯ зарар расонад, аз қобили дигар шаклҳои дастгирии иҷтимоии оила мебошад.

Вобаста ба ин талаботи конститутсионӣ, қонунҳои соҳавӣ (нафақа, ҳифзи меҳнат), қонунҳои махсус ва барномаҳои давлатӣ низ қабул шудаанд, ки меъёрҳои конститутсионии дар бахши ҳуқуқӣ модар ва кӯдакро таъмин мекунанд. Бо ин мақсад Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳимояи ҳаққи модар ва қафолати тарбияи кӯдак моддаҳои алоҳидаро пешбинӣ карда, ташкилоту муассисаҳо ва дигар корфармоёнро муаззаф намудааст, ки ҳуқуқӣ модару кӯдакро ҳамаҷониба ҳимоя намоянд. Аз ҷумла, дар моддаи 224 Кодекси меҳнат рухсатӣ барои нигоҳубини кӯдак муқаррар шуда аст, ки тибқи он баъд аз ба охир расидани рухсатӣ барои ҳомиладорӣ ва таваллуд бо хоҳиши зан барои нигоҳубини кӯдак то ба як солу шашмоҳагӣ расидани ӯ рухсатӣ дода, дар ин давра аз ҳисоби маблағҳои суғуртаи

давлатии иҷтимоӣ ба модар кумакпулӣ дода мешавад. Мутобиқ ба қисми 2 моддаи мазкур бошад, барои нигоҳубини кӯдак ва то ба се солагӣ расидани ӯ рухсатии бемузд бо хоҳиши кормандони зерин дода мешавад:

- бо интихоби падару модар - ба модар ё ки ба падари кӯдак;

- ба падар ё модари танҳое, ки кӯдакро тарбия менамояд;

- бибӣ, бобо, дигар намояндаи қонунии кӯдак, ки кӯдаки бепарастории падару модар мондари, тарбия мекунад;

- ба корманд, ки кӯдаки навтаваллудшударо ба парасторӣ (фарзандхондӣ) гирифтааст [2].

Тавре мебинем, давлати Тоҷикистон тамоми шароити мусоидро тавассути қонун барои тарбия фарзандон муҳайё намудааст. Бо ин мақсад ҳам аз буҷети давлатӣ ва ҳам аз ҳисоби корхонаю ташкилотҳо хароҷотҳои иловагии пулиро зарур ва ҳатмӣ гардонидаст. Ин ҳама шаҳодати қафолатҳои давлатӣ барои тарбияи кӯдак аст.

Оид ба масъалаи баррасишаванда барномаҳои давлатӣ низ қабул гардидаанд, ки онҳо барои дар амал татбиқ шудани баробарии қонун ва мардон мусоидат мекунад. Илова бар ин, барои таъмини воқеии баробархуқуқии қонун ва баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1999 «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» қабул гардид, ки он моҳиятан санади нодири ҳуқуқӣ дар ҳақиқи мо қонун ва модарон мебошад. Ҳамаи ин тадбирҳо ва қабули қонунҳо аз сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шаҳодат медиҳад.

Фармони мазкур таъмини иштироки ҷаҳонаи қонунро дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва идораи давлат, баланд бардоштани мақоми иҷтимоии зан, солим намудани генофонди миллӣ, баланд бардоштани нақши занро дар

таҳкими пояҳои ахлоқию маънавӣ ва сулҳу ваҳдати миллӣ муқаррар намудааст. Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти иҷроия ва идораю кумитаҳои давлатиро муваззаф намудааст, ки намояндагии қонунро бо дарназардошти салоҳиятнокии ва сифатҳои касбии кордонияшон ба ҳайати роҳбарикунандаи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораҳо, корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳои давлатӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроияи маҳаллӣ, ҷамоатҳо, мақомоти прокуратура ва суд, таълимгоҳҳои олии ва дигар муассисаҳои маориф таъмин намоянд.

Давлати Тоҷикистон барои таъмини баробархуқуқии мардону занон дар соҳаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣю иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра чораҳои мушаххас меандешад. Барои ҳалли ин масъалаҳо қонуни махсус, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қафолатҳои давлатии баробархуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробарии амалигардонии онҳо» қабул гардидааст, ки тибқи он давлат иштироки баробарии қонунро дар идоракунии корҳои давлатӣ қафолат медиҳад. Давлат иштироки баробарии мардону занонро дар рухҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судии ҳокимияти давлатӣ бо тарзу воситаҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва ғайра таъмин менамояд. Мақсади асосии қабули қонун, аз инҳо иборат мебошад:

1) баланд бардоштани мақоми зан дар ҳаёти иҷтимоӣю сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеа;

2) баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии қонун;

3) баланд бардоштани фаъолиятнокии қонун ва ҷалб намудани онҳо ба корҳои роҳбарӣ ва ғайра.

Дар байни давлатҳои сиёсати гендериро пешбаранда барои ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонун бисёр вақт, кумитаҳои махсусгардонидашуда оид ба корҳои қонун таъсис дода мешавад. Бо ин мақсад дар Тоҷикистон низ Кумитаи кор бо қонун ва оилаи назди Ҳуқумати ҶТ таъсис ёфтааст [1, с. 240-241].

Кумитаи мазкур риояи мӯд ва ё фақат шакли инъикос набуда, баробархуқуқии гендериро дар давлат

таъмин менамояд. Ин марказе мебошад, ки сиёсати гендериро тақвият бахшида, тавсияҳоеро таҳия менамояд, ки барои мусоидат намудан ба ноил шудани баробархуқуқии гендерӣ равона шудаанд. Ҳамзамон Кумита метавонад ба ҳамаи дигар мақомоти давлатӣ ирсол намудани тавсияҳо оид ба тартиб додани нақшаҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати таъмини баробархуқуқии занону мардон дар соҳаи дахлдори идоракунӣ ва ё дар ҳудуди ин ё он воҳиди маъмурӣ маълумотҳо дар бораи рафти иҷрои ин нақшаҳо ва таҳлили натиҷаҳои ноилшуда пешниҳод намояд [1, с. 240-241].

Соли 2015 ба қонуни ҚТ “Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” тағйири иловаҳо ворид карда шуд, ки мувофиқи он мансаби Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак ҳамчун мушовири Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон таъсис дода шуд. Мувофиқи моддаи 31¹ қонуни номбурда Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак бо мақсади таъмини эҳтиром, риоя, ҳифз ва пешрафти ҳуқуқи озодиҳои кӯдак таъсис дода мешавад. Тибқи моддаи 32² “ба вазифаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак шахсе, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дорад, сини ӯ аз 35 кам набуда, забони давлатиро медонад, дорои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ, сифати баланди касбӣ ва ахлоқӣ мебошад, таъин карда мешавад” [4]. Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар бораи фаъолияти худ ва вазъи риояи ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди конституционии

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон то моҳи феврал маъруза ирсол менамояд. Оид ба масъалаҳои алоҳидаи вайронкунии ҳуқуқи озодиҳои кӯдак Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак ҳуқуқ дорад ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон маърузаҳои махсус ирсол намояд. Маърузаҳои Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак тибқи тартибе, ки Қонуни мазкур барои Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон муқаррар намудааст, нашр карда мешаванд [4].

Тавре маълум шуд, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мутобик бо арзишҳо ва стандартҳои байналмилалӣ мақоми ҳуқуқии модарро дар сатҳи Конститутсия эълон ва муқаррар карда, ҷиҳати ҷимояи оила ва ҳуқуқҳои кӯдак заминаҳои ҳуқуқӣ ва барномаҳои сиёсии ногузирро қабул намудааст. Бо боварии комил метавон гуфт, ки чунин шароити мусоиди ҳуқуқӣ барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии модар ва тарбияи солими фарзандони миллат мувофиқат менамояд. Мо занону модаронро зарур аст, ки ба қадри ин ғамхорӣ Пешвои миллат ва Ватани азизамон расида, қонунҳои давлатро риоя карда фарзандонамонро дар рӯҳияи худшиносии миллӣ тарбия намоем.

Адабиёт:

1. Искандаров Ш.Ф. Механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи занон / Ҳуқуқи занон // Зери таҳрири д.и.х., проф. Холиқов А.Ғ., н.и.х. Диноршоев А.М. – Душанбе, 2010. – 284 с.
2. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.07. 2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2016, №7, мод. 604.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри 1999, 22 июни 2003 ва 22 майи 2016. – Душанбе: Ганч, 2016. – 135 с.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Вақолатдор оид ба ҳуқуқи инсон” аз 20 марти соли 2008, № 372 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2008, № 3, мод.191; соли 2011, №6, мод.453; соли 2012, №4, мод.261; соли 2014, №7 қ.1.мод.398, соли 2016, №3, мод.134; соли 2017, № 5 қ.1, мод. 281.

5. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – 520 с.

6. Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳмандрӯд, 2016. – 164 с.

7. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография. – Душанбе: ТАЙАРОН, 2018. – 176 с.

ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ:

Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций. – Душанбе: ТАЙАРОН, 2018. – 176 стр.

Представленная монография направлена на изучение древнейших письменных источников правовой информации, дошедших до наших дней. В тексте работы излагаются основные нормы, закрепленные в древнейших правовых актах, а с применением сравнительного метода выявляются плюсы и минусы каждого из них.

Таджикский народ является одним из древних народов в Средней Азии, имея глубокое исторические корни к арийцам. Их история начинается с того времени, когда человек начал формировать свое право и с помощью природной интуиции защищать его. Зороастрийская цивилизация, священная книга «Авеста», империя Ахеменидов, Сасанидов, Саманидов, Декларация Кира Великого являются древнейшими цивилизациями и памятниками древности.

Рецензируемая монография представляет несомненный научный интерес, поскольку насыщена новыми выводами относительно места и роли Декларации Великого Кира в процессе формирования базовых прав и свобод человека в мировой истории. Авторами на основе изученного материала делается вывод о том, что первое признание основных прав человека, право на свободу религии, свободы передвижения, свободы совести, свободы выбора жилища было закреплено в Декларации Великого Кира. В связи с чем обоснованным выглядит утверждение о том, что в мировой истории данный акт является одним из первых письменных источников, провозглашающих светское общество.

Уникальность рецензируемой работы заключается в том, что авторы, сравнивая конкретные статьи двух документов, тем самым показывают их сходство между собой, на основании чего делается вывод о заимствовании основных правовых положений Декларации Великого Кира при написании Великой Хартии Вольностей.

Авторы, анализируя древнейшие авестийские источники делают интересные выводы по поводу первых символов правосудия и символов прав человека. По их мнению, в таджикской цивилизации существовал символ правосудия Рашан, который наряду с греческой Фемидой имеет глубокую историю и важное значение для развития правосознания, и формирования правовой культуры таджикского народа. Авторы с помощью сравнительно-правового метода сравнивают основные элементы, относящиеся к Фемиде и Рашану, устанавливают сходство, различия и идентичность данных символов. Несмотря на то, что оба символа имеют мифологический характер, они могут влиять на поведение людей в обществе для обеспечения правопорядка и законности. Так как такие элементы как меч, огонь и весы справедливости могут воспитывать людей в духе соблюдения законов и нравственности в обществе.

В монографии исследуется правотворчество таджикского народа в древности, особенно в период зороастрийской цивилизации, личность Кира Великого как основоположника первой империи в мире и автор первой декларации в области прав человека, пути и способы использования древних источников и рукописей Востока со стороны европейцев и другие проблемы правовой жизни с точки зрения исторического аспекта.

Ценность работы заключается в том, что положения исследуемые в

вышеназванном источнике не потеряли своей актуальности и в наши дни, в следствии чего могут быть использованы и в современности в процессе построения гражданского общества. По итогу исследования авторами сделан ряд заслуживающих внимания предложений.

Подводя итог вышесказанному, можно отметить, что рецензируемая монография является глубоким научным исследованием, отличающимся новизной, теоретической и практической востребованностью, вносит заметный вклад в развитие юридической науки.

Рецензент: доцент кафедры теории государства и права ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия», к.ю.н., Маркунин Роман Сергеевич

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Саъдизода Чаҳонгир дар мавзӯи «Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот оид ба ҳуқуқ ва давлат пешниҳод шудааст

Мубрам будани мавзӯи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионии Саъдизода Чаҳонгир ба масъалаи мубрами имрӯзаи илмӣ-назариявӣ-методологии фарҳанги ҳуқуқи инсон бахшида шудааст. Бо вучуди он ки муҳаққиқони рус самтҳои гуногуни фарҳанги ҳуқуқи инсонро то андозае баррасӣ намудаанд, тадқиқоти мукаммали самти ҳуқуқии ин масъала, ки дар сатҳи назарияи ҳуқуқӣ, методологияи тадқиқоти ҳуқуқӣ баррасӣ шуда бошад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона аст.

Бо мубрам арзёбӣ гардидани фарҳанги ҳуқуқи инсон ҳамчун яке аз падидаҳои муҳимми илми ҳуқуқшиносӣ он мавриди пажӯҳишу баррасии комил қарор нагирифтааст ва корҳои илмӣ-тадқиқотии бунёди низ дар ин бахш ҷой надоранд. Бо вучуди рӯи нашр омадани баъзе аз мақолаву монографияҳои илмӣ аз ҷониби донишмандону муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, намояндагони риштаҳои мухталифи илмӣ вобаста ба мавзӯи таҳқиқотӣ онҳо натавонистаанд, ки паҳлуҳои гуногуни падидаи мазкурро аз нигоҳи илмӣ моҳиятан баррасӣ ва ҳал намоянд. Аз ин рӯ, дар шароити кунунии рушди давлатдорӣ миллӣ бо дарназардошти таъсирҳои раванди ҷаҳонишавӣ ниёз ба таҳқиқи ҳамҷонибаи падидаи мазкур аз нигоҳи ҳуқуқӣ беш аз пеш эҳсос мегардад. Дар ин замина, таҳлил ва баррасии мафҳум, хусусият ва роҳҳои ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар ҳамбастагӣ ва робита бо фарҳанги ҳуқуқӣ аз нигоҳи илмӣ мубрам арзёбӣ гардидааст.

Бояд зикр намоем, ки дар тадқиқоти диссертатсионии номзадӣ ва доктории фароғири масъалаи фарҳанги ҳуқуқи инсон дар қаламрави собиқ Иттиҳоди Шуравӣ омӯзиши масъала ба таври умумӣ сурат гирифтааст. Диссертатсияи Саъдизода Чаҳонгир барои ҳалли мушкилоти зерин равона шудааст, ки мубрамияти онро нишон медиҳанд:

– ба талаботи замони нав мувофиқ кунонидани фаҳмиш ва диду назари шаҳрвандон ба падидаи ҳуқуқи инсон ҳамчун арзишмандтарин дастоварди инсоният ва нақши асосии он дар ташаккули давлати ҳуқуқбунёд;

– ҳалли мушкилоти баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқи инсон;

– монёе шудан ба коҳишёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон ва арзишҳои ахлоқӣ дар ҷомеа;

– тақвият бахшидани раванди барпосозии давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон, ки сатҳи фарҳанги ҳуқуқии аҳоли яке аз заминаҳои муҳимми он ба ҳисоб меравад;

– фароҳам овардани шароити мусоид ва заминаҳои ҳуқуқӣ бобати арҷгузорӣ ва эҳтиром ба ҳуқуқи инсон ва ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон;

– пешгирии таҳдиду хатарҳои фаъолияти гурӯҳу равияҳои террористиву экстремистӣ ва кӯшишҳои иҷборан ворид гардидани унсурҳои бегона ба фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон;

– парвариши ғояву андешаи ҳувияти миллӣ, ҳисси меҳанпарастӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои Истиқлолияти давлатӣ, таъмини тамомияти ҳудудӣ ва дахлнопазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мубрам будани кори иҷрошуда, инчунин дар он ифода меёбад, ки ба фаҳмиш ва асосноккунии самти нави илми ҳуқуқи муосир – фарҳанги ҳуқуқи инсон, ки аз ҷониби олимони соҳаҳои гуногун дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо, Россия, Украина, Беларусия ва ғайра тадқиқоти зиёде гузаронида истодаанд, таъсир мерасонад.

Ба ақидаи мо фарҳанги ҳуқуқи инсон самти нави омӯзиши илмӣ буда, асоси онро ҳуқуқу озодиҳои инсон ҳамчун арзиши олий ташкил медиҳад ва мақсади асосии он таъмин ва ҳимояи ҳуқуқи инсон мебошад. Ҳолати муосири илмҳои ҳуқуқшиносӣ

зарурати боз ҳам ҳамачониба гузаронидани тадқиқоти зухуротҳои нави бавучудомадаи ҷамъиятиро талаб менамояд.

Ҳолатҳое, ки мубрам будани диссертатсияи Саъдизода Ҷаҳонгирро собит месозанд, хело зиёд буда, бо омилҳои дар боло қайднамуда ба охир намерасанд. Тадқиқоти диссертатсионӣ бамаврид буда, дар он масъалаҳои муҳимми қаблан ҳалнагардидаи илми ҳуқуқшиносӣ баррасӣ гардида, аз нигоҳи муаллиф масъалаҳои фарҳанги ҳуқуқи инсон арзёбӣ шудаанд.

Тадқиқоти диссертатсионии Саъдизода Ҷаҳонгир дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, он дар ҷаласаҳои кафедраи номбурда муҳокима шудааст.

Дарачаи асоснокии муқаррароти илмӣ, хулоса ва пешниҳодҳое, ки дар диссертатсия ифода ёфтаанд. Диссертатсияи Саъдизода Ҷаҳонгир бонизом таҳия гардида, дар он падидаи фарҳанги ҳуқуқи инсон ҳамчун низоми томи мураккаб, инкишофёбанда ва худтанзимшаванда мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Сохтори рисола аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Сохтори диссертатсия ба мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқот мувофиқ буда, ҳамаи масъалаҳои аз ҷониби муаллиф пешниҳодшуда ҳаллу фасли ҳудро ёфтаанд. Асоснокии пешниҳодҳои дар диссертатсия ифодашуда, инчунин бо таҳлили эродии сарчашмаҳои истифодашуда оид ба фарҳанги ҳуқуқи инсон тасдиқи ҳудро ёфтааст. Рӯйхати адабиёт аз сарчашмаҳои зиёде иборат мебошанд, ки онҳо барои омӯзиши муфассали ҳолати қор дар мавзӯи тадқиқшаванда имконият додаанд. Асосҳои методологии рисоларо усулҳои умумии илмӣ ва хусусии дарки илмӣ ташкил додаанд. Дар қор усулҳои умумии фалсафӣ ба монанди диалектикӣ, низомнок, таркибӣ ва функционалӣ истифода шудаанд. Ҳангоми навиштани рисолаи илмӣ усулҳои махсуси шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ низ истифода бурда шудаанд. Ҳамаи ин усулҳо ба муаллиф имконият додаанд, ки як қатор пешниҳод, хулоса ва тавсияҳои муҳиму асосноки илмиро пешкаш созад.

Саҳеҳнокиӣ, навгонии илмӣ, хулоса ва пешниҳодҳое, ки дар диссертатсия ифода ёфтаанд, ягон шубҳаро ба вучуд намеоранд. Пешниҳод ва нуқтаҳои илмии диссертатсия ба тадқиқоти назариявӣ объективӣ таъя намуда, натиҷагирӣро асосноку боэътимод буда, ба мулоҳиза ва хулосабарориҳои муаллиф асос ёфтаанд. Навгонии илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он аст, ки он аввалин рисолаи комплекси илмӣ оид ба тадқиқоти фарҳанги ҳуқуқи инсон буда, муаллиф бо дарназардошти анъанаҳои таърихӣ, тағйирёбии унсурҳои моддиву маънавии фарҳанги ҳуқуқи инсон падидаи мазкурро дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон ба риштаи таҳлил кашидааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии диссертатсия дар он аст, ки андешаҳои муаллиф фаҳмишҳои илмии фарҳанги ҳуқуқи инсонро мукамал гардонида, барои таҳқиқоти минбаъда дар ин самт ҳамчун сарчашма хизмат менамоянд. Натиҷаҳои таҳқиқоти илмии анҷомдодаи муаллиф имкон медиҳанд, ки роҳҳои асосии ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон, самтҳои асосии баланд бардоштани он дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд муайян карда шаванд.

Нуқтаҳо ва тавсияҳое, ки муаллиф дар диссертатсия баён намудааст, метавонанд дар таҳияи барномаҳои таълимӣ, стратегия, барнома ва концепсияҳои давлатӣ, дар раванди таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ, таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон, баланд бардоштани сифати таҳсилоти ҳуқуқӣ дар шароити гузариш ба низоми бисёрзинагии омода намудани мутахассисони ҳуқуқшинос истифода шаванд. Ҳамзамон, натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф ҳамчун воситаи баланд бардоштани сатҳи шури ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқи инсон баромад карда, дар оянда мумкин аст дар татбиқи барномаҳои давлатӣ оид ба маърифати ҳуқуқӣ ва донишҳои ҳуқуқии шаҳрвандон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда шаванд.

Нуқтаҳои зерини диссертатсия сазовори тавачҷух буда, мусбат арзёбӣ мегарданд:

– пешниҳоди муаллиф вобаста ба ошкор намудани мушкилоти асосии мафҳуми назариявӣ, таркиби сохторӣ, таснифот, вазифаҳо ва муайян намудани роҳу усулҳое, ки имкон медиҳанд таҳлили илмии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон боз ҳам беҳтар ба роҳ монда шавад;

– таҳлили таърихии нақши фарҳанги ҳуқуқи инсон дар таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон, барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди ташкили давлатдорӣ навини тоҷикон;

– омӯختани хусусиятҳои фарқкунандаи фарҳанги ҳуқуқи инсон дар алоқамандӣ бо фарҳанги муосири миллии тоҷикон;

– муайян намудани омилҳое, ки ба фарҳанги ҳуқуқи инсон дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон таъсир мерасонанд;

Боби якум «Мафҳум ва моҳияти фарҳанги ҳуқуқи инсон» ном дошта, аз се зербоб иборат мебошад.

Зербоби якум «Таърихи мухтасари ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон» унвон шудааст. Бо муаллиф розӣ шудан мумкин аст, ки фарҳанги ҳуқуқи инсон ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ ба маънои имрӯзааш маҳсули дастовардҳои навтарини инсоният буда, унсур ва арзишҳои он дар ҷараёни марҳилаҳои дурударози таърихӣ ташаккул ёфтаанд.

Муаллиф давраҳои инкишофи фарҳанги ҳуқуқи инсонро таҳқиқ намуда, марҳилаи зардуштияро яке аз марҳилаҳои калонтарини инкишофи таърихии тоҷикон бо низомҳои идоракунӣ ва давлатӣ-ҳуқуқии пешрафта аз дигар тамаддунҳои дунёи қадим фарқ мекунад. Яке аз чунин низомҳои давлатдорӣ давлати Ҷаҳоманишиён мебошад, ки аз ҷониби муаллиф махсус таъкид шудааст. Асосгузори ин давлат Куруши Кабир соли 539-и то милод нахустин Эълومیи ҳуқуқи инсонро қабул намудааст, ки дар он ҳуқуқи ҳамаи мардумон ба озодии вичдон, озодии ҳаракат ва интихоби ҷойи зист ва ғайра расман эълон гардида буданд. Эълومیи мазкурро унвонҷӯ нахустин санади расмӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар таърихи башарият меҳисобад (сах. 32-35-и диссертатсия). Ӯ андешаи худро тақвият бахшида, дуруст қайд менамояд, ки Эълومیи ҳуқуқи башари Куруши Кабир, ки аз тарафи тоҷиктаборон рӯи сафҳаи таърих омадааст, аввалин Эълومیи умумии ҳуқуқи башар эътироф гардида, рамзи адолати судии тоҷикон – Рашан дар баробари Фемидаи юнонӣ бояд дар тамоми дунё ҳамчун рамзи адолати судӣ шинохта шавад (сах. 27-31-и диссертатсия).

Муаллиф замина ва сарчашмаҳои асосии фарҳанги ҳуқуқи инсонро дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи таърихӣ, дар доираи низомҳои давлатӣ-ҳуқуқии якдигарро ивазкунанда (зардуштӣ, исломӣ, шӯравӣ, пасошӯравӣ) таҳқиқ намуда, унсурҳои гуногуни фарҳанги ҳуқуқи инсонро дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ ва муосир, ки таҳти таъсири динҳо (зардуштия ва ислом), арзишҳои динӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, ҳуқуқӣ, дар доираи навҳои гуногуни иттиҳодияҳои сиёсӣ (ИҶШС, ИДМ) зина ба зина ташаккул ёфтаанд, арзёбӣ намудааст. Шурӯъ аз асри гузашта фарҳанги ҳуқуқи инсон аллакай арзишҳои фарҳангии иттиҳодияҳои геополитикии авруосиёиро инъикос намуда, дар доираи ИДМ шакл гирифтани фазои ягонаи фарҳангӣ, илмӣ, ҳуқуқӣ наметавонад ба унсурҳои фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон бетаъсир монад. Ҷамзамон фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон вижагиҳои худро, ки ба анъанҳои милли-фарҳангӣ асос меёбанд, ҳифз месозад. Хусусияти фарқкунандаи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсонро таҳлил намуда, муаллиф қайд менамояд, ки он пояҳои анъанавии ҷомеа, хусусиятҳои шуури миллии, мероси миллии ва фарҳанги инъикос намуда, арзишҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва динии фарҳанги тоҷиконро ба ҳамдигар зич пайваست намудааст (сах. 57-58-и диссертатсия).

Зербоби дуюм «Фарҳанги ҳуқуқи инсон: мафҳум, мазмун, таснифот, функция ва таносуби он бо фарҳанги ҳуқуқӣ» ном дошта, дар он алоқаи ногусастани «фарҳанги

ҳуқуки инсон» бо «фарҳанги ҳуқуқӣ» таъкид шудааст. Падидаҳои мазкур шартӣ зарурии ташаккули давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд ҳисобида шудаанд (сах. 58-и диссертатсия). Муаллиф адабиёт ва сарчашмаҳои махсусро омӯхта, ақидаҳои олимони соҳаро ҷамъбаст намуда, ба ҳулоса омадааст, ки фарҳанги ҳуқуки инсон қисми таркибии фарҳанги умумӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ буда, аз низоми донишҳо, арзишҳо, нишондод, анъана, ҳиссиёт, ки оид ба ҳуқуки инсон ташаккул меёбанд, иборат буда, ҳамзамон дарк, арзёбӣ, принцип, стандарт ва механизмҳои амалишавӣ ва инъикоси меъёрии онҳоро дар доираи пояҳои мавҷудаи фарҳангӣ ва тамаддунии ҷомеа фаро мегирад. Дар натиҷа муаллиф ҳулосаҳои асоснок ва мантиқӣ бароварда, унсурҳои таркибии фарҳанги ҳуқуки инсонро чунин муайян намудааст: 1) андеша ва тасаввурот дар бораи ҳуқуку озодихоии инсон (унсури ақлонӣ ва идеологӣ); 2) ҳушёрӣ ҳуқуқӣ, ҳиссиёт, таассурот ва дигар шаклҳои дарки психологӣ ҳуқуку озодихоии инсон (унсури психологӣ); 3) меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки дар онҳо ҳуқуки инсон таҳкими ҳудро ёфтааст, принципҳои ҳуқуқ, ки дар онҳо ғояҳои роҳбарикунандаи ҳуқуки инсон инъикос ёфтааст, стандартҳо дар соҳаи ҳуқуку озодихоии инсон (унсури меъёрӣ-ҳуқуқӣ); 4) қобилият ва малакаю маҳорати дар амал татбиқ намудани ҳуқуку озодихоии инсон (унсури фаъолона ё амалӣ); 5) одат, анъана, ҳувиёт ва ҷаҳонбинии мавҷудаи ҷамъиятӣ, ки таъсири ҳудро ба амалишавӣ ва дарки ҳуқуки инсон мерасонанд (унсури фарҳангӣ-тамаддуний); 6) донишҳо оид ба ҳуқуку озодихоии инсон, ки дар ҷараёни ташкили мақсадноки таълим дар соҳаи ҳуқуки инсон ба вучуд меоянд (унсури таълимӣ); 7) механизмҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллии амалишавии ҳуқуку озодихоии инсон (унсури қафолатӣ-таъминотӣ) (сах. 73-и диссертатсия).

Зербоби сеюм «Нақши фарҳанги ҳуқуки инсон дар амалишавӣ ва таъмини ҳуқуку озодихоии инсон ва шаҳрванд» ном гирифта, дар он масъалаҳои марказии илми ҳуқуки инсон, яъне проблемаҳои амалишавӣ ва таъмини ҳуқуку озодихоии инсон дар доираи фарҳанги ҳуқуки инсон арзёбӣ гардидааст. Муаллиф ақидаҳо ва таҳлили адабиёту санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро ҷамъбаст намуда, дуруст ба ҳулоса омадааст, ки фарҳанги ҳуқуки инсон омил ва воситаи муҳимми таъмини ҳуқуку озодихоии инсон дар давлати ҳуқуқбунёд ба ҳисоб рафта, сатҳи баланди он барои амалишавии ҳуқуку озодихо дар ҷомеа мусоидат мекунад. Ҳамзамон ӯ қайд намудааст, ки сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуки инсон яке аз нишонаҳои давлати ҳуқуқбунёд буда, давлати ҳуқуқбунёд дар ҷое бунёд мегардад, ки он ҷо ба инсон ва ҳуқуку озодихоии ӯ эҳтиром гузошта мешавад ва дар мардум сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуки инсон ташаккул ёфтааст. Ӯ ҳамаи омилҳоеро, ки ба амалишавии ҳуқуки инсон мусоидат мекунад, ба ду гурӯҳ ҷудо намудааст, ки онҳо қобили дастгирӣ мебошанд: 1) омилҳои объективӣ; 2) омилҳои субъективӣ. Зери мафҳуми омилҳои объективӣ шароитҳои зарурии фаҳмида мешаванд, ки дар ҷараёни рушди ҷомеа шакл мегиранд. Омилҳои субъективӣ бошанд, шароитҳои зарурии дар натиҷаи фаъолияти мақсадноки шаҳрвандон, институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат шаклгирифта мебошанд (сах. 101, 87-и диссертатсия).

Боби дуюм «Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуки инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» буда, аз се зербоб иборат мебошад.

Зербоби якум «Таъсири омилҳои гуногун ба ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуки инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» номгузори шуда, дар он масъалаҳои муҳимми тадқиқоти фарҳанги ҳуқуки инсон, муайян намудани омилҳои асосие, ки ба ташаккули он таъсир мерасонанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки омилҳои зиёде мавҷуданд, ки боиси ташаккули фарҳанги ҳуқуки инсон мегарданд. Аз ҷумла, сиёсати давлатӣ, фаъолияти ҳуқуқсодкунӣ, таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ, таълим дар соҳаи ҳуқуки инсон ва ғайра (сах. 105-и диссертатсия). Ӯ ақидаҳои гуногуни олиморо таҳлил намуда, ҳулосабарории дуруст кардааст, ки одату анъанаҳо ҳамчун омилҳои муҳимме мебошанд, ки ба ҳаёти инсон таъсир расонида, тамоми лаҳзаҳои ҳаётро алоқаманд месозанд. Ӯ бисёр ба маврид

овардааст, ки анъанаҳо на танҳо воситаи аз таҷрибаи гузашта бунёд кардани оянда, балки васл кардани он бо имрӯз ва имрӯз ба оянда аст. Одат бошад, яке аз унсурҳои муҳимми фарҳанги ҳуқуқӣ ва сарчашмаи асосии ҳуқуқи қадим ба ҳисоб рафта, дар одат рӯҳи фарҳанги миллӣ, анъана ва хусусиятҳои он ифода меёбад. Ба ибораи дигар, одат ифодагари фарҳанги ҳуқуқи миллӣ мебошад. Анъана ва одатҳо ҳамчун унсури фарҳанги ҳуқуқӣ ва сарчашмаи ҳуқуқи озодиҳои инсон омили муҳим барои ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқи инсон мебошанд (саҳ. 107-и диссертатсия). Ба андешаи муаллиф масъалаи кафолати ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз омилҳои дигари муҳим барои ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон ба ҳисоб рафта, дар асоси кафолатҳо механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон таъсис меёбанд, ки шаҳрвандон аз онҳо ба таври васеъ истифода мебаранд. Барои истифода намудан аз механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон шахс бояд аз меъёри қонун ё санади байналмилалӣ, ки истифода аз ин механизмҳо кафолат додааст, бархӯрдор бошад (саҳ. 112-и диссертатсия). Ӯ қайд менамояд, ки концепсияҳои ҳуқуқи инсон фаҳмишҳои гуногуни ҳуқуқи инсон буда, дар давраҳои гуногуни таърихӣ барои ташаккули андешаи ҳуқуқи инсон, риоя ва шакли амалишавии он бо дарназардошти низомҳои мавҷуда инкишоф ёфтаанд. Ба ибораи дигар, концепсияҳои мазкур таҳкурсии шакл гирифтани фаҳмиши муосири ҳуқуқи инсон, яъне ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон маҳсуб меёбанд. Ин концепсияҳо дар маҷмӯъ метавон сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқи инсон номид. Онҳо метавон фаҳмишҳои гуногун, шаклҳои гуногуни амалишавӣ ва таҷуссуми ҳуқуқи инсон дар ҳаёти тамаддуноҳои мухталиф ҳисобид (саҳ. 118-и диссертатсия).

Зербоби дуюм «Нақши сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон» ном гирифта, дар он масъалаҳои риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон яке аз вазифаҳои асосии давлат арзёбӣ гардида, амалӣ гаштани он ба сиёсати давлатӣ ва ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон алоқаманд карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки фарҳанги ҳуқуқи инсон яке аз заминаҳои зарурии эъморӣ давлати ҳуқуқбунёд маҳсуб ёфта, дар шароити эъморӣ давлати ҳуқуқбунёд, ки нишонаи асосии он волоияти ҳуқуқи инсон аст, тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ бояд бо дарназардошти ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои шахс шакл гирифта, дар асоси ин омилҳо тағйир ёбанд ва қатъ гарданд. Аз ин рӯ, давлат барои баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқи инсон дар байни аҳолии ҷораҳои заруриро меандешад. Яке аз тадбирҳои зарурӣ ва асосии давлатро дар ин самт муаллиф ба роҳ мондани сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ҳисобидаст. Ба андешаи муаллиф дар замони муосир ҳуқуқи инсон ҳамчун ченаки баҳодиҳии шакли идоракунӣ, соҳи давлатӣ ва режими сиёсии давлат баромад карда, давлатҳои муосири ҷаҳонро дар бештари мавридҳо аз рӯи вазъи амалишавӣ ва риояи ҳуқуқи инсон баҳогузори менамоянд. Давлат ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ташаккулёбии ва баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқи инсон манфиатдор буда, маҷмӯи ҷораҳои ташкилӣ, иттилоотӣ, меъёрӣ, тарбиявӣ ва дигарро амалӣ месозанд. Принципи универсализми ҳуқуқи инсонро дар баъзе мавридҳо ба роҳбарӣ гирифта, муаллиф чунин менависад: «Имрӯз проблемаи риояи ҳуқуқи инсон на танҳо масъалаи дохилидавлатӣ, балки умумибашарӣ эътироф шуда, ҳатто ба амнияти давлатҳо таҳдид мекунад. Зеро давлатҳои абарқудрат таҳти шиорҳои ҳуқуқи инсон ба амният ва соҳибхитории давлатҳои рӯ ба инкишоф даҳлат менамоянд» (саҳ. 120-122-и диссертатсия). Дарвоқеъ, ба ҷанбаҳои мусбати принципи универсализми ҳуқуқи инсон нигоҳ накарда, он хусусиятҳои манфӣ низ дорад, ки муаллиф ба онҳо хуб ишора намудааст.

Яке аз мақомоте, ки аз фаъолияти бевоситаи он вазъи ҳуқуқи инсон вобастагӣ дорад, мақомоти судӣ ба ҳисоб меравад, ки аз ҷониби муаллиф мавриди таҳлили васеъ қарор дода шудааст. Ӯ дуруст қайд менамояд, ки ҳолати имрӯзаи таёри, пешниҳод ва кафолати судяҳо такмил меҳаҳад. Таҷрибаи пешқадами давлатҳои Иттиҳоди Аврупо, Амрико ва Швейтсарияро таҳлил намуда, ӯ пешниҳод менамояд,

ки ба мансаби судягӣ танҳо шахсоне пешниҳод шаванд, ки камаш даҳ сол собиқаи кории адвокатӣ дошта бошанд ва муҳлати ваколати судяҳо даҳ сол нигоҳ дошта шаванд. Инчунин, ӯ пешниҳод менамояд, ки судяҳо аз тарафи палатаи поёнии парламент (судяҳои то сатҳи вилоят) ва палатаи болоии парламент (судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ) интихоб карда шаванд, то ки мустақилияти судяҳо ва вобастагии онҳо аз ҳокимияти иҷроия яқдараҷа таъмин карда шаванд. Муаллиф ақидаҳои якумра таъин намудани судяҳоро дастгирӣ намекунад ва қайд менамояд, ки ин ба суиистифода аз мансаб ва ҳаракатҳои корупсионӣ оварда мерасонад (саҳ. 163-165-и диссертатсия).

Зербоби сеюм «Таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон ва нақши он дар баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқи инсон» ном гирифта, дар он масъалаҳои дарки арзиши олӣ доштани ҳуқуқи инсон аз ҷониби кишрҳои гуногуни ҷомеа баррасӣ гардидааст. Ба андешаи муаллиф барои комёбӣ дар ин ҷода бояд ҳуқуқи инсон аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ мавриди омӯзиш қарор гирад. Ӯ қайд менамояд, ки дар замони муосир омилҳои зиёде таъсиррасон ба фарҳанги ҳуқуқи мардум, шуури ҳуқуқӣ ва ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон вучуд доранд, ки миёни онҳо ҷои асосиро таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон ишғол менамояд. Дар ҳақиқат ҳам омили асосии баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқи инсон ва оммавӣ намудани андешаи «волоияти ҳуқуқи инсон» ин хуб ба роҳ мондани таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон аст. Ҷомеаи башарӣ ва давлатҳои муосири ҷаҳон ба таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон диққати махсус дода, таълим, омӯзиш ва донишҳо дар соҳаи ҳуқуқи инсон барои амалишавӣ ва таҳкими онҳо саҳми бузург мегузоранд. Бинобар ин, аз таҳлилҳои муаллиф бармеояд, ки муқаррароти вобаста ба таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар аксарияти ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳам хусусияти шартномавӣ ва ҳам меъёрҳои хусусияти ғайриҳатмидошта вомехӯранд (саҳ. 185-186-и диссертатсия). Муаллиф ба ҳулосабарории дурӯст омадааст, ки таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон ин раванди муташаккил ва мақсадноки таълиму тарбия дар рӯҳияи эҳтиром, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон буда, мақсад аз он рушди малакаю маҳорат, қобилияти амалисозӣ ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳо ва дар асоси стандартҳои таълимӣ дар ҳар як шахс ба вучуд овардани фарҳанги ҳуқуқи инсон мебошад (саҳ. 203-и диссертатсия).

Тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот дар корҳои нашргардида. Нуктаҳои асосии диссертатсия дар 13 мақолаҳои илмӣ, ки аз онҳо 5 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия тавсиядиҳанда ба таъби расидаанд, ифодаи худро ёфтаанд.

Автореферат дар умум мазмуни диссертатсияро инъикос менамояд.

Эродҳо ба мазмуни диссертатсия. Умуман мазмуни таҳқиқоти диссертатсиониро дар сатҳи баланд баҳо дода, бояд як қатор эродҳо ва норасоӣҳоро қайд намуд.

Мазмуни диссертатсия. Мазмуни диссертатсияро мусбат арзёбӣ намуда, қайд менамоем, ки он дар маҷмӯъ моҳияти мавзӯро ифода намуда, имконият медиҳад, ки масъалаҳои мубрами он баррасӣ гардад, вале аз нигоҳи мо баъзе ҷиҳатҳои он баҳснок боқӣ монда, ба монанди ҳама гуна тадқиқотҳои илмӣ аз баъзе нуқсонҳо ҳолӣ намебошад:

1. Диссертатсияи Саъдизода Ҷ. дар мавзӯи «Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон» навишта шудааст. Дар боби 1 бошад, ба масъалаҳои таърихӣ ва даврҳои инкишофи фарҳанги ҳуқуқи инсон хело ҷойи зиёде дода шудааст (саҳ. 18-58-и диссертатсия). Ба андешаи мо, хуб мешуд, ки масъалаҳои таърихӣ дар диссертатсия камтар баррасӣ мегардид. Зербоби алоҳида бахшидан ба масъалаи таърихи ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон сабаби зиёд гаштани ҳаҷми диссертатсия шудааст.

2. Нуктаи илмӣ 5-ум, ки ба ҳимоя пешниҳод шудааст, бахсталаб мебошад. Зеро дар он фарҳанги ҳуқуқи инсон на танҳо ҳамчун категорияи умумиинсонӣ ё универсалӣ, балки миллӣ ва ҳоси ин ё он миллат арзёбӣ гардидааст (саҳ. 14-и

диссертатсия ва сах. 10-и автореферат). Ба андешаи мо фарҳанги ҳуқуқи инсон бояд умумибашарӣ бошад ва тамоми аҳолии сайёраро муттаҳид созад. Ба ин ё он миллат нисбат додан ва хусусияти миллӣ бахшидан ба фарҳанги ҳуқуқи инсон муқобили принсипи универсализми ҳуқуқи инсон аст.

3. Муаллиф мафҳуми фарҳанги ҳуқуқи инсонро хеле васеъ пешниҳод намудааст (сах. 73-и диссертатсия). Албатта мафҳуми мазкур дастоварди илмии унвонҷӯ мебошад. Ба андешаи мо фарҳанги ҳуқуқи инсон бояд мафҳуми маҳдуд дошта бошад, зеро он қисми таркибии фарҳанги умумӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ набуда, истилоҳи чузъист ва танҳо хоси илми ҳуқуқи инсон аст.

4. Дар матни диссертатсия муаллиф аз олимони зиёде иқтибос овардааст, ки дар натиҷа таклифу пешниҳодҳои ӯ устувору асоснок шудаанд. Ин хуб аст. Вале дар баъзе ҳолатҳо баъд аз хулосабарорӣ муаллиф боз тавассути иқтибос ақидаи олимонро ҳамчун мисол пешкаш месозад, ки дар натиҷа хулоса ва натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф дар миёни андешаҳои олимони ноаён мемонанд (сах. 21, 25, 31, 61-65, 71-75 ва ғайраҳо).

Хулоса дар бораи мутобиқати диссертатсия ба талаботи муқарраргардида. Камбудӣ ва норасоӣҳо, ки дар боло қайд шуданд, дар умум хангоми баҳодихии мусбати таҳқиқоти диссертатсионӣ нақши муайнкунандаро намебозанд ва танҳо шаҳодати он мебошанд, ки масъалаҳои баррасишаванда хело муҳим буда, мураккаб ва баҳсноканд ва муаллиф дар ҳалли баъзе масъалаҳо дар натиҷаи омӯзиши сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, адабиёти соҳавӣ ва баҳодихии ақидаҳои олимони гуногун нуктаҳои муаллифӣ худро пешниҳод намудааст, ки он хоси гузаронидани тадқиқоти илмӣ мебошад. Мазмуни диссертатсия шаҳодати кофӣ будани пуррагии баёни мазмун ва навгонии илмӣ доштани онро медиҳад. Муаллиф аз натиҷагириҳо хулосаҳои худро ифода намудааст, ки он метавонад барои рушди илми муосири назарияи ҳуқуқ сахми сазовори худро гузорад. Умуман диссертатсияи Саъдизода Ҷаҳонгир ба талаботи бандҳои 10, 11, 12 ва 16-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор), ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми ноябри соли 2016, таҳти №505 тасдиқ гардидааст, ҷавобгӯ буда, қори илмӣ-тахассусие мебошад, ки барои рушди илми ҳуқуқи инсон аҳамият дошта, дар он роҳи ҳал ва коркарди нави илман асоснокшудаи назариявӣ дарҷ шудааст, ки барои рушди кишвар аҳамияти муҳим доранд.

Диссертатсия аз ҷониби муаллиф мустақилона анҷом дода шуда, дорои ягонагии дохилӣ мебошад. Натиҷа ва нуктаҳои илмии диссертатсия барои илми ҳуқуқшиносӣ навгонӣ буда, сахми шахсии муаллифи диссертатсияро дар илм нишон медиҳанд.

Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия дар нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия тавсиядиҳанда ба таъби расидаанд.

Дар маҷмӯъ, бояд қайд намуд, ки диссертатсияи Саъдизода Ҷаҳонгир дар мавзӯи «Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон» тадқиқоти илмии мустақилона анҷомёфта буда, дар он натиҷаҳои нави илман асоснок ба даст омадаанд ва масъалаҳои аниқи илмиро ҳал намуда, самти нави илмии концепсияи падидавӣ-ҳуқуқии фарҳанги ҳуқуқи инсонро пешниҳод менамояд. Муаллифи диссертатсия Саъдизода Ҷаҳонгир бошад, барои гирифтани унвони илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим оид ба ҳуқуқ ва давлат сазовор мебошад.

Муқарриз: Бобочонзода И.Х. Раиси Арбитражи Байналмилалии Тичоратии назди Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2,5 см, левое – по 1,5 см и правое – по 3,5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) рецензия;
- 2) аннотации на русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запятые);
- 3) ключевые слова (пять – семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на русском и английском языках;
- 4) перевод на английский язык названия статьи;
- 5) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества автора статьи;
- 6) электронный адрес автора;
- 7) указывается научная специальность (код);
- 8) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества научного руководителя автора статьи;
- 9) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества рецензента статьи.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.